

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 324

İslâm'ın Anlaşılmasında **Sünnetin Yeri ve Değeri**

Kutlu Doğum Sempozyumu - 2001

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	97581
Tas. No:	297.92 KUT. D

ANKARA
2003

HADİSLERİN DOĞRU ANLAŞILMASI VE YORUMLANMASINDA TAKİP EDİLECEK YÖNTEM

Yard. Doç. Dr. Saffet SANCAKLI*

Hız.Peygamber ile içinde yaşadığımız asır arasında 1400 küsür sene gibi çok uzun bir sürecin bulunması, hadislerin doğru anlaşılmasında karşımıza bazı problemlerin çıkmasını kaçınılmaz kılmaktadır. 14 asır önce yaşamış olan evrensel Peygamber ile aramızda bu denli uzun bir zaman kesitinin geçmesi hasebiyle, hiçbir cehd ve gayret göstermeksizin, bir takım metod ve bilgilere sahip olmaksızın Hız.Peygamber'i ve O'nun hadislerini bir çırpıda anlamak veya anlaşılma noktasında hiçbir sıkıntı ve problem yaşamamak mümkün değildir. Günümüz çağdaş insanların yaptığı konuşmalarında bile zaman zaman sarfettikleri sözleri anlama konusunda bazı problemler yaşanmakta, hatta daha sonra bizzat kendileri tarafından düzeltilen yanlış anlaşılmalara söz konusu olabilmektedir. Kaldı ki, sahâbe dahi asr-ı saadette Hız.Peygamber'in her sözünü anında anlamakta güçlük çektiği için anlamadığı noktaları Hız.Peygamber'e sormaktan çekinmemiş ve onların soruları üzerine verilen cevaplar sayesinde bazı hadislerin daha doğru anlaşılmasına katkı da bulunmuşlardır.

Tarih boyunca ilim adamları arasında cereyan eden ihtilâf, nasların anlaşılması ve yorumlanması üzerinde odaklanmaktadır. Yine tarihi süreç içerisinde olduğu gibi günümüzde de hadis sahasında yaşanan problemlerin başında hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması olgusu yer almaktadır. Hadisleri doğru anlayamayan, Hız. Peygamber'i (sav.) doğru anladığını söyleyemez. Yani Hız. Peygamber'i (sav.) doğru anlamanın yolu hadisleri doğru anlamaktan geçer. Hadislerin Hız. Peygamber'den bizlere intikalinin sağlıklı bir şekilde gelmesi ne kadar önemliyse, delâleti dediğimiz doğru anlaşılması, kavranması ve yorumlanması da o derece önemli ve üzerinde durulması gereken bir husustur. Hadisleri salt gramer ve lafızlar açısından ele alarak değerlendirmek yeterli değildir. Hız. Peygamber'in anlatmak istediklerinin, vermek istediği mesajların, hadislerdeki mantalitenin ne olduğunun çarpıtılmadan doğru bir şekilde anlaşılması, İslam dininin ve Hız. Peygamber'in anlaşılması açısından fevkalâde önemli bir noktadır. İslam dininin önünde bulunan en büyük tehlike, dinin temelini teşkil eden Kur'ân ve hadisin yanlış ve çarpık anlaşılması, yorumlanması ve anlatılmasıdır. Dini yanlış anlamak ve yorumlamak dine yapılabilecek en bü-

*İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

yük kötülüklerden birisidir. Bu bağlamda günümüz insanına hitap edecek, günümüz insanının ihtiyaçlarına yönelik ve onun anlayabileceği seviye ve usulda, eski kaynaklar gözardı edilmeksizin hadislerin doğru anlaşılmasına yönelik yeni metodolijilerin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Yaşanılan her dönemde Hz. Peygamber'i yeniden keşfetmek ve hadislerini –daha önce yapılmış anlama ve yorumlama ile ilgili çalışmaları gözardı etmeksizin- yeniden anlamak ve yorumlamak mecburiyetindeyiz. Günümüzde hadisleri doğru anlamaya yönelik çalışmaların yeni yeni yapılmaya başlandığı kanısındayız. Bu çalışmaların sayısının çoğaltılması gereğine inanıyoruz.

İşte bu bu tebliğimizde yukarıda bahsettiğimiz hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması noktasında altyapı mâhiyetinde bilinmesi gereken hususları örnekler vererek maddeler halinde açıklamaya çalıştık.

I-KONUNUN TARİHÇESİNE KISA BİR BAKIŞ

İslâm dininin gerçekçi bir şekilde anlaşılabilmesi, Kur'ân ve hadisin doğru ve tutarlı açıklamalarında yatmaktadır. Anlaşılmayan bir dinin tam olarak yaşanması da mümkün değildir. Tarih boyunca İslâmî ilimler sahasında ortaya çıkan ihtilaf ve tartışmalar Kur'ân ve hadisin doğru anlaşılması noktasında düğümlenmektedir. Hz. Peygamber'den (sav.) günümüze değin Kur'ân'ın doğru anlaşılması için pek çok tefsir yazıldığı gibi, hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanmasına yönelik de çok sayıda şerh kaleme alınmıştır.¹ İslâm âlimleri tarihi süreç içerisinde bu iki kaynağın doğru anlaşılması noktasında gereken gayreti ve çalışmayı göstermişlerdir. Her çağda Kur'ân tefsirlerinin yazılması gerektiği gibi, hadis şerhlerinin de yazılması elzemdir. Toplumun dinamik ve zinde tutulması için bu çalışmaların ihmal edilmemesi şarttır.

Hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması konusunun tarihi seyrine kısaca bir göz atacak olursak, konunun, Hz. Peygamber (sav.) dönemine kadar uzandığını görürüz. Sahâbe Kur'ân âyetlerinde anlayamadıkları yerleri ve hususları nasıl ki ilk müfessir olan Hz. Peygamber'e (sav.) sormaktan imtina etmiyorsa², hadisler konusunda da anlayamadıkları hususları ilk şârih olan Hz. Peygamber'e (sav.) sormaktan çekinmiyorlardı. Hz. Peygamber de hadislerde anlaşılmayan ve kendisinden açıklama istenilen konularda gerekli açıklamaları yapmış ve yanlış anlaşılma-

¹ Bir örnek verecek olursak sadece Buhârî'nin Sahîh'i üzerine iki yüze yakın çalışma yapıldığı ifade edilmektedir. (Bk. Sandıkçı Kemal, *Sahîh'i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, sh. 23 vd., D.İ.B.Y., Ank., 1991).

² Bu konuda örnekler için bk. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, Tefsîru'l-Kur'ân (Bakara sûresi), B. 12, 28 ; (En'âm sûresi,) B. 3; (Mutaffîfîn sûresi,) B. 83, Çağrı Yay., 2. bsk., İst., 1982; Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, Sıyâm, H. No: 33, thk. M. F. Abdülbaki, Darü l-İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, Lübnan, 1375/1956; Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Savm, B. 17, Çağrı Yay., İst. 1981 (ofset); Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Tefsîru'l-Kur'ân (Fâtîha sûresi), B. 2; (Bakara sûresi), B. 3 ; (En'âm sûresi), B. 9 ; (Mutaffîfîn sûresi), B. 75, thk. Ahmed Muhammed Şakîr - M. F. Abdülbaki - İ. Adve Avad, Kahire, 1357/1938.

³ Örnekler için bk. Buhârî, *Cenâiz*, B. 44-45 ; *Şehâdet*, B. 6 ; Müslim, *Cenâiz*, H. No: 12 ; *Zikir*, H. No: 15 ; Tirmizî, *Cenâiz*, B. 63,67 ; İbn Mâce, *Sünen*, *Cenâiz*, B. 20,53; thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, *Darü'l Fikr*, trs; Nesâî, *Sünen*, *Cenâiz*, B. 10,49, Çağrı Yay. İst., 1981 (ofset); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 259-260, Çağrı Yay., İst., 1982 (ofset).

ların önüne geçmiştir.³ Pek çok hadis muhtevasında anlaşılmayan kelime, kavram veya muhtevayla alakalı sahâbe sorularına rastlıyoruz. Hadisin daha doğru anlaşılmasına zemin hazırlayan bu tür hadislerle şu örnekleri vermek istiyoruz: Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur: **“Kardeşine zâlim ve mazlûm da olsa yardım et.”** Sahâbe hemen araya girerek anlamadığı noktayı yani zâlime yardımın nasıl olacağını sormuştur. Hz.Peygamber de **“Ona zulûmden el çektirirsin (yani onun zulmüne engel olursun), ona yapacağın yardım işte budur.”** şeklinde cevap vererek 4 zihinlerdeki istifhâmı ortadan kaldırmış ve hadisin yanlış anlaşılmasına engel olmuştur. Şayet sahâbe araya girip bu soruyu sormasaydı hadisin ilk cümlesinin anlaşılması müşkil hale gelecekti. Başka bir hadiste **“Kalbinde zerre kadar kibir olan kimse Cennet’e giremez.”** buyurulmaktadır. Sahâbîlerden biri: **“İnsan elbise ve ayakkabısının güzel olmasını arzu eder.”** deyince bunun üzerine Hz.Peygamber şöyle buyurur: **“Allah güzeldir, güzeli sever. Kibir ise hakkı kabul etmemek ve insanları küçümsemektir.”**⁵ Burada da kibir kavramına açıklık getirilmekte ve hadisin yanlış anlaşılmaması sağlanmaktadır. Başka bir örnek: **“İki müslüman birbirine kılıç çektiği zaman, öldüren de, ölen de Cehennem’dedir.”** şeklinde gelen hadisin muhtevası tam olarak anlaşılabilmesi üzerine, ey Allah’ın Rasûlü öldürenin durumu belli, ama ölen niçin Cehennem’dedir diye sorulur. Günümüz çağdaş hukukunda da yeri olan taammüden adam öldürmeye tam teşebbüs fiili işlendiği için Hz.Peygamber, **“Çünkü o, arkadaşını öldürmek istiyordu.”** şeklinde cevap vererek konuyu vuzûha kavuşturmuştur.⁶ Hz.Peygamber döneminde hadislerle ilgili anlaşılmayan bir konu olduğu zaman bu, sahâbe için problem olmuyor, hemen Hz.Peygamber’e gidip müşkilatlarını hallediyorlardı. Ancak Hz.Peygamber’in vefâtından sonra bilgi düzeyi, anlayış ve metodu farklı olan sahabe arasında hadisleri anlama ve yorumlamada zaman zaman ihtilaflar, değişik temayül ve eğilimler ortaya çıkmıştır. Daha sonraki dönemlerde ve günümüzde durum çok farklı olup anlama ile ilgili ortaya çıkan müşkilatların halledilmesinde karşımıza bazı problemler çıkmaktadır. Peygamber döneminde olduğu gibi problemi anında çözecek bir merciye gitme imkanımız da yok. Sahâbîler arasında hadislerin yanlış anlaşılabilmesi noktasında en çok cehd ve gayret gösteren ve bu konuda daha sonraki nesillere örnek teşkil eden kuşkusuz Hz. Âişe vâlidemiz olmuştur. Kendisine hadislerin doğru anlaşılmasıyla ilgili tevdi edilen pek çok soruya cevap vererek, kendi görüş ve yorumlarını izhâr etmiş ve bazı yanlış anlaşılan hadisleri düzeltmiştir.⁷ Dolayısıyla sahâbe döneminde de hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması hususunda titiz davranılmış ve daha sonraki nesillere örnek olunmuştur.

Hadislerin doğru anlaşılmasına yönelik olarak yapılan faaliyetler sahâbe döneminden sonra da devam etmiştir. Hicrî II. asrın sonlarında hadislerdeki bazı kelime

⁴ Tirmizî, *Fiten*, B.68. Ayrıca bk., Buhârî, *Mezâlim*, B.4.

⁵ Müslim, *İmân*, H.No: 147.

⁶ Buhârî, *İmân*, B.22, *Diyyât*, B.2, *Fiten*, B. 10; Müslim, *Kasâme*, H.No: 33, *Fiten*, H.No: 14-15.

⁷ Konuyla ilgili bazı örnekler için bk. Buhârî, *Hayz*, B.13; Müslim, *Hayz*, H. No: 60 ; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 22.

ve kavramları açıklayan eserler yazılmaya başlanmıştır. **Garîbu'l-Hadîs**⁸ ismi verilen bu eserler, hadislerde geçen garib ve bilinmeyen kelimeleri açıklamayı amaçladıkları için bu eserleri ilk şerh faaliyetleri içerisinde değerlendirmemiz mümkündür.⁹ Çünkü bu eserler daha sonra yazılmış şerhlere altyapı görevini ifâ etmişlerdir. Hiçbir şârih bu eserlere müracaat etmekten kendini müstağnî göremez. Bu arada hicrî II. asırda kaleme alınan **Garîbu'l-Hadîs** kaynaklarının yanı sıra hadislerin muhtevâlarını açıklamaya yönelik bazı çalışmaların yapıldığını da görmekteyiz. Bu çalışmalar içerisinde Şâfiî'nin (ö.204/819) **İhtilâfü'l-Hadîs**, İbn Kuteybe'nin (ö.276/889) **Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs**, Tahâvî'nin (ö.321/933) **Müşkilü'l-Âsâr ve Şerhu Ma'ânî'l-Âsâr**, İbn Fûrek'in (ö.406/1015) **Müşkilü'l-Hadîs** isimli eserlerini zikredebiliriz.¹⁰ Bununla beraber hicrî III. asırda müstakil olarak kaleme alınan şerhler de yazılmaya başlanmıştır. Özellikle Mâlik'in (ö.179/795) **Muvatta'** isimli eserine bu dönemde bazı şerhlerin yazıldığı kaynaklardan tespit edilmektedir.¹¹ Buhârî (ö.256/870) ve Ebû Dâvûd (ö.275/888) üzerine ilk şerh yazanın IV. asırda yaşayan Hattâbî (ö.388/998) olduğu kabul edilmektedir.¹² Hattâbî'nin, Buhârî'nin Sahîh'i üzerine yazdığı **A'lâmu'l-Hadîs**¹ ile Ebû Davûd'un Sünen'ine yazdığı **Meâlimü's-Sünen** isimli şerhleri ilk şerhler olması açısından orijinaldir.¹³ Hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması konusunda üst seviyede gayret göstermiş ve kıymetli eserler vermiş olan şu âlimleri zikretmek yerinde olur: Ebû Câfer Tahâvî (ö.321/933), Muhammed İbn Hibbân (ö.354/965), Ebû Süleyman Hattâbî (ö.388/998), İbn Abdilberr (ö.463/1071), Ebû Muhammed Begavî (ö.516/1122), Ebû Zekerîyya Nevevî (ö.676/1277). Ciddi manada ve sistematik bir şekilde hicrî IV. asırda başlayan hadis şerh faaliyetleri, daha sonraki asırlarda daha da gelişmiş ve VIII, IX ve X. asırlarda zirveye ulaşmıştır. Hadis şerh faaliyetlerini incelediğimizde tarih boyunca yüzlerce şerh yazılmış ve halen yazılmaya devam etmektedir. Şerh faaliyetlerinin amacı, hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanmasına yönelik olduğunu söyleyebiliriz.

II- HADİSLERİN YANLIŞ ANLAŞILMA TEZÂHÜRLERİ

Kur'ân-ı Kerim'in insanlara gönderiliş amacı, onun okunması, doğru anlaşılması ve yaşanması ise, hadislerden amaç da onların okunması, doğru anlaşılması, yo-

⁸ Hicrî II. Asırda yazılmaya başlanan, hadis şerh faaliyetlerinin bir parçası olarak kabul edilen bu filolojik kaynaklar için bk. Hâkim en-Nisâbü'rî, *Kitâbu Ma'rîfeti Ulûmi'l-Hadîs*, sh. 88-89, Neşreden: es-Seyyid Muazzam Huseyn, *Mektebetü'l-Mütenebbi*, Kâhire, trs.; Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, II, 185-186, thk., A. Abdüllatif, 2.bsk., *Dâru lhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1979; Kâtip Çelebi, a.g.e., II, 1203-1205; Kettânî, *er-Risâletü'l-Mustadrafe*, sh., 116-118, *Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye*, Kâhire, trs.

⁹ Bu eserler arasında en çok rağbet edilen Ebû Ubeyd, İbn Kuteybe, Hattâbî ve İbnü'l-Esîr'in eserleridir.

¹⁰ Zikrettiğimiz bu eserlerin hepsi matbûdur.

¹¹ Muvatta' üzerine yazılan şerhler için bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1907, haz. M. Ş. Yaltkaya ve Kilisli R. Bilge, M.E.B., İst., 1941; İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, I, 48, 624, II, 550, İst., 1951; Sezgin Fuât, *GAS*, I, 460-461, Leiden, 1967.

¹² Bk. Kâtip Çelebi, a.g.e. I, 545, II, 1005; Sezgin Fuât, a.g.e., I, 118; Brockelmann, *Suppl*, I, 261, Leiden, 1937; Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, XII, 90, D.İ.B. Y., Ank., 1975.

¹³ Her iki şerh de matbûdur. *Meâlimü's-Sünen*'in birden fazla baskısının yapıldığını, *A'lâmu'l-Hadîs*'in ise tek baskısının olduğunu bilmekteyiz.

rumlanması ve yaşanmasıdır. Ancak bu amaç her zaman ve herkes için gerçekleşmemiş ve tarih boyunca hadisleri yanlış anlayanlar, yorumlayanlar olduğu gibi, günümüzde de yanlış anlayanlar mevcuttur. ¹⁴ Bu söylediklerimize tarihten ve günümüzden yaşanmış bazı örnekler vererek hadislerin yanlış anlaşılma ve yorumlanmaları, insanları ve toplumu nerelere götüreceğini görme açısından önem arz etmektedir.

Tarihi süreç içerisinde hadislerdeki mecâzî manaları en fazla gözardı eden ve lafızların zâhirine takılan -metodolojileri gereği- Zâhirîler olmuştur. Özellikle bu ekolün önde gelen isimlerinden İbn Hazm (ö.456/1064) bazı hadislerin salt lafızlarına bakarak hadisi anlamaya, açıklamaya ve yorumlamaya çalıştığından garib bir takım manalar, hükümler çıkararak gülünç duruma düşmüştür. İbn Hazm'a âit örnekleri verişimizin sebebi marjinal örnekler olmasındandır. M.Said Hatiboğlu, İbn Hazm'ı hadisleri zâhirî manalarında anlayarak yanlışla düştüğünü söyleyerek ağır bir dille şöyle tenkid etmektedir: "İbn Hazm'ın bazı hadislerden hüküm çıkarmada gösterdiği akıl ve idrâk dışı davranışına şahid olan bir kimse, hacmen fevkalade zengin eserlerini, fevkalade ihtiyatla okumak lazım geleceğine kat'i kanaat getirecektir."¹⁵ Bu eleştirel görüşleri haklı çıkaracak ve salt lafızcı anlayışın insanı nerelere götüreceğini ve yanlış anlaşılan bazı hadisleri göstermek açısından yorumlamaya yönelik İbn Hazm'a ait bazı örnekler vermek istiyoruz:

1)-Hadisde **"Köpek bir kabı yalarsa, onu yedi defa yıkayın, sekizincide toprakla ovalayın."** buyurulmaktadır.¹⁶ İbn Hazm, hadisdeki manayı aynen almakta ve ona göre, köpeğin yaladığı kabın temizlenmesinde kullanılan su hakkında herhangi bir nas bulunmadığı için bu su, temiz ve içilebilir. Çünkü Hz. Peygamber, bu suyun necis olduğuna dâir her hangi bir şey söylememiştir.¹⁷ İbn Hazm'ın bu tutarsız görüşünü akl-ı selim sahibi hiçbir kimsenin kabul etmesi düşünülemez

2)-Hz. Peygamber sabah namazının farzından önce bazen ihtiyaç duyduğu zamanlar sağ tarafına uzanır yatarmış ve peygamberimizden bu meyanda şu hadis vârid olmuştur: **"Biriniz sabah namazı öncesi iki rekat kılınca sağ yanı üzerine yatsın."**¹⁸ İbn Hazm bu hadisi de yanlış anlayarak "Namazdan sonra sağına yaslanmayan namazı bâtıl olur." şeklinde bir anlayış sergilemektedir.¹⁹ Halbûki bazı âlimler, bu hadisten anlaşılması gereken esas mananın ne olduğunu ve Hz.Peygamber'in böyle bir hareketi hangi amaçla yaptığını düşünmüşler, netice de hadisi

¹⁴ Hz.Peygamber'in ve hadislerinin yanlış anlaşılmasıyla ilgili geniş bilgi için makale bazında yapılmış şu çalışmalara bakılabilir: Mehmet Sait Hatipoğlu, *H.z.Peygamber'i Yanlış Yorumlama Tezahürleri*, İslâmî Araştırmalar, sayı: 2, 1986; İsmail Hakkı Ünal, *Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya H.z.Peygamber'i Anlamak*, İslâmî Araştırmalar, Hadis-Sünnet Özel Sayısı, c.10, sayı: 1-3, Ank., 1997; H.Musa Bağcı, *H.z.Peygamber'i Beşer Üstü Gösteren Bazı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım*, D.Ü.İ.F.D., sayı: 1, Diyarbakır, 1999.

¹⁵ Hatiboğlu, M.Said, *Hilâfetin Kureyşliliği*, sh.178, A.Ü.İ.F.D. XXIII, Ank., 1978.

¹⁶ Müslim, *Tahâret*, H.No:93; Nesâî, *Sünen*, *Tahâret*, B.53, Çağrı Yay., İst., 1981 (ofset); İbn Mâce, *Tahâret*, B.31.

¹⁷ İbn Hazm, *el-Muhalla bi'l-Âsâr*, I, 122, thk., Abdülgaffâr Süleyman el-Bendârî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trs.

¹⁸ Buhârî, *Teheccüd*, B.23; Ebû Dâvûd, *Tatavvu*, B.4; Tirmizî, *Salât*, B.311. Ayrıca bk. Buhârî, *Teheccüd*, B. 23; Ahmed b.Hanbel, *Müşned*, II, 415.

¹⁹ İbn Hazm, *a.g.e.*, II, 227.

daha doğru anlayarak böyle yapmanın bağlayıcı olmadığını belirterek, bazıları mekruh, bazıları bid'at, bazıları da müstehap olarak görmüşlerdir.²⁰ İbn Hazm'ın bu sâkat ve yanlış görüşünü destekleyen ve savunan hiçbir âlim çıkmamıştır. Nitekim şârihlerden İbn Hacer Askalânî (ö.852/1449), İbn Hazm'ın bu görüşünü aşırı bir görüş olarak telakki etmiş ve onun görüşünü reddetmiştir. Çünkü Hz.Peygamber, bu hareketini bazen yapıyor, bazen yapmıyordu. Hz.Âişe bu durumun **“Ben uyanık isem benimle konuşur, yoksa ezana kadar yatardı.”** diyerek tabii bir hal olduğunu belirtmektedir.²¹ Dolayısıyla hadisi bu çerçevede anlamak en doğru görüştür.

3)- Hz. Peygamber daha önce geçtiği üzere Cuma günü müslümanların gusül boy abdesti almalarını istemiştir. ²² İbn Hazm, hadiste verilmek istenilen mesâjı doğru olarak anlamayıp hadiste geçen Cuma lafzına takılarak ona göre, Cuma namazı kılındıktan sonra güneş batıncaya kadar gusül yapılırsa bu da hadise göre geçerlidir. Yani İbn Hazm'a göre Cuma namazından önce gusletmek şart değildir. ²³ Halbûki Hz. Peygamber cumaya gelen insanların temiz gelmelerini dolayısıyla gusül boy abdesti almalarını ve güzel koku sürünmelerini istediği için bu hadisi söylemiştir. Esas olarak buradan çıkaracağımız mesâj; cemaat içerisine gidileceği zaman insanların hiçbir sûrette rahatsız edilmemesine son derece dikkat edilmesidir.

4)- Hadiste nikâhı kıyılacak bayanın bâkire ise kendisine sorulduğunda sukût etmesinin ikrâr manasına geleceği ve bunun yeterli olacağı, dul kadının ise, sözlü beyânının gerekli olduğu ifade edilmektedir.²⁴ İbn Hazm yine hadisin mantalitesini anlamaktan uzak bir şekilde hadisi şu şekilde yorumlamaktadır: Hadiste bâkire kızın sükûtundan bahsedildiği için nikâhta bâkire olan kız, lehte veya aleyhte bir beyânda bulunsada onun beyânına itibâr edilmez ve bu beyâna göre nikâh akdedilmez. Yani böyle bir durumda akdedilen nikâh bâtıldır.²⁵ İbn Hazm'ın bu hadisten de anladığı ve çıkardığı mesâj marjinal olmaktan ileriye gidememiştir. Böyle bir yorumu günümüzde evlenecek genç kızlara anlatarak onlara kabul ettirmemiz mümkün değildir.

5)- **“Sizden biriniz durgun suya bevletmesin, sonra ondan abdest alabilir.”** hadisini ²⁶ Dâvûd ez-Zâhirî (ö.270/883), zâhirî manada anlamış ve suya dolaylı yoldan bevl karışmasında sakınca görmemiştir. Örneğin, bir kişi bir kaba bevletse, daha sonra bunu durgun suya dökse ona göre bu durum bu hadisin kapsamına girmez, su necis de olmaz ve bu sudan abdest alınabilir. Nevevî (ö.676/1277), “Bu gö-

²⁰ Bk.İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdû'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, I, 319-320, thk. Şuayb el-Arnâvûd - Abdülkadir el-Arnâvûd, *Mektebetü'l-Menâri'l-İslâmî*, 1987; Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, IV,104-105, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.

²¹ Hadisin geniş açıklaması için bk., İbn Hacer Askalânî, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 57, *Mektebetü Dâri's-Selâm*, Dimeşk, 1997; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 234-236, Mısır, 1972.

²² Buhârî, *Cuma*, B.2; Müslim, *Cuma*, H.No:3-7.

²³ İbn Hazm, *el-Muhalla*, I, 266 vd. Aynı zamanda İbn Hazm'a göre Cuma günü gusletmek farzdır.(Bk. İbn Hazm, a.g.e., I,255).

²⁴ Buhârî, *Nikâh*, B.41. Hadisin yorumu için bk., Hattâbî, *A'lâmü'l-Hadis fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, III, 1969-1971, thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdîrahman es-Suûdî, *Merkezü lhyâi't-Türâsi'l-İslâmî*, Mekke 1409-1988.

²⁵ İbn Hazm, *el-Muhalla*, IX, 57-58 . Hadisin yorumu için bk., Aynî, a.g.e., XVI, 321-322.

²⁶ Buhârî, *Vudû'*, B.68; Müslim, *Tahâret*, H.No: 95-96.

rüş, nasların zâhirî üzerinde donup kalma konusunda kendisinden nakledilenlerin en çirkinidir.” diyerek bu görüş sahibini böyle tenkid etmektedir.²⁷ Dolayısıyla Nevevî'nin haklı olan bu tenkidi çok yerinde bir tenkidtir.

6)-Başka bir örnek: **“Nefsim elinde olan Allah’a yemin olsun ki, odun toplanmasını istedim. Sonra namaz için ezân okunmasını ve bir adamın da imamlık yapmasını arzu ettim. Daha sonra (cemaate gelmeyenlerin) evine gidip evlerini yakmayı istedim...”**²⁸ İbn Hazm yine hadise lafızcı yaklaşarak, özürsüz olarak kasten cemaate gelmeyen kimseye hadisin zâhirî hükmü uygulanır görüşündedir.²⁹ Halbûki Hz. Peygamber bu hadisinde cemaatle namaz kılmanın önemini vurgulamakta ve namazların mümkün mertebe cemaatle kılınmasına teşvik etmektedir. Hadisten başka bir mana çıkarmak da mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber'in, hayatı boyunca cemaatı terk eden hiç bir kimsenin evini yaktığı vâki değildir. Aynı zamanda tarih boyunca da hiçbir yönetimde böyle bir uygulamaya şâhit olunmamıştır.

İbn Hazm'ın hadislerle karşı bu yaklaşım tarzını, hadisleri bu şekilde yorumlama ve anlayışını kabul etmek mümkün değildir. İbn Hazm'dan bu tür örnekleri vermekteki amacımız, hadislerdeki verilme istenilen esas mesaj düşünülmeden, hadisler salt zâhirî anlayış ve yaklaşımla yorumlandığında ne derece yanlış hükümlere ve neticelere varılacağını göstermektir. İbn Hazm'ın bu örnekleri marjinal olduğu için herkesin dikkatini çekmektedir. Bu tür yanlış anlayış ve yorumların, insanın ferdî ve sosyal hayatını menfi etkilememesi düşünülemez. Hatta bu yanlış anlayış ve yorumlar, bazı kişileri Sünnet'ten, Hz. Peygamber'den ve dinden dahi uzaklaştırabilir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in vermek istediği mesâî doğru anlamanın ve hadislerde kullandığı üslûbunun doğru bir şekilde tetkik ve tahlil edimesinin ne derece önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Şimdi de günümüz sosyal hayatta hadisin yanlış anlaşılmasıyla ilgili olarak yaşanmış şu iki olayı aktarmak istiyoruz. Her iki olayda da hadisin yanlış anlaşılması söz konusudur. Birinci olay şöyle cereyan etmiştir: “Çevresinde dindarlığıyla tanınan, sözü, sohbeti dinlenen bir zât bir gün evindeki sergileri kaldırarak artık toprak üzerinde yaşamak istediğini söylemiş, âile efrâdının şaşkınlıkları ve itirazlarına karşılık verdiği cevap şu olmuştur : **H. Peygamber (sav.) ve sahâbenin sergileri mi vardı? Onlar toprak üzerinde oturup kalkıp yürüyorlardı. Ben de onlar gibi olacağım ve Sünnet'e uyacağım.**” Yaşanmış olan bu olayı anlatan Talat Sakallı şu yorumu yapmaktadır: Bu kişi Sünnet'i şeklen bile anlamış değildir. Çünkü onun anlattığı Sünnet anlayışı hem fitratla hem de Sünnet'in ruhuyla bağdaşmaz. Şöyle ki : Bu kişi toprak üzerinde yaşamaya çalışsa, kış çok sert geçen bir bölgede sıhhatini nasıl koruyacak? Buzullar içinde yaşayan bir müslüman, sergi ve kalın kürklü elbise giymeden nasıl yaşayacak? Hz. Peygamber'in yaşadığı iklim çevresinin çöl iklimi-

²⁷ Bk. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi Şerh'ın- Nevevî*, III, 179, 4. bsk., Darü'l-Ma'rîfe, Beyrut, 1997. Konuyla ilgili İbn Hazm'ın görüşü için bk. İbn Hazm, *el-Muhalla*, I, 142, 156-157.

²⁸ Buhârî, *Ezân*, B.29, Mâlik, *Muvattâ*, Salâtü'l-Cemâat, H.No:3, thk. Muhammed Fuat Abdulbaki, trs.

²⁹ İbn Hazm, *el-Muhalla*, III, 104, 106-107. İbn Hazm'a göre, cemaatle namaz kılmak farzdır. Özürsüz olarak cemaati terkedenin namazı bâtıldır.

mi olduğu bilinmektedir. O şartlarda toprak üzerinde yaşamak belki daha serinleticidir. Ama evrensel bir din olan İslam'ın mesajı kutup bölgelerine yakın insanlara da hitap ettiğine göre, o insanlar bu çöl iklimini nasıl bulacaklar, o şartları bölgelerine nasıl taşıyacaklar? ³⁰ Bu tür suallerin sayısını daha da artırmak mümkündür, ancak bu suallere tutarlı cevaplar bulmak mümkün değildir.

Yaşanan ikinci olayı Yusuf el-Kardâvî şöyle anlatır: "Bazı âlimlerden duyduğum acâyip şeylerden birisi de şudur: O âlimlerden birisi, müslüman Asya ülkelerinden bazılarını ziyâret etmiş ve onların tuvaletlerinde kenarlarına yığılmış küçük taşlar görmüş ve onlara bunun sırrını sorduğunda: Biz Sünnet'i ihyâ etmek için onlarla taharetleniyoruz" şeklinde cevap vermişlerdir. Yusuf el-Kardâvî de bu olay üzerine şu yorumu yapmaktadır: "Bu durumda Sünnet'e uyarak köpeklerin bile girip çıkabileceği şekilde mescitleri sağlam kapıları olmaksızın (öylece açık) bırakmaları, tavanlarına hurma dallarıyla gölgelik yapmaları ve yine Sünnet'e uyarak onları, yağ lambalarıyla aydınlatmaları gerekir! Halbuki onların mescitleri süslü-dekorlu, halılarla, seccâdelerle döşenmiş ve elektrik avizeleriyle aydınlatılmıştır."³¹

Günümüzde yaşanan ve ibret verici olan her iki olay da toplumsal içerikli olup, sosyal yaşantıyı yakından ilgilendirmektedir. Çevremizdeki insanlara, dünya insanına hadisi, Hz. Peygamber'i ve İslâm'ı bu anlayışla anlatmaya ve bu yaşantıyla örnek olmaya kalktığımız zaman başkalarına rezil olmaktan kendimizi kurtaramaz ve başkalarının alaylarına muhatap olmaya mahkum oluruz. Şunu iyi bilmek gerekir ki, Hz. Peygamber'i (sav.) salt şekilsel olarak anlamak, Sünnet'in özünü, ruhunu anlamadan onu tıpa tıp olduğu gibi taklit etmek Sünnet değildir. Hz. Peygamber (sav.) zamanında su bulunamadığı zaman temiz taşla veya toprakla taharetlenme yoluna gidilmiştir. Bu, gayet doğal ve fitrî bir olaydır. Günümüzde de aynı durum yaşandığı zaman, aynı uygulamanın yapılmasında hiçbir mahzur yoktur. Bunda yadırganacak her hangi bir şey de söz konusu değildir. Ancak sünnetteki esas amaç ve hedef temizliğin en iyi bir şekilde gerçekleştirilmesidir. Günümüzde, suların gürül gürül aktığı bir ortamda taş veya toprakla tahâretlenmenin Sünnet olduğunu iddiâ etmek ve böylece Sünnet'in ruhuna ve özüne aykırı hareket etmek, Hz. Peygamber'i ve Sünnet'ini hiç anlamamak demektir. Ne yazık ki bazı fıkıh kitaplarımızda dahi taş veya toprakla tahâretlenmenin Sünnet olduğu ifade edilmektedir. Örneğin Nûr'u'l-İzâh şerhinde taşla istincanın sünnet, su ile yıkamanın ise daha iyi olduğu, her ikisinin bir arada yani önce taşla sonra su ile yıkamanın ise daha faziletli olduğu ifade edilmektedir. ³² Buradaki yürütülen mantığı anlamak mümkün değildir. Çünkü bize göre temizlik maddeleri ve malzemeleri zamana, mekana ve günün şartlarına göre değişebilir, ancak temizlik anlayışı evrenselidir, değişmez. Dolayısıyla suyun bulunduğu her yerde her türlü temizliği su ile yapmak Sünnet'in ruhuna, özüne ve amacına en uygun olanıdır. Temizlik konusunda gelen hadislerin hepsini bu çerçevede değerlendirmek en doğrusudur.

³⁰ Sakallı, Talat, *Sünnet'in Bağlayıcılık Açısından Taksimi*, sh.97, S.D.Ü.İ.F.D.sayı:II, Isparta, 1995.

³¹ Yusuf el-Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, sh. 158-159, terc.Bünyamin Erul, Rey Yay., İst., 1991.

³² Bk. Şurunbilâî Hasan b. Ammâr- Ebû Zeyd eş-Şiblî, *el-Miftâh Şerhu Nûri'l-İzâh*, sh. 13, terc. Abdullah Aydın, 7. bsk., Aydın Yay., ist. 1970.

Hadislerin yanlış anlaşılması ve yorumlanması neticesinde ferdî, sosyal ve dîni hayatta çok kötü durumlara düşüleceği, âile fâcialarına dahi yol açacağı, başkalarına rezil olunacağı ve daha da ileriye gidilerek insanımızı hadisten, Hz. Peygamber'den, hatta dinden uzaklaştırılabileceği gerçeğini unutmamak gerekir. Bu söylediklerimizin birer fantazi veya varsayım olmadığını yaşanmış olaylar ve verdiğimiz örnekler kanıtlamaktadır. Dolayısıyla hadisleri anlama ve yorumlamada esas olan nokta, ifrat ve tefrit aşırılığına düşmeksizin ma'kul ve mu'tedil çizgide hareket ederek verilmek istenilen mesajı yakalamak ve böylece amaca ulaşmaktır. Ne zâhîrîler gibi hadislerin lafzına ve şekline takılarak tutarsız ve mantıksız bazı yorumlar yaparak hadisin vermek istediği mesajı yakalayamama seviyesizliğine düşmek, ne de i'tidal çizgiyi aşan marjinal bazı mezheb ve ekol mensupları –Kaderiye, Mürcie, Cehmiye, Şia, Mu'tezile, Haricîler ve Râfîzîler- gibi nasları kendi görüş ve düşüncelerine âlet ederek çarpık bir anlama ve yorumlama içerisine dalmak. Evrensel düşünme ve yorumlamada aşırılıklara yer yoktur.

III- HADİSLERİN KUR'ÂN ÂYETLERİYLE BİRLİKTE ELE ALINMASI

Kur'ân ve Sünnet bir birinden ayrılması mümkün olmayan ve bir bütünü meydana getiren unsurlardır. Sünnet, Kur'ân'a muhtaç olduğu gibi, Kur'ân da, Sünnet'e muhtaçtır. Sünnet, Kur'ân'ın açılımını sağlayan, onu te'kit ve tefsir eden bir konuma sahiptir. Kur'ân da, Sünnet'in konumunu belirleyen, onu destekleyen ve Hz.Peygamber'in şahsiyetini şekillendiren bir unsurdur. Kur'ân'ın tefsir edilmesinde Sünnet'e ihtiyaç duyulduğu gibi, hadislerin doğru ve kolay anlaşılması noktasında da Kur'ân'a ihtiyaç duyulmaktadır. Bir konu işlenirken hadislerle beraber âyetlerin de hesaba katılması doğru anlama ve yorumlama açısından gerekli bir husustur. Ancak burada Kur'ân'a hâkim olunması şarttır.

Kur'ân-ı Kerim insanlara gönderilen ve kıyâmete kadar yürürlükte kalacak olan, tebdîl ve tağyîrden uzak,³³ evrensel, mu'cîz ve son kitaptır. Kur'ân- Kerim'i en iyi bilen , anlayan ve uygulayan Hz. Peygamber (sav.) de kıyâmete kadar insanlar için örnek ve model teşkil eden mümtaz bir şahsiyettir. O, Kur'ân-ı Kerim'i hayatının tüm safhalarında, tüm yönleriyle bir bütünlük içerisinde uygulamış ve pratik olarak İslâm'ın uygulanmasını insanlara göstermiştir. Kur'ân ve Sünnet et ile kemik gibi içi içe girmiş ve birbirinden ayrılmaları mümkün olmayan, İslâm dinini oluşturan unsurlardır. Her ikisi bir bütünü meydana getirmekte ve birliktelik oluşturmaktadır.

Kur'ân ve Sünnet birlikteliğini belirgin bir şekilde görmemizi sağlayan delillerden birisi; Hz. Peygamber'in, bazı hadislerde hadisi zikrettikten sonra hadisin konusuyla ilgili olarak bazı âyetleri okumasıdır. Örneğin, Hz. Peygamber (sav.) "**zekâtı vermeyen herkesin karşısında kıyâmet gününde boynuna dolanacak çok zehirli**

³³ Hicr, 15/9.

bir erkek yılan dikilir" hadisini³⁴ söyledikten sonra akabinde **"Cimrilik ettikleri şey kıyâmet gününde boyunlarına dolanacaktır"** âyetini³⁵ okumuştur. Yine başka bir örnekte, Hz. Peygamber (sav.), **"Mü'minin firâsetinden sakınınız. Zira o Allah'ın nuru ile bakar"** hadisini³⁶ zikrettikten sonra konuyla ilgili olan şu âyet-i kerîmeyi zikreder: **"Şüphesiz ki bunda firâseti olanlar için işâretler vardır."**³⁷ Hz. Peygamber kudsî bir hadiste **"(O, salih kullarıma) hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiç kimsenin aklına gelmeyen şeyler hazırladım."** ifadelerini söyledikten sonra te'kit bâbında şu âyet-i kerimeyi de nakleder: **"Hiç bir kimse onlar için yaptıklarının karşılığı olarak gözlerin aydın olacağı şeylerden neler gizlendiğini bilemez."**³⁸ Şâfiî de (ö.204/1819) Hz. Peygamber'in bu uygulamalarını gözönünde tutarak Allah'ın kitabındaki hükümlerle, Rasûlullah'ın sünnetindeki hükümleri bir arada kabullenmekle ancak bütünlüğün sağlanabileceğini ifade etmiştir.³⁹ Hz. Peygamber'in yukarıda verdiğimiz uygulamalarını ve örneklerini bazı hadis kitaplarının tefsir bölümlerinde ve rivâyet tefsirlerinde bol miktarda görmek mümkündür.

Sahâbe de, Hz. Peygamber'in (sav.) bu metodunu sık sık kullanmakta ve âyet-hadis bütünlüğü içerisinde konuların daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Özellikle bu tutumu sergileyen sahâbîler arasında **muksirûndan** kabul edilen Ebû Hureyre (ö.58/678), Enes b. Mâlik (ö.93/712), Ebû Saîd el-Hudrî (ö.78/697) ve Hz. Aişe'yi (ö.58/678) zikredebiliriz.⁴⁰ Sahâbenin bu uygulamasına bir örnek verecek olursak, Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'in (sav.) **"Her doğan çocuk ancak fitrat üzere doğar. Bundan sonra anası, babası, onu ya Yahûdî ya Nasrânî veyahut Mecûsî yaparlar"**⁴¹ hadisini naklettikten sonra fitratla ilgili olması açısından şu âyeti de zikreder: **"O halde sen, yüzünü bir muvahhid olarak dine, Allah'ın o fitratına çevir ki, O, insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratışında bir değişiklik bulunmaz. Bu dosdoğru bir dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler."**⁴²

Hz. Peygamber'in (sav.) ve sahâbenin bu uygulamasını esas almış olacaklar ki, eser te'lif eden hadisçilerin bazıları, **"ale'l-ebvâb"** sisteme göre tasnif ettikleri eserlerinde bâbın başında önce konuyla ilgili birkaç âyet-i kerîmeyi zikrettikten sonra ilgili hadisleri naklederler. Bu usûlû yaygın bir şekilde Buhârî (ö.256/870) Sahîh'inde, Begavî (ö.516/1122) Şerhü's-Sünne'sinde, Nevevî (ö.676/1277) Riyâzu's-Sâlihîn'de ve Mansûr Ali Nâsif Tâc isimli eserinde uygulamıştır. Onların böyle bir me-

³⁴ Nesâî, *Zekât*, B.3.

³⁵ *Âl-i İmrân*, 3/180. Ayrıca örnek için bk. Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'an*, IV, 186, Dâru'l-Kütübü'l-İlimiyye, Beyrut, 1993.

³⁶ Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'an*, (Hicr sûresi) B.15. (hadis zayıftır.)

³⁷ Hicr, 15/75 ; Başka örnekler için bk. Tirmizî, *Sıfâtul-Cenne*, B.1; İbn Mâce, *Cihâd*, B.4.

³⁸ Müslim, *İmân*, H.No:312. Âyet için bk. *Secde*, 32/17.

³⁹ Şâfiî, *er-Risâle*, sh., 22, thk. M. Seyyid Keylânî, (1969 Kahire baskısından ofset), Kültür Yay., İstanbul 1985.

⁴⁰ Hz. Aişe ile ilgili örnekler için Zerkeşî'nin *el-İcâbetü li İrâdi mâ İstedrekethu Aişetü ala's-Sahabe* isimli eserine bakılabilir.

⁴¹ Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'an* (Rûm sûresi) B.1; Müslim, *Kader*, H. No: 22.

⁴² Rûm, 30/30. Konuyla ilgili başka örnekler için bk. Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'an* (Furkân sûresi), B.2; Müslim, *İmân*, H. No: 142, 287 ; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'an* (Furkân sûresi), B.26; İbn Mâce, *Mukaddime*, B.9.

tod uygulamalarının amacı, konunun âyet-hadis bütünlüğü içerisinde daha net olarak anlaşılmasını sağlamaktır. Dolayısıyla şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, pek çok hadisin doğru anlaşılması âyetlerle daha kolay ve daha sağlıklı olmaktadır. Konuya ışık tutması açısından şu örnekleri de gözden geçirmekte fayda var:

“Dünya metâdır. Onun en hayırlı metâsı sâliha kadındır” şeklinde buyurulan hadise⁴³ ilk bakışta kadının bir maddeye benzetildiği veya kadının basite alındığı izlenimi insanda oluşabilmektedir. Ancak Kur’ân âyetlerinde de insan, dünya ve başka şeyler, aynı şekilde metâyâ, maddeye benzetilerek anlatılmaktadır. Aşağıdaki âyetler yukarıdaki hadisin doğru ve daha kolay anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır:

“Dünya hayatı bir aldatma metaından başka bir şey değildir.”⁴⁴ “Onlar (kadınlar) sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbise gibisiniz”⁴⁵ “Kadınlardan, oğullardan yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşten, salma atlardan, sağmal hayvanlardan ve ekinlerden gelen zevklere düşkünlük ve bağlılık insanlar için bezenip süslendi. Bunlar dünya hayatının metâdır. Sonunda varılacak güzel yer Allah’ın huzurudur”⁴⁶ “Bu dünya hayatı, eğlence ve oyundan başka bir şey değildir.”⁴⁷

Bu âyetler sayesinde hadisteki mana, kolaylıkla anlaşılmakta ve yanlış anlaşılma bertaraf edilmektedir. Çünkü hadislerde olduğu gibi, âyetlerde de insanlar bazı şeylere benzetilmektedir. Bu tür benzetmeler (teşbihler), Kur’ân ve hadisin müşterek olarak sahip olduğu dolaylı anlatım üslûbunun çeşitlerindendir.

Başka bir örnek verecek olursak, hadiste **“Şüphesiz her ümmetin bir fitnesi vardır. Ümmetimin fitnesi de maldır”** buyurulmaktadır.⁴⁸ Hadiste geçen imtihan manasındaki *fitne* kelimesi aynı manada şu âyette de geçmektedir: **“Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer fitnedir.”**⁴⁹ Böylece hadiste geçen *fitne* kelimesinin manası yukarıdaki örnekte olduğu gibi âyetle beraber daha net olarak anlaşılmaktadır. Kur’ân-hadis bütünlüğünü ve birlikteliğini gerçekleştirebilmek Kur’ân’ın iyi bir şekilde bilinmesine ve ona hâkim olunmasına bağlıdır.

Muhaddisler, özellikle mevzû hadisleri sahih hadislerden ayıklama konusunda **“hadislerin Kur’ân’a aykırı olmamasını”** prensip olarak kabul etmişler ve Kur’ân’a aykırı olan hadisleri reddetmişlerdir. Örneğin, **“Kadınlara, evlerin lambalarıdır, fakat onlara okuma yazmayı öğretmeyiniz”** uydurma hadisi⁵⁰ başta Alâk sûresinin

⁴³ Müslim, *Rada’*, H.No: 64. Ayrıca bk. Nesâî, *Nikâh*, B.15; İbn Mâce, *Nikâh*, 15.

⁴⁴ *Âl-i İmran*, 3/185.

⁴⁵ *Bakara*, 2/187.

⁴⁶ *Âl-i İmran*, 3/14.

⁴⁷ *Ankebût*, 29/64.

⁴⁸ Tirmizî, *Zühd*, B. 26.

⁴⁹ *Enfâl*, 8/28. Âyetin tefsiri için bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’ân’il-Azîm Tefsîru'l-Kur’ân’il-Azîm*, II, 313, Dâru'l-Ma’rife, Beyrut, 1997.

⁵⁰ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzfîlül-İlbâs Ammâ İstehera mine'l-Ehâdisi alâ elsineti'n-Nâs*, II, 316, 3. bsk., Dâru İhyâit-Tûrâsî'l-Arabî, 1352/1933.

ilk âyetleri olmak üzere ilimle ilgili pek çok âyete, hatta sahîh hadislere de⁵¹ açık bir şekilde aykırıdır. **“Dünyanın ömrü yedi bin senedir. Biz yedinci binin içinde bulunmaktayız”** uydurma haberi⁵² tamamen kehânetle ilgili olup Kur’ân’ın pek çok âyetine aykırıdır.⁵³ Kıyâmetin ne zaman kopacağını Allah’tan başka kimse bilemez. Nitekim Hz. Peygamber’e (sav.) Cebrâil tarafından böyle bir soru tevcih edilmiş ve Hz. Peygamber de (sav.) ince bir üslûpla **“Sorulan sorandan daha bilgili değildir”** diyerek⁵⁴ kıyâmetin ne zaman kopacağını kimsenin bilemeyeceğini anlatmak istemiştir. **“Kötü ahlaklı olmak, affedilmeyecek bir hatadır.”**⁵⁵, **“Ashâbıma sövmek affedilmeyecek bir günahdır.”**⁵⁶ mevzû hadisleri **“Şüphesiz ki Allah, kendisine ortak koşulması dışında dilediği kimseyi affeder.”**⁵⁷ âyetine aykırıdır. **“İsimim, içinde bulunan bir eve fakirlik girmez.”**⁵⁸, **“İsimleri Ahmed ve Muhammed olan kimseler Cehenneme girmez.”**⁵⁹, **“Doğan çocuğuna teberrûken Muhammed ismini verenin hem çocuğu, hem de kendisi, Cennet’tedir.”**⁶⁰, **“Yüzü güzel olan, siyah gözlü insanlara azâb edilmez.”**⁶¹, **“Güzel yüze bakmak ibâdetdir.”**⁶² şeklinde gelen mevzû hadisler, insanı kurtuluşa götürecektir. ilkelere beyân eden pek çok âyete aykırı düşmektedir. Bu tür rivâyetler, kurtuluşu basite indirmek ve hedef saptırmaktadır. Halbûki âyet-i kerimelerin bu konuda öngördüğü husus öncelikle kişinin imân sahibi olması ve amel-i sâlih işlemesidir. **“Veled-i zina cennete giremez”**⁶³, **“Zina yapanların çocukları, kıyâmet gününde maymun ve domuz olarak haşrolunacaktır.”**⁶⁴, **“Zina yoluyla doğan kişi, babası ve çocuğu Cennet’e giremez.”**⁶⁵ gibi uydurma haberler de suçların şahsîliğini anlatan **“Hiç bir günahkar bir başkasının günahını çekmez”** âyetine⁶⁶ aykırıdır.

51 İbn Mâce, *Mukaddime*, B.17. Ayrıca bk. Okıç M. Tayyib, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*, Ankara, 1973.

52 İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Münîf*, sh., 80, trs., A.Ebû Gudde, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire, trs.

53 Bk. A'râf, 7/187 ; Lokmân, 31/34; En'âm, 6/50.

54 Buhârî, *İmân*, B.38. Dünyanın ömrünü tahdit eden bazı hadislerin yorumları için bk. Muhammed Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, I, 329, terc. M. Görmez., M. E. Özafşar, Rehber Yay., Ank., 1990.

55 Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi'z-Zaife ve'l-Mevzûa*, I, 247, Mektebetü'l-Maarif, Riyad, 1992.

56 Aclûnî, *a.g.e.*, I, 444.

57 *Nisâ*, 4/48.

58 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'l-Mevzûât*, I, 156, thk., A.Muhammed Osman, 2.bsk., Dâru'l-Fikr, 1983.

59 Bk. İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, I, 157; İbn Kayyim el-Cevziyye, *a.g.e.*, sh.61; İbn Arrak, *Tenzihu's-Şer'ati'l-Merfûa*, I, 226, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1981.

60 İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, I, 157; İbn Kayyim el-Cevziyye, *a.g.e.*, sh., 61.

61 Elbânî, *a.g.e.*, I, 255.

62 İbn Kayyim el-Cevziyye, *a.g.e.*, sh., 62.

63 İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, III, 110-111 ; İbn Kayyim el-Cevziyye, *a.g.e.*, sh., 133; Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbârü'l-Mevzûa*, sh., 362, thk., Muhammed b. Lutfi es-Sebbâğ, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1986; Aclûnî, *a.g.e.*, II, 372.

64 İbn Arrak, *a.g.e.*, II, 220.

65 İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, III, 110.

66 *Fâtır*, 35/18. Ayrıca şu âyet-i kerimeye bk. *En'âm*, 6 /164; *Müddessir*, 74/38; *Necm*, 53/38-39. Mâlik, âyet-hadis teâruzı konusunda **“Bir köpek bir kaptan su içtiğinde o kabı yedi defa yıkayınız”** (Bk. Buhârî, *Vudû*, B. 33 ; Müslim, *Tahâret*, H. No: 89) hadisini değişik ve ilginç bir şekilde yorumlamış ve şu âyete aykırı bulmuştur: **“Kendileri için neyin helal kılındığını sana soruyorlar. De ki: Sizin için bütün temiz nimetler helâl kılındı. Alistırarak ve Allah'ın size öğrettiklerinden öğreterek yetiştirdiğiniz avcı hayvanların da size tutuverdiklerinden yiyin ve üzerine Allah'ın adını anın. Allah'tan korkun. Çünkü Allah hesabı çok çabuk görendir.”** (*Mâide*, 5/4). Mâlik bu âyetten hareketle hadis hakkında şu değerlendirmeyi yapar. Avlanan köpeklerle ilgili âyete göre biz onun avını yiyoruz da yaladığı niye kerih olsun? Malik bu hadisi bu sebeple zayıf kabul etmiştir. (Bk. Şâtibî, *el-Muvâfakât*, III, 17, terc. M. Erdoğan, İz Yay., İst, 1990.)

“Onlarla (kadınlarla) istiṣâre ediniz, (ancak) onlara muhâlefet ediniz.”⁶⁷ mevzû hadisinin de **“Ana-baba aralarında danışarak ve anlaşarak (çocuklarını) sûtten kesmek isterlerse, ikisine de sorumluluk yoktur.”**⁶⁸ âyetine aykırılığı âşikârdır. Bu tür mevzû hadislerin, daha ilk bakışta mevzû oldukları, Kur’ân’a, hatta sahîh hadislerle ve dinî prensiplere aykırı oldukları apaçık ortadadır. Dolayısıyla mevzû hadislerin ayıklanmasında Kur’ân kriteri önemli ölçüde rol oynamaktadır.

IV-AYNI KONUDAKİ HADİSLERİN BÜTÜNLÜK İÇİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Aynı konuda Kur’ân âyetlerini bir arada, bütüncül bir yaklaşımla ele alıp değerlendirmek gerekiyorsa, aynı şekilde aynı konuda nakledilen hadisleri de bir arada ele alıp bir bütünlük içerisinde değerlendirmek ve yorumlamak gerekir. Bunun bir zorunluluk olduğu kanaatindeyiz. Konuların daha doğru ve daha kolay anlaşılması için bu metod günümüzde revaçta olan bir metoddur. Özellikle Kur’ân-ı Kerim’in **“konulu tefsir”** dediğimiz, konulara göre tefsir edilmesinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır ki, gerçekten bu tür tefsirlere de günümüzde ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı konuda nâzil olan âyetlerin sadece bir kısmına bakılıp diğerlerini gözardı etmek ve konuyu dar çerçevede anlamaya çalışmak insanı bazen yanlış neticelere götürebilir. Örneğin, içkinin haram edilişiyle ilgili âyetleri⁶⁹, cihâdın önemi, fazileti ve farziyetiyle ilgili âyetleri, hidâyet ve dalâletle ilgili âyetleri, şefaât konusunu bir bütünlük içerisinde ele almayıp parçacı bir yaklaşımla değerlendirmek doğru bir yaklaşım tarzı değildir.

Kur’ân’ı tefsir ederken hataya düşmemek ve yorum-nass gelişmesine yol açmak için Kur’ân’ı bir bütünlük içerisinde ele almak ve âyetler arasında var olan muhteva birliğini, uyumu gözden ırak tutmamak yorumcuya düşen en büyük sorumluluklardan biridir.⁷⁰ Kur’ân-ı Kerim’i baştan sona bilinen tertibiyle tefsir etme geleneği, onun bir bütün olarak değerlendirilmesini bir ölçüde engellemiştir. Çünkü Kur’ân, iletmek istediği mesâjları muayyen başlıklar altında sunmayıp Kur’ân’ın her yerine serpiştirmiştir. Kur’ân’ın âyet âyet baştan sona tefsir edilmesiyle konuyla ilgili başka âyetler ele alınamamıştır, dolayısıyla pek çok husus açıklığa kavuşturulamamıştır.⁷¹ Bu durumda çözüm: Kur’ân’ı konularına göre tefsir etme, onun bütünlüğünü gözetmede daha elverişli bir ortam sağlayabilir.⁷² Konulu tefsir metodunun, genel tefsir metoduna nazaran avantajlı tarafı, Kur’ân’da bir konu ile alakalı bütün âyetlerin, tâ-

⁶⁷ Sehâvî, *Mekâsîdül-Hasene*, sh., 297, thk., Muhammed Osman, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1994; Aclûnî, a.g.e., II, 3.

⁶⁸ *Bakara*, 2/233.

⁶⁹ Bk. *Bakara*, 2/219 ; *Nisâ*, 4/43 ; *Mâide*, 5/90 ; *Nahl*, 16/67.

⁷⁰ Dumlu Ömer, *Konulu Tefsir ve Düşündürdükleri*, sh., 157, Tefsirin Dünü ve Bugünü Sempozyumu, Samsun, 1993.

⁷¹ Albayrak Halis, *Kur’ân’ın Bütünlüğü Üzerine*, sh., 156, Şûle Yay., 2.bsk., 1st., 1993.

⁷² Albayrak Halis, a.g.e., sh. 152. Konulu tefsirin önemi hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Müslim, *Kur’ân Çalışmalarında Yöntem*, sh. 33 vd., terc., Salih Özer, Fecr Yay., 2.bsk., Ank., 1998.

rihi sıra içinde incelenip, o konunun okuyucuyu tatmin edecek tarzda ve etraflı bir şekilde ortaya konulmasına imkan vermiş olmasıdır.⁷³

Bir hadisin sahîh sayılan bütün hadisler içerisinde, bir bütünlüğü mevcuttur. Ayrıca aynı hadisin birden çok varyantı olması itibarıyla, hadis için, Kur'an hakkında söz konusu olmayan ikinci bir bütünlük problemi söz konusudur. Yani bir hadis bütün varyantları toplanmadan değerlendirmeye tabi tutulursa yanlış sonuçlara varılabilir. Çünkü bir hadisin farklı varyantlarının mukayesesi sonucunda, ilk rastladığımız varyanttakinden farklı şekilde anlayabiliriz.⁷⁴ Kaldı ki, bazı hadislerin diğer bazılarını tefsir ettiğini ve bazıları arasında takyîd, tahsîs veya nesih gerçeğinin olduğunu unutmamak gerekir. Hadislerin doğru anlaşılması için bu metod kaçınılmazdır. Söylediklerimizi kanıtlayıcı mâhiyette şu örnekleri vermek istiyoruz. :

1)- **“Üç şeyde uğursuzluk vardır; Kadın, ev ve at .”** hadisini ⁷⁵ tek başına ele aldığımız zaman hadisi yanlış anlarız. Ancak konuyla ilgili diğer hadislerle de baktığımızda konu daha net olarak anlaşılmaktadır. Çünkü hadisin eksik nakledilmesi bir yana, başka hadislerde ise İslâm'da uğursuzluğun olmadığı ifade edilmiştir.⁷⁶ Ayrıca hadisi nakleden Ebû Hureyre, sözün yarısında Hz. Peygamber'in huzuruna girdiği için hadisi eksik rivâyet etmiştir. Hz.Âişe Ebû Hureyre'yi tenkit ederek hadisin tamamını şöyle nakleder: **“Cahiliyye ehli uğursuzluğun at, ev ve kadında olduğunu söyler.”**⁷⁷ Dolayısıyla hadis bu çerçevede esas manasını bulmakta ve yanlış anlaşılma ortadan kalkmaktadır.

2)- Kız çocukları, kadınlar, anneler hakkında genel olarak pek çok hadis rivâyet edilmiştir.⁷⁸ Hadislerde kadının gerçek konumunu ve değerini doğru bir şekilde anlayabilmek için konuyla ilgili hadislerin tamamını görerek bir bütünlük içerisinde konuyu değerlendirmek ve yorumlamak icap eder.

3)- Hadislerde sadaka kavramının önemini, genişliğini ve kapsamını daha iyi kavrayabilmek için sadaka ile ilgili nakledilen hadislerin tamamına birden bakmak gerekir. Çünkü hadislerde sadakanın ömrü uzattığı, gülümsemenin, güzel bir sözün, yolda eziyet veren şeyin yoldan kaldırılmasının sadaka olduğu vb. pek çok konunun sadaka kavramının kapsamına girdiği görülmektedir. Dolayısıyla konunun daha doğru anlaşılması hadislerin tamamına birden bakılmasını gerektirmektedir.

4)- Bazı hadislerde kişinin elbisesini uzatması, men edilmektedir. Hadis şöyledir: **“Üç kişi vardır ki, kıyâmet gününde Allah onlarla konuşmaz; verdiğini başa kakan, yalan yeminle malına revaç sağlayan ve elbisesini uzatan kişi.”**⁷⁹ Baş-

⁷³ Güngör Mevlüt, *Tefsirde Konulu Tefsir Metodu*, sh.,13, Kur'an Araştırmaları I, Kur'an Kitaplığı, İst.,1995.

⁷⁴ Polat Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, sh., 240, İnsan Yay., İst., 1997.

⁷⁵ Farklı rivâyetler için bk.Buhârî, *Nikâh*, B.17, *Cihâd*, B., 47, *Tıp*, B. 43 ; Müslim, *Selâm*, H.No:116; Ebû Dâvûd, *Tib*, B.24; Tirmizî, *Edeb*, B.58; İbn Mâce, *Nikâh*, B.55; Mâlik, *Muvatta*, *İstizân*, H.No: 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V,335,338.

⁷⁶ Bk.Müslim, *Selâm*, H.No:110-117.

⁷⁷ Hattâbî, *A'lâmü'l-Hadîs*, II,1380.

⁷⁸ Kadınlı ilgili hadislerle toplu bir bakış için bk. Güler Zekeriya, *40 Hadis'te Kadın*, Uysal Kitabevi, Konya, 1997; Yıldırım Selahaddin ve Öztürk Bayram, *Kadınlarla İlgili 40 Hadis Şerhi ve Fetvalar*, Seha,Neşr.İst.,1993.

⁷⁹ Müslim, *İmân*, H.No:171.

ka rivâyetlerde, elbisenin topukların altına salınması halinde, oraların Cehen-nem'de olacağı, kıyâmette Allah'ın onlara bakmayacağı ve onları temize çıkarmayacağı beyân edilmektedir.⁸⁰ Sadece verdiğimiz bu rivâyetlere bakılıp aynı konuda nakledilen diğer rivâyetlere müracaat edilmediğinde konu, anlaşılması gerekenden çok değişik şekilde ve yanlış olarak anlaşılacaktır. Konuyla ilgili diğer rivâyetlerde açıklayıcı mâhiyette şu bilgiler bulunmaktadır: **“Kıyâmet gününde Allah, kendini beğenerek eteğini sürükleyen insanın yüzüne bakmaz.”**⁸¹ Hz.Peygamber, Hz. Ebû Bekir'e sarkan eteğini sorması üzerine **“Sen onu kibir olarak yapanlardan değilsin.”** şeklinde cevap vermiştir.⁸² Görüldüğü üzere konuyla ilgili diğer rivâyetler de bir araya getirildiğinde konu daha iyi anlaşılmakta ve hadisdeki elbise uzatmanın nehyedilmesinin illetinin; kibir, gurur ve gösteriş olduğu ortaya çıkmaktadır. Nevevî'nin de (ö.676/1277) şerhinde aynı yorumu benimsediği görülmektedir.⁸³

5)- Fakirlik ve zenginlik konusunu doğru anlamak için Hz.Peygamber'in konuyla ilgili tüm hadislerini göz önüne getirerek hepsini bir bütünlük içerisinde değerlendirmek ve bu şekilde bir neticeye varmak gerekir. Yoksa bazılarının yaptığı gibi, sadece fakirlikle ilgili hadisler baz alınıp diğerleri hesaba katılmazsa fakirliğin üstün ve övülen bir şey olduğu görüşü savunulacaktır. Böylece insanlar hayati öneme hâiz olan çok önemli bir konuda yanıltılmış olacaktırlar.⁸⁴

Kısaca denilebilir ki, aynı konudaki hadislerin bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi ve yorumlanması, parçacı yaklaşımın terk edilmesi hadislerin doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Aynı zamanda aynı konudaki hadisleri bir arada görme imkanı olduğundan hadisler arasındaki mutlak, mukayyed, umum, husus, nâsih, mensûh, mücmel, müphem gibi problemlerin halledilmesine de katkı sağlayacaktır. Bununla beraber hadisin değişik senetlerini görme imkanına da sahip olacağımızdan hadisin sıhhati hakkında daha kapsamlı ve daha objektif bir değerlendirme imkanına kavuşmuş olacağız.

V- HADİSLERİN SÖYLENİŞ SEBEPLERİNİ (SEBEB-İ VÜRÛDİ'L-HADİS) ARAŞTIRMAK

Hz .Peygamber'in sözlü söylemlerini ve anlamlı eylemlerini değerlendirirken, tarih içinde onların tarihsel ve toplumsal bağlamlarını, zaman ve mekan boyutunu, yerellik ve evrenselliğini, özel (hass) ve genel (amm) olduğunu tesbit etmek için başvurulacak bir disiplin de, **Esbâbu Vurûdî'l-Hadis** olmuştur. Sahâbenin, hadislerin anlaşılması ile ilgili tartışmalarına baktığımız zaman, büyük bir kısmının, esbâb-ı vurûdun, anlamı belirleyici olup olmadığı ile ilgili olduğu görülecektir. Tarihsel ve top-

⁸⁰ Bk.Buhârî, *Libâs*, B.1,2; Mâlik, *Muvatta*, *Libas*, H.No:9-12.

⁸¹ Müslim, *Libâs*, H.No:45

⁸² Buhârî, *Libâs*,B.2.

⁸³ Bk.Nevevî, *a.g.e.*, I, 298.

⁸⁴ Geniş bilgi için bk. Sancaklı Saffet, *Hz.Peygamber'in ve Hadislerinin Fakirlik ve Zenginlikle Olan İlişisinin Doğru Tesbiti* (Yayınlanmamış makale).

lumsal bağlamından kopararak nakledilen hadislerin yanlış anlaşılması kaçınılmaz olmuştur.⁸⁵ Tefsir ilminde âyetlerin doğru olarak anlaşılması noktasında **sebeb-i nüzûlün** konumu ne ise, hadis ilminde de hadislerin daha sağlıklı ve daha doğru anlaşılmasında **sebeb-i vürûdî'l-hadis'in** konumu aynıdır. ⁸⁶ Yani nüzûl sebebi olan âyetlerin doğru anlaşılması için nüzûl sebebini bilmek ne kadar önemli ve gerekli ise, vürûd sebebi olan hadislerin vürûd sebeplerini bilmek de o derece elzem ve gereklidir. Kuşkusuz bütün hadislerin vürûd sebepleri olmadığından her hadisin vürûd sebebini araştırmaya kalkışmak beyhûdedir. Ancak varolan hadislerin vürûd sebeplerini araştırma ve onları vürûd sebepleriyle birlikte değerlendirme zorunluluğu vardır.

Kanaatimizce bazı hadisler belirli bir sebebe dayanmadan vârid olmuş, diğer bazı hadisler ise bir takım sebeplere mebnî olarak vürûd etmiştir. Bunlar arasında Hz. Peygamber'e (sav.) sorulan sualler, meydana gelen hâdiselere cevap olmak üzere ve âyetlerin beyân, tefsîr, tahsîs ve takyîdi gibi durumlar vesilesiyle vârid olan hadisler mevcuttur.⁸⁷ Hadisin söyleniş sebebi bazen hadisin muhtevâsında zikredilmektedir. Örneğin, hangi günahın daha büyük, hangi amelin en efdal olduğu, **Cibrîl hadisinde** imân, İslâm ve ihsânın ne olduğu vb. hususlarda sorulan suallere karşı Hz. Peygamber'in (sav.) cevap vermesi bu kabildendir. Bazı hadislerin söyleniş sebepleri ise hadis muhtevâsının dışında zikredilir.⁸⁸

Konuyu daha iyi anlama açısından sebeb-i vürûdu olan bazı hadislerle örnekler vermek istiyoruz:

1)-Hz. Peygamber (sav.) bir gün torunlarını yanına almış kucağında onları okşayıp öpüyordu. Bu sırada sahâbîlerden Akra' b. Hâbis, Hz. Peygamber'in yanına gelmiş ve bu duruma şahit olunca şaşırarak şöyle demiştir: **"Benim on tane çocuğum var, (şimdiye kadar) asla hiç birini öpmedim."** Bu sözleri yadırgayan ve onaylamayan Hz. Peygamber (sav.) bu olay üzerine **"Merhamet etmeyene merhamet edilmez"** hadisini⁸⁹ söylemiştir.

2)-Hz. Peygamber (sav.) bir gün pazar yerinde gezerken yiyecek satan bir adama uğrayıp ne sattığını sorar ve daha sonra elini yiyeceğin içerisine sokunca bir nemlik ve ıslaklık hisseder. Satıcının hilesini fark eden Hz. Peygamber (sav.), bu

⁸⁵ Görmez Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, sh.,122-123, T.D.V.Y., Ank.,1997.

⁸⁶ Hadis tarihinde vürûd sebeplerini konu alan müstakil eserler de kaleme alınmıştır. Matbû olarak günümüze kadar gelen şu iki eser kayda değerdir. Bunlar Suyûtî'nin *Esbâbu Vurûdî'l-Hadis'i* ile İbn Hamza el-Huseynî'nin (ö.1120/1708) *el-Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâb-ı Vurûdî'l-Hadis'i'sh-Şerîf'idir*. Suyûtî'nin eseri Necatî Tetik ve Abdülmelik Okçu Tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve 1996 yılında Erzurum'da İhtar Yayıncılık tarafından basılmıştır. Bu konuda Ramazan Ayvallı'nın "*Esbâbu Vurûdî'l-Hadis ve Bunun İslâm Teşrî'indeki Yeri ve Önemi*" isimli basılmamış doktora tez çalışması da vardır.

⁸⁷ Ayvallı Ramazan, *Hadislerin Vurûd Yerleri, Zamanları ve Sebepleri*, sh. 146, Diyanet Dergisi, Peygamberimiz (sav.) Özel Sayısı, c.XXV, sayı. 4, Ank., 1989.

⁸⁸ Geniş bilgi için bk. İbn Hamza, *el-Beyân ve't-Ta'rîf*, I,32-34, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut,1982.

⁸⁹ Buhârî, *Edeb*, B.18 ; Müslim, *Fedâil*, H.No: 65. Ayrıca bk. Suyûtî, *Esbâbu Vurûdî'l-Hadis*, sh.278-279, thk.,Yahya İsmail, (Dâru'l-Vefâ), 1988 ; İbn Hamza, *a.g.e.* III,240-241.

olay karşısında etkilenmiş ve alış-verişte geçerli olacak olan evrensel ilkesini **“Al-datan bizden değildir”** diyerek koymuştur.⁹⁰

3)-Sahâbeden Abdullah b. Amr (ö.65/684) şöyle bir olay anlatmıştır: çıktığımız bir yolculukta Hz. Peygamber (sav.) bizden biraz geri kalmış, ancak daha sonra bize yetişmişti. O sırada namaz vakti girmiş ve biz abdest alıyorduk. Ayaklarımızı mesheder gibi hafifçe yıkamaya başlamıştık ki, bunu farkedene Hz. Peygamber, en yüksek sesiyle **“Cehennemde yanacak topuklara yazıklar olsun.”** buyurdular.⁹¹

4)-Kureys'den soylu bir kadın hırsızlık yapmış ve bu kadının affedilmesi, cezâya çarptırılmaması için aracı olarak Hz. Peygamber'in en sevdiği kişilerden birisi olan Üsâme (ö.54/673), Hz. Peygamber'e (sav.) gönderilmişti. Üsâme durumu Hz. Peygamber'e anlatınca, Hz. Peygamber ona, **“Allah'ın tayin ettiği cezalardan birinde aracılık mı yapmak istiyorsun?”** diyerek bu olay üzerine **“Sizden öncekileri ancak şu husus helâk etmiştir: Onlar, içlerinde şerefli bir kimse hırsızlık yaptığı zaman onu cezalandırmıyor, içlerinden zayıf birisi bir şey çalınca da ona ceza uyguluyorlardı. Vallâhî Muhammed'in kızı Fâtıma da hırsızlık yapmış olsa onun elini de muhakkak keserdim”** buyurmuşlardır.⁹² Bu hadis aynı zamanda Hz.Peygamber'in, eşitliğe, adalete ve hukukun üstünlüğüne ne derece önem verdiğini bize gösteriyor.

5)-Hz.Peygamber, hadislerinde Cuma günü gusletmenin ve güzel koku sürünmenin gerekliliği üzerinde çokca durmaktadır.⁹³ Hz.Peygamber'i bunları söyletme-ye sevkeden âmil şudur: Hz.Peygamber zamanında insanlar yoksul ve fakirdi. Yünden elbiseler giyerlerdi. Bahçe işleriyle uğraşırlardı. Hz. Peygamber'in mescidi ise, dar ve tavanı basıktı. İnsanlar yün elbiseler içerisinde terlemişler ve ter kokuları Hz. Peygamber'e kadar ulaşmıştı. Hz.Peygamber bunun üzerine: **“Ey insanlar! Cumaya geleceğiniz zaman gusledin. Ve yanında güzel kokusu bulunan da ondan sürsün.”** buyurmuşlardır.⁹⁴ Dolayısıyla hadisdeki vâcib ifadesinin ibâha şeklinde anlaşılması söz konusudur.⁹⁵

6)-Hz. Peygamber, meyveler olgunlaşmadan satılmasını yasaklamıştır. Bunun sebebinin de Zeyd b. Sâbit (ö.45/665) şöyle anlatır: Rasûlullah Medine'ye geldiği dönemde biz, meyveleri olgunlaşmadan satıyorduk. Meyveler olgunlaşınca istenilen randıman alınmadığında alıcılar ile satıcılar arasında münakaşa ve kavgaya çıkardı.

⁹⁰ Müslim, *İmân*, H. No: 164 ; Tirmizî, *Buyû'*, B.74 ; İbn Mâce, *Ticârât*, B.36 ; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III,466, IV,45. Ayrıca bk. Suyûtî, *a.g.e.* sh. 208 ; İbn Hamza, *a.g.e.* III, 226.

⁹¹ Buhârî, *Vudû'*, B. 27, *İlim*, B.3, 30; Müslim, *Taharet*, H.No:26. Ayrıca bk.Suyûtî, *a.g.e.*, sh.128-129; İbn Hamza, *a.g.e.*, III, 285.

⁹² Buhârî, *Hudûd*, B.11-12 ; Müslim , *Hudûd*, H. No: 8-9.

⁹³ Buhârî, *Cuma*,B.2; Müslim, *Cuma*,H.No:7; İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, B.80; Mâlik, *Muvatta*, *Cuma* , H.No:2-5.

⁹⁴ Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, I, 268-269; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I, 280-281, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut, trs. Ayrıca bk. Suyûtî, *a.g.e.*, sh.132-135.

⁹⁵ Değerlendirmeler için bk. Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadis*, sh., 109-110, thk., M.Ahmet Abdülaziz, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1986; İbn Kuteybe, *a.g.e.*,sh.199-200; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsar*, I, 116-117, thk., M.Zühri en-Neccâr-M.Seyyid Câdu'l-Hak, 2.bsk., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1987; Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 106, el-Mektebetü'l-İlmiyye 2. bsk. Beyrut, 1981; Begavî, *Şerhü's-Sünne*, I, 430, thk. Ali Muhammed Muavviz ve Âdil Ahmed Abdulmevcut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1992; Nevevî, *a.g.e.*, III, 372.

Durum Hz. Peygamber'e intikâl edince Hz. Peygamber, **"Meyveler olgunlaşıp âfet tehlikesi geçmeden satmayınız."** şeklinde tâlimat vermiştir.⁹⁶ Böylece kimsenin mağdur edilmemesi sağlanmaktadır.

7)-Amel-niyet ilişkisini çok güzel bir şekilde beyân eden **"Ameller ancak niyetlere göredir. Herkese ancak niyet ettiği şey vardır. Her kimin hicreti Allah ve Rasûlüne ise onun hicreti Allah ve Rasûlunedir. Kimin hicreti de elde edeceği bir dünya yahut evleneceği bir kadın için ise, onun hicreti de hicret ettiği nedir."** hadisinin⁹⁷ söyleniş sebebi; Mekke'den Medine'ye hicret eden bir sahâbî ile ilgilidir. Bu sahâbî Mekke'den Medine'ye hicret eden Ümmü Kays isminde bir kadınla evlenmek ister ve bu niyetini gerçekleştirmek için kadının peşinden giderek Medine'ye hicret eder. Bu olay üzerine yukarıdaki hadis vârid olmuştur. Bu sahâbîye daha sonra **Muhâciru Ümmi Kays** denilmiştir.⁹⁸

Sebeb-i vurûd'l-hadisle ilgili yazılmış eserlerde söyleniş sebebi olan daha pek çok hadis örneğini görmek mümkündür. Ancak hadisin söyleniş sebeplerini ortaya koyan bu eserlerin vermiş olduğu haberlerin, sıhhat açısından kritik edilmesi, sağlam olmayan ve zayıf olanların da ortaya çıkarılması önemli bir husustur. Kısaca şunu söyleyebiliriz ki, örneklerde de görüldüğü üzere hadislerin vurûd sebeplerinin bilinmesiyle yanlışla düğülmeyecek ve hadis daha doğru ve daha kolay anlaşılacaktır. Bununla beraber sebebin bilinmesi durumunda o hadisin içerdiği fıkî hükümlerin istinbâtı da kolaylaşacaktır.

VI- ZÂHİRDE BİRBİRİNE ZIT OLAN HADİSLERİN (MUHTELİFU'L-HADİS) DEĞERLENDİRİLMESİ

Muhtelifu'l-hadis, mana olarak birbirine zıt şeklinde rivâyet edilen hadislerdir. Hadis ilimleri arasında yer alan muhtelifu'l-hadisın konusu, zâhirde birbirine zıt gibi gözükken, fakat hakikatte zıt olmayan bu tür hadislerin aralarını bularak mevcut müşkili halletmektir.⁹⁹ Bu ilmin amacı birbirine zıt gibi görünen hadisler konusunda zihinlerde oluşabilecek şüpheleri ortadan kaldırmak, hadislerin doğru ve gerçek bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktır. Sahîh hadislerin hakikatte birbirine aykırı olması mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber'in (sav.) birbiriyle çelişen sözler söylemesi düşünülemez. Eğer birbirine zâhirde zıt gibi görünen bazı hadisler karşımıza çıkarsa bunu, bizdeki bilgi ve anlayış eksikliğine bağlamak gerekir. İşte buradan hareketle bazı âlimler, bu konu üzerinde mesâî harcayarak birbirine aykırı gibi görünen hadisleri birer birer ele alıp incelemişler ve bu sahada erken dönemlerde kıymetli eserler kaleme almışlardır.¹⁰⁰ Muhtelifu'l-hadis ilmi, daha çok hadis, fıkıh ve

⁹⁶ Buhârî, *Buyûr*, B.85; Ebû Dâvûd, *Buyûr*, B.22. Ayrıca bk.Suyûtî, a.g.e., sh.209-210.

⁹⁷ Buhârî, *Bedü'l-Vahy*, B.1 , *İmân*, B.41, *Nikâh*, B.5, *Eymân*, B. 23, *Hiyel*, B.1; Müslim, *İmâret*, H.No: 155.

⁹⁸ Bk. Begavî, a.g.e., I,300.

⁹⁹ Bk. Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, II,196.

¹⁰⁰ İsimlerini daha önce verdiğimiz bu eserlerden bazıları şunlardır. Şâfiî; *İhtilâfu'l-Hadis*, İbn Kuteybe; *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, Tahâvî; *Müşkilü'l-Âsâr*.

kelâm ilimleri açısından önem arz etmektedir. Bu hususta Nevevî (ö.676/1277) : “Muhtelifu’l- hadis ilmi, hadis usûlünün en önemli disiplinlerinden olup ve her âlimin bilmesi gereken sahalardan birisidir.”¹⁰¹ diyerek konunun önemini vurgulamaktadır.

Hadis âlimlerinden olan İbn Huzeyme (ö.311/923), hadislerin birbiriyle teâruzu konusunda, “Birbirine zıt iki sahih hadis olduğunu bilmiyorum. Kimin yanında böyle bir hadis varsa getirsin, aralarını te’lif edeyim” der.¹⁰² İbn Huzeyme’nin ifadelerine dikkat edilirse birbiriyle çelişen hadislerin sahîh olmaları gerekmektedir. Aksi takdirde her türlü teâruzun muhtelifu’l-hadis ilminin konusuna dâhil olması söz konusu değildir. Yani müteâriz hadislerin sahîh olmaları şarttır.¹⁰³ Dolayısıyla muteâriz oldukları sanılan hadisler hakkında ilk yapılacak işlem, bu hadislerin, hadis usûlû kaidelerine göre, sübût, sıhhat ve birbirleriyle teâruz edebilecek denklik yönlerine sahip olup olmadıklarını araştırmaktır. Şâyet ikisinden birisi bu vasfı taşımıyorsa muâraza iddiâsı reddedilir. Mevzû veya zayıf hadislerin, makbûl hadismiş gibi teâruza taraf kılınıp yani olmayan teâruzu icâd edip sonra da halli için çalışmak boşuna bir gayrettir ve muhtelifu’l-hadis ilminin hedeflerinin ve çalışma usullerinin dışına taşmaktır.¹⁰⁴

Hadisçiler, hadisler arasındaki teâruzu; cem ve te’lif, nesh, tercih ve tevakkuf yoluyla halletmekte ve bu sistemi benimsemektedirler.¹⁰⁵ Zâhiri denilen teâruzun, cem’ ve te’lif usûlû ile; hakiki diye vasıflandırılan teâruzun da nesh-tercih-tevakkuf gibi birkaç usûlden biri ile belli bir sonuca bağlanabilir olması, çözümünü mümkün tabii bir teâruz ve ihtilâf olayı ile karşı karşıya bulunduğumuzu söylemeye imkan tanımaktadır.¹⁰⁶ Hadisin bir hadise veya hadislerle muhâlefeti olabileceği gibi, hadisin başının sonuna, sonunun başına muhâlefeti de söz konusudur.¹⁰⁷ Zâhiren çelişen hadislerin metinlerinin manaları ihtilâflı olan sahîh hadislerin arasını uzlaştırma, aralarını cem etme, uyum sağlanıp ihtilâf etmeyecek ve bütünlük sağlanıp çelişmeyecek şekilde her birisini doğru olan yerine koymak gerekir.¹⁰⁸ Tabii olarak bu işlemleri işin uzmanları yapacaktır.

A-Cem’ ve Te’lif

Cem ve te’lif: Zâhiren bir birine zıt olan hadislerin aralarının uzlaştırılması ve bağdaştırılmasıdır. Bu işlemde nesh ve tercihte olduğu gibi hadislerden hiç birisi dışlanmamakta, her iki hadis de devrededir. Görünürde birbirine zıt olan hadislerle ve bunların aralarının nasıl cem edilip uzlaştırıldığına dair bazı örnekler vermek istiyoruz:

¹⁰¹ Suyûtî, *a.g.e.*, II, 196.

¹⁰² İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-Hadis*, sh.170, thk., Mustafa Dîb Boğa, Mektebetü’l-Farabî, 1984 ; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 196.

¹⁰³ Bk. Çakan İ. Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, sh., 34, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Neşr., İst. 1982.

¹⁰⁴ Çakan İ. Lütfi, *a.g.e.*, sh., 172-173.

¹⁰⁵ Bu konuda geniş bilgi için bk. İbnü’s-Salâh, *a.g.e.* sh.169-170 ; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 197 vd. ; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisu’l-Hasis*, sh. 175-176, Dâru’l-Kütüb’l-İlmiyye, Beyrut, 1951 ; Ahmed Nâim, *a.g.e.*, I, 250-251; ed-Dihlevî, *Huccetullâhi’l-Bâliğa*, I, 514-515, terc. M. Erdoğan , İz Yay. İst 1994.

¹⁰⁶ Çakan, İ. Lütfi, *a.g.e.* sh. 103.

¹⁰⁷ Çakan, İ. Lütfi, *a.g.e.* sh. 104.

¹⁰⁸ Yusuf el-Kardâvî, *a.g.e.*, sh. 127.

1)-Ayakta su içmeye izin veren hadisler olduğu gibi ayakta su içmeyi nehyeden hadisler de vardır.¹⁰⁹ Görünürde birbirine zıt olan bu hadislerin arasını hadisçiler değişik yorumlar yaparak bağdaştırmaya çalışmışlardır. İbn Kuteybe (ö.276/889) bu hadisler hakkında şu yorumu yapar: “Ayakta su içilmemesini öngören hadisten murâd yürüyerek su içilmemesidir. Çünkü bu şekilde yenilen ve içilen bir şey insanın boğazında tıkanabilir ve rahatsız edebilir. Ayakta iken su içilmesine izin verilen hadislerde kastedilen mana yürüme ve koşma olmaksızın suyun içilmesidir. Bu şekilde ayakta su içmenin bir sakıncası yoktur. Çünkü bu durumda o kimse hareketsiz ve sakin bir haldedir ve oturan kimse mesâbesindedir.”¹¹⁰ Begavî (ö.516/1122) de birbirine zıt olan bu hadislerle farklı bir yaklaşım getirerek iki hadisin arasını şöyle bulmaya çalışır: “Ayakta su içilmesinin nehyedilmesi tamamen âdâb açısından. Bu nehyin sebebi suyun sükûnet içerisinde ve rahat bir şekilde içilmesidir.”¹¹¹ Verdiğimiz bu görüşlerden hangisi kabul edilirse edilsin bu yorumlar sâyesinde zıt gibi görülen her iki hadisin arası bulunmakta ve bağdaştırılmaktadır.

2)-Hz. Peygamber (sav.), Mekke'yi fethettikten sonra **“Fetihten sonra hicret yoktur”** buyurmuşlar¹¹², başka bir hadislerinde ise bu hadise aykırı olarak şöyle buyurmuşlardır: **“Tevbe devam ettiği sürece hicret de devam eder. Tevbe de kıyamete kadar kesilmez.”**¹¹³ Zâhirde birbirine zıt olan bu iki hadisin arası şöyle cem edilmektedir: “Hicret İslâm'ın ilk dönemlerinde farz olmayıp mendûp idi. Hz. Peygamber (sav.) Medine'ye hicret ettiği zaman Hz. Peygamber'le (sav.) beraber olmaları, dinlerini Hz. Peygamberden öğrenmeleri, birlik halinde olduklarını göstermeleri için ümmete Medine'ye gitmeleri emrolundu. Mekke fethedilince hicret etmek yine ilk dönemlerdeki gibi mendûp ve müstehâp duruma geri döndü. Yani Mekke fethedilince farz olan hicret kalktı yine eskisi gibi mendûp hale geldi.” İki hadis başka türlü de yorumlanarak şu şekilde de cem edilmektedir: **“Fetihten sonra hicret yoktur”** ifâdesinde, Mekke'den Medine'ye gidiş murâd edilmiştir. İkinci hadiste zikredilen **“Hicret sürekli”**, ifadesinden de gayr-i müslim bir ülkede müslüman olan bir kimsenin, bu küfür beldesini terketmesi ve kâfirler arasından çıkıp İslâm ülkesine hicret etmesi gereği murâd edilmiştir.¹¹⁴ Yapılan her iki yorumla da hadislerin arası cem edilmekte ve bu uygulamanın gereği olarak hadislerin hiç birisi dışlanmamaktadır.

¹⁰⁹ Bu hadisler için bk. Buhârî, *Hac*, B.67 ; Müslim, *Eşribe*, H.No: 112-116,117-120 ; Tirmizî, *Eşribe*, B.11-12 ; İbn Mâce, *E'time*, B.25.

¹¹⁰ İbn Kuteybe, *Te'vîlû Muhtelifi'l- Hadis*, sh. 335-336, Dârü'l- Ceyl, Lübnan, 1393/1972.

¹¹¹ Begavî, *a.g.e.*, VI, 134. Ayrıca bk.Tahâvî, *a.g.e.*, IV, 274; Nevevî, *a.g.e.*, VII, 195; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Tıbbu'n-Nebevi*, sh.229, thk., Şuayb el-Arnâvûd-Abdülkâdir el-Arnâvûd, Mektebetü'l-Menâri'-İslâmiyye, 16.bsk., Beyrut, 1993. Her iki hadisin arasında neshin olduğunu söyleyip zıtlığı bu şekilde halledenler de vardır. Ancak bu yaklaşım çoğunluk tarafından kabul edilmemektedir. Hadislerin geniş açıklama ve yorumları için bk., İbn Hacer Askalânî, *a.g.e.*, X, 103-105; Aynî, *a.g.e.*, XVII, 318-320; Azîmâbâdî, *a.g.e.*, X,146.

¹¹² Buhârî, *Cihâd*, B.27.

¹¹³ Ebû Dâvûd, *Cihâd*, B.2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV,99.

¹¹⁴ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I,21 , II,234-235, *A'lâmu'l-Hadis*, I, 84; Begavî, *a.g.e.*, V, 521-522 ; Hâzîmî, *Kitâbu'l-İtibâr fi'n- Nâsih ve'l-Mensûh*, sh.482, thk., Abdülmü'tî Emin Kal'acı, Sîlsiletü'l-Menşûrât Câmîatü'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, 2.bsk., Pakistan, 1989; Aynî, *a.g.e.*, XII, 145-146.

3)-Tuvalet ihtiyacını giderirken kibleye karşı dönülmemesi konusunda rivâyet edilen hadislerle karşın buna izin veren hadisler de söz konusudur.¹¹⁵ Bazı âlimler **“Tuvalette gittiğinizde önünüzü kibleye dönmeyin”** şeklinde nakledilen hadiste-ki nehyin sahrada ve açık yerlerde geçerli olduğu, binalarda ise kişinin ön ve arkasını kibleye çevirmesinde bir beis olmadığı görüşünü ileri sürerek zıtlığı bu şekilde ortadan kaldırmaktadırlar. Delil olarak da İbn Ömer’in, **“(Hz.Peygamber’in) Şam’ı önüne, kibleyi arkasına alarak tuvaletini yaptığını gördüm”** hadisini¹¹⁶ göstermektedirler. Bu görüşü paylaşan âlimler arasında Abdullah b. Ömer, Şa’bî, Mâlik, Şâfiî, İshâk b. Râhûye’yi sayabiliriz.¹¹⁷

4)-Nadirde olsa Hz.Peygamber’in ayakta bevlettiğine dâir hadisler olduğu gibi, ayakta bevletmediğini bildiren ve ayakta bevletmeyi yasaklayan hadisler de vardır.¹¹⁸ İbn Kuteybe (ö.276/889) bu iki hadis arasını şöyle cemetmektedir: Hz. Peygamber, balçık, çamur ve pislik sebebiyle çömelmek mümkün olmadığı yerlerde ayakta bevletmek mecburiyetinde kalmıştır. Nitekim bu durumu Huzeyfe, Hz. Peygamber’in ayakta iken bevlettiği yerin çöplük olduğunu ve orada çömelmenin mümkün olmadığını belirtmiştir.¹¹⁹ Şunu da ifade edelim ki, Hz.Peygamber, çoğunlukla oturarak bevletmiş, ancak nâdir de olsa zaruret durumunda ayakta bevlederek ruh-satı göstermiş olmaktadır.

Görünürde birbiriyle çelişen hadislerin aralarını bulmak bazen tahsis ve takyid yoluyla da gerçekleşmektedir. Bunların örneklerini Usûl-i Fıkıh kitaplarında bulabiliriz.

B-Birbirine Aykırı Olan Hadislerde Nesh Olayı

Birbirine zıt olan hadisler arasında zaman zaman nesih olayından da bahsedilir ve hadisler arasında teâruzu halletmenin başka bir yolu da nesihdir. Nesih konusu tarih boyunca âlimleri çok uğraştırmış çetrefilli konulardan birisidir. Nesih, âyetin âyetle, hadisnin hadisle, âyetin hadisle, hadisnin âyetle neshi olmak üzere dört kısımda incelenmektedir.¹²⁰ Nesih konusunda Şâfiî’nin ilginç olan görüşü, âyet ancak âyetle, hadis de ancak hadisle neshedilebilir şeklindedir. O’na göre âyet hadisi ve-

¹¹⁵ Hadisler için bk. Buhârî, *Vudû’*, B.11-12, *Salât*, B.29; Müslim, *Tahâret*, H. No: 59; Ebû Dâvûd, *Tahâret*, B.4-5; Tirmizî, *Tahâret*, B.6; İbn Mâce, *Tahâret*, B.18; Nesâî, *Tahâret*, B.20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V,421; Mâlik, *Muvatta’*, Kible, H. No: 3.

¹¹⁶ Buhârî, *Vudû’*, B.14; Müslim, *Tahâret*, H. No: 62.

¹¹⁷ Bazı âlimler ise ister sahrada olsun ister binanın içinde olsun kibleye dönülmemesi, çünkü bu yasağın umumi olduğu görüşündedirler. Ebû Eyyûb el-Ensârî, İbrahim en-Nehaî, Süfyan es-Sevrî ve Ebû Hanîfe bu görüştedir. Krş. İbn Kuteybe *a.g.e.*, sh.90 v.d.; Hattâbî, *Meâlimü’s-Sünen*, I, 11-13; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 189 vd.; Begavî, *a.g.e.*, I,273-274; Hâzîmî, *a.g.e.*, 133-139; Aynî, *a.g.e.*, II, 258-262. Şâfiî’nin hadisle ilgili görüşü ve yorumu için bk.Şâfiî, *İhtilâfu’l-Hadis*, sh.164-165.

¹¹⁸ Hadisler için bk., Buhârî, *Vudû’*, B.60-62, *Mezâlim*, B.27; Ebû Dâvûd, *Tahâret*,B.12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 213.

¹¹⁹ İbn Kuteybe, *a.g.e.*,sh.92. Ayrıca bk. Tahâvî, *a.g.e.*, IV, 267-268; Hattâbî, *Meâlimü’s-Sünen*, I,20.

¹²⁰ Bk. İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, IV, 617, Beyrut,1983; Serahsî, *Usûlû’s-Serahsî*, II, 67, Kahraman Yay., İst. 1984; Hâzîmî, *a.g.e.*, sh., 99. Âlimler arasında âyetin âyetle, hadisnin hadisle neshi konusunda ittifak,âyetin hadisi veya hadisnin âyeti neshi konusunda ise ihtilaf vardır. Bk. İbn Hazm, *a.g.e.*, IV, 617; Serahs. II, 67; Hâzîmî, *a.g.e.*, sh., 99; Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, III, 126, 161-165, thk., Seyyid el-Cemîlî, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut,1984.

ya hadis âyeti neshedemez. ¹²¹ Hadis şerhlerinde neshe konu olan hadisler şârihler tarafından da tahlil edilmekte ve bu tür hadislerin nâsîh ve mensûh olanları tespit edilmektedir. Neshin cereyan ettiği belirtilen hadisler konusunda çok farklı ve değişik görüşlerin bulunduğunu belirtmek isteriz. Nesih konusu fıkıhçılar, özellikle fıkıh usûlü ile meşgul olanları ve hadislerden hüküm çıkarmak durumunda olan müctehidler çok yakından ilgilendirmekte ve onları hayli meşgul etmektedir.

Bazıları tartışmalı da olsa neshin bulunduğu ifade edilen bazı hadislerle örnekler vermek istiyoruz:

1)-Hadislerin birbirini neshetmesine dâir en meşhûr örneklerden biri; kabir ziyâretleriyle ilgili olan hadislerdir. Hz. Peygamber (sav.) şöyle buyurmuştur: **“Ben sizi kabirleri ziyâretten nehyetmiştim ; artık ziyaret ediniz.”**¹²² Bu hadiste neshi bizzat Hz. Peygamber (sav.) tasrih etmektedir. Başka bir hadiste de **“Kabirleri ziyaret edin, çünkü o, ölümü hatırlatır”**¹²³ buyurulmuştur. Nesih konusunda en fazla örnek verilen olay budur.

2)-Kurban etleri ilk zamanlarda bazı sebeplerden (kıtık ve ihtiyaçtan) ötürü saklanması yasaklanmış, bilâhare bu yasağın kaldırıldığı şu hadisle sabit olmuştur: **“Kurban etlerini üç günden fazla tutmaktan sizi menetmiştim, artık onları belli bir süreye kadar saklayabilirsiniz.”**¹²⁴

3)-Bazı kaplarda şıra yapılmasıyla ilgili olarak şu nesih olayı gerçekleşmiştir: **“Deri kapları hariç diğer kaplara hurma şirasını koymanızı yasaklamıştım. Bundan böyle bütün kaplarda şıra içebilirsiniz. Ancak sarhoşluk veren içmeyiniz.”**¹²⁵

4)-Hadislerin ilk dönemlerde yazılmasının yasaklanması ve daha sonra yasağın kalkması olayı da bazı âlimlerce nesih olarak değerlendirilmiştir.¹²⁶

5)-**“Ateşte pişen şeyleri yedikten sonra abdest alın.”** hadisi¹²⁷ âlimlerin çoğunluğuna göre, daha sonra bu durumda abdestin gerekmeyeceğini bildiren hadislerle neshedilmiştir.¹²⁸

6)-Namazda secdeye giderken önce ellerin mi, yoksa dizlerin mi konulacağı konusunda gelen iki zıt hadisten birisini nakleden Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'in

¹²¹ Bk. Şâfiî, *er-Risâle*, sh., 55-57.

¹²² Müslim, *Cenâiz*, H. No: 107 ; Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, B. 77 ; Tirmizî, *Cenâiz*, b.60 , Nesâî, *Cenâiz*, B. 100 ; İbn Mâce *Cenâiz*, b. 47; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I,145, 452, III,38,63,66,250, V,350, 355-357,359, 361.

¹²³ Bk. Müslim, *Cenâiz*, H. No:108; Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, B. 77, 81, *Eşribe*, B. 7; Tirmizî, *Cenâiz*, B.60 ; Nesâî, *Cenâiz*, B.100; İbn Mâce *Cenâiz*, B. 47; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I,145,452, III,38,63,66,237,250, V,350,355-357,359,361; Mâlik, *Muvatta'*, H. No:8. Ayrıca bk. Hâzîmî, *a.g.e.*, sh., 330-331; Koçkuzu Ali Osman, *Hadiste Nâsîh ve Mensûh Meselesi*, sh., 288, M.Ü.İ.F.V.Y., Ist., 1985.

¹²⁴ Müslim, *Cenâiz*, H.No:106. Ayrıca bk., Hâzîmî, *a.g.e.*, sh., 384-385; Koçkuzu Ali Osman, *a.g.e.*, sh., 322-323.

¹²⁵ Müslim *Cenâiz*, H.No:106. Ayrıca bk., Hâzîmî, *a.g.e.*, sh., 519-521; Nevevî, *a.g.e.*, VII, 158-159; İbn Hacer Askalânî, *a.g.e.*, X,73-74; Koçkuzu Ali Osman, *a.g.e.*, sh., 332-333.

¹²⁶ Hattâbî, *A'lâmu'l-Hadis*, I,71. Hadisler için bk. Buhârî, İlim, B.39 ; Müslim, Zühd, H.No: 72 ; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III,12 ; Dârimî, Sünenü'd-Dârimî, Mukaddime, B. 42, thk., es-Seyyid Abdullah Hâşim, Pakistan, 1984.

¹²⁷ Müslim, *Hayz*, H.No: 90; Ebû Dâvûd, *Tahâret*, B.75; İbn Mâce, *Tahâret*, B.65; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 265.

¹²⁸ Tahâvî, *a.g.e.*, I,67; Hattâbî, *A'lâmu'l-Hadis*, I, 272; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I,226; Hâzîmî, *a.g.e.*, 164; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, sh.163; Nevevî, *a.g.e.*, II, 266; Koçkuzu Ali Osman, *a.g.e.*, sh., 199. Nâsîh hadis için bk. Buhârî, *Vudû*, B.50-51; Müslim, *Hayz*, H. No: 91-94 ; İbn Mâce, *Tahâret*, B.66.

(sav.) dizlerden önce elleri yere koyduğunu rivâyet etmektedir. Daha sonra Mus'ab b. Sa'd'dan gelen "**Biz daha önce (secdeye giderken) iki elimizi iki dizimizden önce yere koyardık, fakat daha sonra dizlerimizi, ellerimizden önce koymakla emrolunduk**" şeklindeki rivâyet, Ebû Hureyre rivâyetini neshetmektedir.¹²⁹

Hadisler arasında nesh işlemine tâbi tutulmuş olduğu kesin olarak kabul edilen hadislerin sayısı gerçekten pek azdır. Ancak nesh teriminin ilk nesiller tarafından pek geniş manada kullanılmış olmasından ileri gelen yaygın nesh iddiaları görülmektedir.¹³⁰ Nesih olayıbaşı başına çetrefelli ve problemlili bir konudur. Dolayısıyla nesihle ilgili olarak verdiğimiz örnekler üzerine yapılan spekülasyonlara girmek istemiyoruz. Verilen her örnek üzerinde değişik yorumlar yapılmış ve farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bizim buradaki amacımız, hadislerin doğru anlaşılması noktasında görünürde birbirine zıt olan hadislerin zıtlığı nasıl ve ne şekilde hallediliyor, bu metodolojiyi göstermektir.

C-Tercih ve Tavakkuf

Konumuzun başında zıt hadislerin çözüme kavuşturulmasında tâkip edilen usulün sırasıyla cem'-te'lif, nesh, tercih ve tavakkuf olduğunu söylemiştik. İki zıt hadisin arası uzlaştırılamıyor ve aralarında neshin olmadığı anlaşılıyorsa, burada iki hadisten birinin **tercih** durumu devreye girmektedir. Tercih de hadisin senedi, metni, hükmü veya harici sebepler göz önünde bulundurularak yapılır.¹³¹ Suyûtî (ö.911/1505), **Tedrib**'inde bu sebeplerin yedi grubda toplanabileceğini söyler. Râvinin durumuna, hadisin alınış şekline, rivâyet şekline, hadisin vurûduna, hadisin lafzına, hadislerin ortaya koyduğu hükme ve başka sebeplere göre tercih yapılabilir.¹³² Önceki maddelerde olduğu gibi tercihin uygulanışını da işin uzmanları yapacaktır.

İhtilâflı hadislerin çözüm yollarından sonuncusu da **tevakkuf**. Tavakkuf ihtilâflı hadislerin hiç biriyle amel etmemek ve her hangi birinin tercihi için bir delilin ve bilginin ortaya çıkmasını beklemektir.¹³³ Dolayısıyla her iki hadis, bir süre bekletilmeye alınır ve onlarla amel edilmez.

Netice itibarıyla birbirine zıt görünen bazı hadisler karşımıza çıktığında bu hadisleri daha doğru bir şekilde anlayabilmek için **muhtelifu'l-hadis** sahasında yazılmış eserlere, hadis şerhlerine müracaat etmeden bu tür hadisler hakkında ileri geri konuşarak, indi ve keyfi bazı değerlendirmeler yapmak ilmi usullere uymadığı gibi, doğru ve isâbetli bir davranış da olmaz. Çünkü her hadisi ilk bakışta anlama imkânına sahip değiliz.

¹²⁹ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I,208; Begavî, *a.g.e.*, II,249-250 ; Hâzîmî, *a.g.e.*, sh.220-221. Ayrıca bk., Tahâvî, *a.g.e.*, I, 254-256.

¹³⁰ Çakan İ.Lütfî, *a.g.e.*, sh., 208.

¹³¹ Örnekler için bk. Çakan İ.Lütfî, *a.g.e.*, sh. 211 vd. Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî'de* yüz kadar tercih sebebinden söz etmektedir. Bk. Suyûtî, *a.g.e.* II,198-202. Ayrıca tercih sebepleri ve örnekler için bk. Hâzîmî, *a.g.e.*, 59-89.

¹³² Suyûtî, *a.g.e.*, II,198-202.

¹³³ Geniş bilgi için bk. Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Efliyeti'l-Hadis*, III, 73, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1996 ; Cezâ-irî, *Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, sh. 226, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut, trs.

VII- HADİSLERDE KASTEDİLEN MANA, AMAÇ, İLKE VE HEDEFLERİ TESBİT ETMEK

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de hadislerden ne murâd edildiğini (murâd-ı Muhammed'inin ne olduğu), verilmek istenilen mesaj ve hedeflerin ne olduğunu, hangi ilke ve prensipler verilmek istenildiğini, kısaca hadisin arka planını doğru algılamak ve kavramak gerekir. Aksi takdirde daha önce örneklerini verdiğimiz lafız-cı, şekilci ve zâhirî yaklaşımlarıyla meşhûr olan İbn Hazm'ın (ö.456/1063) düştüğü hatalara düşmekten ve hadisleri amaçları dışında, yanlış anlamaktan kendimizi alıkoymayız.

Aslında Hz. Peygamber'in ashâbından itibaren, Hadis ve Sünnet'te lafız-mânâ ve şekil-ruh bütünlüğü ile, rivâyet-dirâyet dengesini kurmak zor olmuştur. Hz. Âişe ile Hz. Ebû Hureyre, Hz. Ömer ile oğlu Abdullah, İbn Abbas ile Abdullah b. Amr b. Âs gibi bir çok sahâbî arasındaki ihtilâf da bu zorluktan neş'et etmiştir.¹³⁴ Sünnet'in her hükmünün arkasındaki ilke ve prensibi çıkarma ameliyesini bazı kimseler yadırgayabilir. Bu, sonradan ortaya çıkan ve yeni icâd edilen bir şey değildir. Sahâbe, Hulefâ-i Râşidîn, tâbiîn ve mezheb imamları döneminden beri İslâm tarihi boyunca, Kur'ân ve Sünnet hükümlerinin temelindeki ilke ve prensipler tesbit edilmiş ve uygulamada bunlar esas alınmıştır. Klasik literatürde bu ilkelere "illet" ve "mekâsıd" gibi isimler verilir.¹³⁵ Hadislerdeki mündemiç olan ilke ve prensipleri yakalayamadığımız takdirde hadislerdeki verilmek istenilen esas mesajları kavrama ve anlama imkanına sahip olamayız. Dolayısıyla bir konudaki hadisin yanlış anlaşılması yanında, o hadisle ilgili İslâm dininin bir prensibinin de yanlış anlaşılması söz konusu olabilir. Bu da bizim, hadislerin doğru anlaşılması hususunda hassas ve titiz olmamızı gerektiriyor.

Özellikle Hz.Peygamber'in temizlikle ilgili hayli çok olan hadislerinde verilmek istenilen mesajı doğru kavramak ve algılamak gerekir. Ağız ve diş temizliğinde Hz. Peygamber (sav.) ne kadar ilerici bir kişiliğe sahip ki, tâ orta çağda ağız ve diş temizliğinin önemini ve gerekliliğini bizzat kendisi sürekli misvak kullanarak göstermiş ve ümmetine de bunu tavsiye ederek dişlerini temiz tutmalarını sık sık hatırlatmıştır.¹³⁶ Diş temizliğinde Hz. Peygamber'in (sav.) amaçladığı hedef ve vermek istediği mesaj, bazı insanlar tarafından yanlış algılanmakta ve Sünnet olanın iyi bir şekilde dişlerin temizlenmesi değil de, sadece misvak dediğimiz **arak** ağacının dalıyla dişlerin misvaklanması şeklinde anlaşılmaktadır. Halbûki Hz. Peygamber (sav.) zamanında günümüzde kullanılan ne fırçalar vardı, ne de diş macunları. Belki o günün şartlarına göre en uygun ve en sağlıklı olan diş temizleme âleti **misvak** idi. Gü-

¹³⁴ Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadis'in Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu ve Yeni Bir Metodoloji İçin Atılması Gereken Adımlar*, sh.31-32, İslami Araştırmalar, c.10, sayı.1-2-3, Ank., 1997.

¹³⁵ Polat Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, sh.,268.

¹³⁶ Dişleri fırçalama ve temizleme konusunda nakledilen hadisler için bk. Buhârî, *Cuma*, B. 8 ; Müslim, *Tahâret*, H. No: 42.

nümüzde de ağız ve diş temizliğinde misvak kullanmada ısrar edenler, hiçbir sûrette yadırganmamalı ve tenkit edilmemelidirler. Ancak burada Sünnet olan husus, çağın durumuna göre dişleri en iyi temizleyen hangi âlet varsa onu kullanarak diş temizliğini gerçekleştirmektir.¹³⁷ Yoksa, ulu orta çarşıda, pazarda veya camide namaz aralarında cebinden misvak çıkararak başkalarını rahatsız edercesine dişlere sürülmesi amaç değildir. Nevevî de (ö.676/1277) misvaktan başka âletlerle dişleri temizlemenin, misvaklamanın yerine geçeceğini belirtmekte ve esas amacın ağız temizliği olduğunu vurgulamaktadır.¹³⁸ Doğrusu da budur.

Yemek konusunda da Hz. Peygamber'in koyduğu ilke ve prensiplerin iyi tespit edilmesi gerekir. Örneğin, Hz. Peygamber'in (sav.) o zaman için yerde yemek yemesi, bizim masada yemememizi gerektirmez. Yemeği elle yediği için buna Sünnet denilerek çatal, kaşık, bıçak kullanılmasına karşı çıkmak Sünnet'i anlamamak demektir. Bugün bile bazı yemekleri elle yiyebiliyoruz. Onun için hiçbir kimse, artık çatal kaşık var elle yiyemezsin diyemeyeceği gibi, Hz. Peygamber (sav.) çatal kaşık ile yemiştir sen de çatal ve kaşıkla yiyemezsin diyemez. Şahsın kendisi nasıl uygun buluyorsa yemeği arzu ettiği şekilde yiyebilir, kimse bunu yadırgamamalıdır. Hz. Peygamber'in (sav.) yeme-içme konusunda getirdiği en önemli evrensel mâhiyetteki prensip ve ilkeler; yemeğe besmele ile başlanması, sonunda şükredilmesi, ellerin ve yiyeceklerin temiz hâle getirilmesi, isrâfa yer verilmemesi, yemeğin sağ elle yenilmesi ve yiyeceklerin helâl yoldan kazanılmış olmasıdır. Bizim için net bir şekilde ortaya konulan bu ilkelerin uygulanması önem arz etmektedir.¹³⁹ Dolayısıyla Sünnet'in şekilden ziyâde, vermek istediği ilke, amaç ve hedefleri çok iyi tespit etmek, kavramak ve ortaya çıkarmak gerekir.

Hadislerde genel olarak giyim-kuşam, kılık-kıyâfetle ilgili hususlarda da serbestiyet vardır. İster erkek için olsun isterse kadın için olsun zorunlu olarak giyilmesi istenilen her hangi bir model, şekil ve renk söz konusu değildir. Değişik iklim ve coğrafyaya göre değişik türde kumaşların ve modellerin kullanılmasında bir beis yoktur. İslâm dini bu konuda evrensel mâhiyette uyulmasını istediği bazı prensip ve ölçüler koymuştur. Esas ve evrensel olan, İslâmın koyduğu ilke ve ölçülere uygun giyinmektir. Dünyanın dört bir yanında çok değişik iklimlerde yaşayan müslümanlar vardır. Şayet dünya üzerinde yaşayan tüm müslümanlar, Hz.Peygamber'in kendi dö-

¹³⁷ Benzer değerlendirmeler için bk. Yusuf el-Kardâvî, *a.g.e.*, sh. 156-157; Kırbaoğlu, Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, sh., 129-131, 2. bsk., Ankara Okulu Yay. , Ank. 1996.

¹³⁸ Nevevî, *a.g.e.*, III, 135.

¹³⁹ Muhammed Gazâlî, yemek âdabı konusunda Hz. Peygamber'in yanlış anlaşıldığını gündeme getirerek, Hintli bir âlimin "İslâm'da Yemek Âdabı" isimli eserinden şu alıntıyı yapmaktadır: "Yemek masa üzerine değil, yere konulmalıdır. Yemek yiyen kimse bağdaş kurarak bir dizinin veya iki dizinin üzerine oturmalı, sandalye üzerine kesinlikle oturmamalıdır. Yemekten önce niyet getirmesi gerekir. Yani yemekle şehveti tatmin değil, Allah'a itaat etmek için kuvvet kazanma kast olunmalıdır. Müsterek olarak bir kaptan yenilmelidir." Muhammed Gazâlî, bu âlimin söylediklerinin doğruluktan uzak olduğunu, âdetler ile ibâdetleri birbirine karıştırdığı için böyle bir düşünceye kapıldığını ifâde etmiştir. (Bk. Muhammed Gazâlî, *Fakihlere ve Muhaddislerle Göre Nebvî Sünnet*, sh. 139, terc.M.Görmez-M.E.Özafşar, İslâmî Araştırmalar, İst.,1992). Sünnet adına yapılan buna benzer uygulamaların toplumumuzda oldukça yaygın olduğunu söyleyebiliriz.

neminde giydiği kıyâfeti giymek zorunda kalsalardı onlar için çok sıkıntı ve meşakkat olurdu. Belli bir kıyâfet, model ve renk belirlenmiş olsaydı bu, evrensellik ve kolaylık ilkesine ters gelecek ve insanlar sıkıntıya gireceklerdi. İslâm dinini salt şekilden ve kıyafetten ibâret olduğunu sanıp, hadisleri yanlış anlayan ve bu doğrultuda dayatmada bulunan insanların, İslam dinine faydadan çok zarar verdikleri müşahade edilmektedir.¹⁴⁰ Hadislerdeki mündemiç olan amaç ve ilkelerin tesbitinin önemi ni göstermek açısından şu örnekleri de ilave olarak vermek istiyoruz:

1)-Hadislerde sadaka-ı fitır; arpa, buğday, hurma veya kuru üzüm gibi yiyeceklerden bir sa' verilmesi şeklinde belirtilmiştir.¹⁴¹ Bazı mezhep imâmları hadisin lafzına takılarak fitır sadakasının mutlaka yiyecek cinsinden verilmesi gerektiğini ifade ederken, Hanefi mezhebi imamlarına göre ise, bizzat bu yiyeceklerin kendisinden verilebileceği gibi, değeri olan para şeklinde de verilebilir.¹⁴² Bu hadisteki verilmek istenilen amaç, fakirlerin ihtiyaçlarının giderilmesi olduğunu düşünecek olursak, günümüzde sadaka-ı fitırın para olarak verilmesi fakirlerin daha çok işine yarayacaktır. Çünkü ihtiyaç sahibi olan kişi, para ile her türlü ihtiyacını giderme imkanına sahip olup, bu, onun için daha avantajlıdır. Günümüzde aksine bir uygulama yapıldığı takdirde beraberinde bir çok problemi getirecek ve bu durum fakirin aleyhine olacaktır. Aynı zamanda fitır sadakasının miktarı da hadisin amacına uygun bir şekilde –günümüzün ihtiyacına uygun olarak- yeniden tesbit edilmelidir. Dolayısıyla hadisin lafzına ve zâhirine takılmaksızın, muhtevadaki mündemiç amacı yakalamaya çalışmak daha doğru ve daha isabetli olacaktır.

2)-Hz. Peygamber (sav.) bir hadisinde dürüst ticâret yapmayan ve insanları aldatmaya yeltenen kişiye, **“Aldatan bizden değildir”** buyurmuşlardır.¹⁴³ Şârihlere göre, bu hadisten murâdın kişinin dinden çıkacağı manasına gelmemesidir. Burada Hz. Peygamber (sav.), bana uymayı terketti, yani, o kişinin hareketi bizim ahlâkımızdan ve fiillerimizden değildir, demek istemiştir.¹⁴⁴ Aynı şekilde **“Müslüman elinden ve dilinden başkalarının emin olduğu kişidir. Muhâcir de, Allah'ın nehyettiği şeylerden sakınan kişidir”** hadisinde¹⁴⁵ övgüye değer müslümanın ve mu-

¹⁴⁰ Nevzat Aşık,yurt dışında başından geçen düşündürücü şu olayı anlatmaktadır: Almanya'da müslüman olmuş olan bir Alman'la konuşmak istedim mümkün olmadı, bu arkadaşın camiye gelmesini istedim, yine mümkün olmadı. Ni-hayet bir gün, döneceğimiz sırada birine çağırtırdım, geldi. Davetimize icabet etti. Mühendismiştir. Efendim, sordum dedim : “Siz müslümansınız, ama camiye niçin gelmiyorsunuz?” Ne dedi biliyormusunuz bana: “Efendim ben Frankfurt'ta papazın bir sözü aklıma takıldı, İncil'i ve Kur'an'ı inceledim ve sonunda müslüman oldum. Buraya geldiğim zaman, bana bazıları, Senin iyi müslüman olman için sakal bırakman lazım, bazıları cüppe giymen lazım, bazıları sarık takman lazım dedi ve oldukça sıkıntılı bir hale geldim. Ve camiye gelmemeye başladım. Bir gün geldiğimimde, içinde insanların kavga ettiklerini gördüm. Kapıdaki kardeşimize sordum, niye kavga ediyorlar? dedim, “senin yüzünden” dedi. Neden? İşte o, sizden mi, bizden mi, yok ötekinden mi? “Onlara selam söyle ben artık camiye hiç gelmeyeceğim, kavga etmesinler” demiş. (Aşık Nevzat, *Hadisin Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyumu*, Müzakere, sh.64, O.M.Ü.I.F., Samsun,1994.)

¹⁴¹ Bk.Buhârî, *Zekât*, B.70-75; Müslim, *Zekât*, H.No:12-21.

¹⁴² Bk., İbn Hacer Askalânî, *a.g.e.*, III, 471; Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, III, 390-391, terc., heyet, Risâle Yay., 3.bsk., İst., 1994. Ayrıca bk., İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IV, 23.

¹⁴³ Müslim, *İmân*, H. No: 164. Hadisin değışik lafızla rivâyeti çin bk. Tirmizî, *Buyû'*, B. 74 ; İbn Mâce, *Ticâret*, B. 36.

¹⁴⁴ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, III,118 ; Begavî, *a.g.e.*, IV,323.

¹⁴⁵ Buhârî, *İmân*, B.4 ; Müslim, *İmân*, H. No: 65; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, B.2 ; Tirmizî, *İmân*, B.12 ; Nesâî, *İmân*, B.9.

hâcirin ancak bu sıfatları taşıyan kişi olduğu anlatılmak istenmekte, yoksa konuyu itikâdî boyuta çekerek bu sıfatları taşımayan kişi müslüman değildir manasında anlaşılmamalıdır. Yani müslümanların en efdâl olanı Allah'ın ve insanların hukukunu bir arada gözeten ve insanların namuslarını koruyan kişidir. Muhâcirlerin en efdâli ise, vatanından hicret etmekle birlikte Allah'ın haram kıldıklarını terkeden insandır. Şârihler hadisi bu istikamette anlamakta ve yorumlamaktadır.¹⁴⁶ Başka bir hadiste **“Hırsız mü'min olduğu halde hırsızlık yapamaz, zâni mü'min olduğu halde zina edemez. Sizden birisi mü'min olduğu halde içki içemez.”** buyurulmaktadır.¹⁴⁷ Âlimler, zâhirde itikâdî boyutu olan bu hadisten murâdın imândan çıkma, imansız kalma olmadığı görüşündedir. Bazı âlimler, hadisteki mananın sakındırma, tehdit veya kötü âkıbete düşmemek için uyarma mâhiyetinde olduğunu, imândan çıkma olmadığını açık bir şekilde ifâde etmişlerdir. Yani böyle bir kişinin, bu tür günahları irtikap ederken kâmil bir imâna sahip olmadığı anlatılmak istenmiştir.¹⁴⁸ Yine hadislerde **“Mü'min olamaz”, “Müslüman değildir”** şeklinde gelen ifadeleri, kâmil manada mü'min veya müslüman olamaz şeklinde te'vil etmek gerekir. İtikâdî yönden çağrışım yapan bu tür hadisleri lafzî ve zâhirî manalarında anlamak kişiyi hadisin amacı dışında bir anlayışa götürür.¹⁴⁹ **“Sizden biriniz kendisi için istediğini, kardeşi için de istemedikçe imân etmiş olamaz.”**¹⁵⁰ **“Birbirinizi sevmedikçe mü'min olamazsınız...”**¹⁵¹ **“Emânete riâyeti olmayanın imânı yoktur.”**¹⁵² **“Kötülüklerinden komşusunun emin olmadığı kimse mü'min olamaz.”**

“Kul zina ettiği zaman imân ondan çıkar ve başının üstünde gölge gibi durer. O ameli bıraktığı zaman, imân tekrar kendisine döner.”¹⁵⁴ Örneklerini verdiğimiz bu ve buna benzer hadislerdeki imân konusunu kâmil imân şeklinde algılamak ve yorumlamak gerekir. Çünkü Hz. Peygamber, hayatta iken büyük günah işleyen hiçbir kimseyi tekfir etmemiş ve mürted hükümlerini bu kişilere uygulamamıştır. Tarihi süreç içerisinde de bu tür günahları işleyenler küfürle ithâm edilmemiş ve hiçbir yönetimde kendilerine gayr-i müslim hukuku uygulanmamıştır. Bu da, bizim, hadisi bu şekilde anlamamızı gerektiriyor. Şimdi vereceğimiz hadisler de yukarıda yapılan yorumun doğruluğunu desteklemektedir: **“Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna tüm kalbiyle şehâdet getiren hiçbir kul yoktur ki, Allah onu Cehennem'e haram kılmasın.”**¹⁵⁵ **“Bana Cibril geldi ve ümmetimden her kim Allah'a hiç bir şeyi ortak koşmayarak ölürse Cennet'e girecektir diye müjdeledi.”** Ebû Zer, **“Zina etse de, hırsızlık yapsa da**

¹⁴⁶ Hattâbî, *A'lâmu'l-Hadis*, I,146-147; Begavî, *a.g.e.* I,71; Nevevî, *a.g.e.* I, 200; Aynî, *a.g.e.* I, 149.

¹⁴⁷ Müslim, *İmân*, H. No: 100.

¹⁴⁸ Begavî, *a.g.e.* I,109-110.

¹⁴⁹ Hattâbî, *A'lâmu'l-Hadis*, I, 147.

¹⁵⁰ Buhârî, *İmân*, B.7; Müslim, *İmân*, H.No:71.

¹⁵¹ Müslim, *İmân*, H.No:93.

¹⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III,135,154,210,251.

¹⁵³ Buhârî, *Edeb*, B.29; Ayrıca bk. Müslim, *İmân*, H.No:73; Tirmizî, *Kıyâme*, B.60; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I,387.

¹⁵⁴ Ebû Dâvûd, *Sünnet*, B.15; Tirmizî, *İmân*, B.11.

¹⁵⁵ Müslim, *İmân*, H.No:53.

mı?” diye sorunca, Hz. Peygamber “*evet*” diye cevap verir.¹⁵⁶ “*Kim Lâillahe illallah derse , o kişi zina da etse, hırsızlık da yapsa, (sonunda yine) Cennet’e girecektir.*”¹⁵⁷ Bütün bu hadisleri bütünlük içerisinde ele alıp incelediğimizde yukarıda yaptığımız yorum kaçınılmaz olmaktadır. Ancak parçacı bir yaklaşım tarzı da bizi yanlış yorumlara ve neticelere götürecektir.

3)-“*Ölen kişi, ehlinin arkasından ağlaması sebebiyle azap görür*” hadisi¹⁵⁸ Hz. Âişe’ye arz edilince O, “*Hiçbir günahkâr bir başkasının günahını çekmez*” âyetine¹⁵⁹ aykırı bularak hadisin kâfirler için olduğunu söylemiştir. Konuyu değişik açıdan ele alarak hadisi arka planındaki tarihi bağlamıyla ilişkilendirilerek yorumlayanlar da vardır. Örneğin câhiliye döneminde müşrikler öldükten sonra arkalarından kendileri için ağlanması ve yaka-paça yırtılmasını vasiyet ederlerdi. Halbûki câhiliye âdeti olan bu hareket, İslâm’a göre günahıdır. Bunu emredip de arkasından bu şekilde hareket edildiği taktirde ölen kişi, günahı hak etmiş olur. Dolayısıyla azabın artması bir nevi kendi günahı sebebiyle olup, başka birinin günahı sebebiyle değildir.¹⁶⁰

4)-Bazı hadislerde iyi bir amel yapan kişinin, Cennet’e gideceği, kötü bir amel yapan kişinin de, Cehennem’e gideceği şeklinde beyânlar vardır. Bu tür hadislerde verilmek istenilen mesâî şudur: iyi ve faydalı amel işleyen kişi, sevap kazanmış olup, sevabın karşılığını almak için Cennet’e girecektir. Ancak affedilmemiş günahları varsa onların cezasını görecekler. Aynı şekilde kötü bir amel yapan kişi, eğer affedilmezse işlediği günahın karşılığını görmek için Cehennem’e gidecektir. Eğer bu kişi, imânla ölmüşse Cehennem’deki cezâsını çektikten sonra Cennet’e gidecektir. Sayıları hayli çok olan bu tür hadisleri bu mantalite ile anlamamız ve yorumlamamız gerekir .

5)-Hadis kaynaklarında Cennet ve Cehennem ismiyle yer alan bölümlerde pek çok Cennet ve Cehennem tasvirleriyle karşılaşırız. İtikâdî anlayışımıza göre Cennet ve Cehennem mahlûk olduğu kesin olmakla beraber mekan açısından nerede oldukları bizim için meçhûl olup ve faal halinde değildir. Faal duruma geçmeleri kıyâmet, hesap, mizân ve sırattan sonra olacaktır. Ancak Hz.Peygamber’in, Cennet ve Cehennem tasvirlerinde sanki bunlar faal durumdaymış gibi bir anlatımı söz konusudur. Bu tür tasvirler istikbâl sigalarıyla anlatıldığı gibi, mazi sigalarıyla da örneğin; “*Bana gösterildi.*”, “*Bana arzolundu.*”, “*Bana Cennet ve ehli gösterildi.*”, “*Cehennem bana gösterildi.*” gibi ifadelerle anlatılmaktadır. Bu tür ifadelerde Cennet ehlinin çeşitli nimetler içerisinde olduğu, Cehennem ehlinin ise, -değişik tasvirlerle çok azap çektiği anlatılmaktadır. Hz.Peygamber, bu tür ifadelerini bazen mazi sigalarıyla

¹⁵⁶ Buhârî, *Cenâiz*, B.1; Müslim, *İmân*, H.No:153.

¹⁵⁷ Müslim, *İmân*, H.No:154; Ayrıca bk.Tirmizî, *İmân*, B.18.

¹⁵⁸ Buhârî, *Cenâiz*, B.33 ; Müslim, *Cenâiz*, H.No: 16,23.

¹⁵⁹ *Fâtır*, 35/18. Ayrıca bk. *Necm*, 53/38.

¹⁶⁰ Tahâvî, *a.g.e.*, IV, 294-295; Hattâbî, *A'lâmu'l-Hadîs*, I,684, *Meâlimü's-Sünen*, I, 303-304; Begavî, *a.g.e.* III, 291; Nevevî, *a.g.e.*, III, 468. Ayrıca bk.Şâfiî, *İhtilâfu'l-Hadîs*, sh.162-163.

siyla anlatmış olsa da Cennet ve Cehennem faal duruma geçmediğine göre bu anlatılanların istikbalde (kiyâmetten sonra) olacağı şeklinde anlamamız ve yorumlamamız gerekir. Aksi takdirde bu tür hadisleri yanlış anlamış oluruz

Hadislerde gözetilmesi ve tesbit edilmesi gerekli olan hususların başında Hz. Peygamber'in vermek istediği amaçlar, hedefler ve koymak istediği ilkeler gelir. Yanlış anlamalara meydan vermemek için şunu gayet açık olarak belirtelim ki, söz konusu olan Sünnet'in değiştirilerek zamana uydurulması değil, Sünnet'in gerçek manasıyla kavranarak vâsıta ve gaye, şekil ve öz, değişen ve değişmeyen tayin edilerek anlaşılması ve hayata aktarılmasıdır.¹⁶¹ Meselâ sûreti yasaklayan hadislerdeki Sünnet'in ne olduğunu ve niçin yasaklandığını, o günkü inanç problemleriyle bu yasağın alakasını iyi tespit etmezsek, bugün bazılarının yaptığı gibi fotoğraf çektirmenin câiz olmadığı gibi bir neticeye varabiliriz.¹⁶² Bu tür yanlış anlaşılmalara mahal vermemek için hadislerde verilmek istenilen amaç, hedef, ilke ve mesajları doğru tesbit etmek gerekir.

VIII- HZ. PEYGAMBER'İN, HADİSLERDE KULLANDIĞI ANLATIM ÜSLÛBU

Gerek anlatan, gerekse anlatılan bakımından hadislerin anlaşılması için yapılması gereken en önemli işlerden birisi kuşkusuz, Hz. Peygamber'in üslûbunu ve anlatım tarzını tesbit etmektir. Zira dil ile insan arasında, insan ile konuşma tarzı ve açıklama usûlü arasında önemli ilişkiler mevcuttur.¹⁶³ Arap dilini çok iyi konuşan ve konuşmalarında zaman zaman edebî sanatlarla da yer veren ve "**cevâmiu'l-kelim**" (az sözle çok mana ifade etme) lakabını¹⁶⁴ alan Hz. Peygamber'in (sav.) üslûb ve anlatım tarzında açık ve yalın cümlelerle dolaysız anlatım olduğu gibi, Arap dili ve edebiyatında yer alan; istiâre, mecâz, kinâye, darb-ı mesel gibi dolaylı anlatım da söz konusudur. Hadislerde konunun, dinleyenlerin zihinlerine ve kalplerine tam yerleşmesi için, teşbihler, kıssalar, temsili hikâyeler, canlı tasvirler de kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in (sav.), teşbih, istiâre ve mecâzî anlatımlar kullanması yanında çokluk, azlık, uzaklık, yakınlık ve imkansızlık gibi şeyleri ifâde ederken kullandığı bazı kinâyeler de vardır. Rakamlar, mesâfeler ölçü ve tartı birimleri, kinâyelerin başlıca malzemelerini teşkil etmiştir. Miskâl-i zerre, hardal tanesi, iğne ucu, yarım hurma, karış, arşın, deniz köpüğü gibi ifâdeler hep bu cümledendir.¹⁶⁵ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in hadislerdeki anlatım biçimini, dilini ve üslûbunu iyi bir şekilde tesbit etme-

¹⁶¹ Polat Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, sh.265.

¹⁶² Polat Salahattin, *a.g.e.* sh.266.

¹⁶³ Görmez Mehmet, *a.g.e.*, sh.,256.

¹⁶⁴ Hz. Peygamber'in bu özelliği hadis-i şerifte şöyle vârid olmuştur: "**Bana cevâmiu'l-kelim verildi**" (ya da **Cevâmiu'l-kelim ile gönderildim**). Bk. Buhârî, *Ta'bîr*, B. 22 , *İ'tisâm*, B.1; Müslim, *Mesâcid*, H. No: 5-8; Nesâî, *Cihâd*, B. 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II,250.

¹⁶⁵ Görmez Mehmet, *a.g.e.*, sh. 264. Hz. Peygamber'in (sav.), edebî sanatlarla kapalı bir insan olmadığını gösteren delillerden birisi Hassan isimli bir şâirinin olması ve ona ayrı bir önem vermesidir. Hassan için Mescid-i Nebvî'de bir kürsü kurdurmuş ve Hassan bu kürsüde şiirler okuyarak İslâmı savunmuştur. (Bk. Ebû Dâvûd, *Edeb*, 87) Bunun yanında Hz. Peygamber (sav.) Arapça dışında başka dillerin öğrenilmesinde de ön ayak olmuştur. Örneğin Zeyd b. Sâbit'e Süryânî dilini öğrenmesini tavsiye etmiştir. (Bk. Tirmizî, *İsti'zân*, B.22).

den hadislerin doğru anlaşılması mümkün olamaz. Önce Hz.Peygamber'in doğrudan anlatım tarzını örnekleriyle beraber görmeye çalışalım.

A- Doğrudan (yalın) Anlatım

Doğrudan anlatımda hakikî mananın dışına çıkılmaksızın hadislerin ilk bakışta, kolaylıkla, açık ve net bir şekilde anlaşılmasıdır. Bu tür hadisler, dolaylı anlatıma sahip hadislerden çok daha fazladır. "Dolaysız anlatımdan kastımız, sözü dolaştırmadan, ifade edilecek hakikatin açık ve yalın bir şekilde bildirilmesidir. Dolaysız anlatım, en çok Hz.Peygamber'in açık emir ve yasaklarında, geçmiş, gelecek ve mevcut durum ile ilgili öğretici ve bilgilendirici haberlerinde, hutbelerinde, yazışmalarında ve vasiyetlerinde görülmektedir."¹⁶⁶ Sayıları hayli çok olan bu tür hadislerle birkaç örnek vermek istiyoruz:

"Nerede olursan ol, Allah'dan kork. Kötülük işlersen , hemen arkasından iyilik yap ki o kötülüğü silip süpürsün. İnsanlarla güzel geçin."¹⁶⁷ ***"İki nimet vardır ki, insanların çoğu bu nimetleri kullanmakta aldanmıştır: Sıhhat ve boş vakit."***¹⁶⁸ ***"Allah Teâlâ, yemek yedikten veya bir şey içtikten sonra kendisine hamd eden kuldan hoşnut olur."***¹⁶⁹ ***"Allahım Seni zikretmek, Sana şükretmek, Sana güzelce ibâdet etmek üzere bana yardımcı ol."***¹⁷⁰ ***"Kardeşini güler yüzle karşılama dahi olsa hiçbir iyiliği küçük görme."***¹⁷¹ ***"İnsanların en hayırlısı, ömrü uzun, ameli güzel olanıdır."***¹⁷² ***"Sizden biriniz, insanlara namaz kıldırıldığı zaman, hafif tutsun. Çünkü onların arasında zayıf, hasta, ihtiyaç sahibi ve yaşlılar vardır. Herhangi biriniz kendi başına namaz kıldığında ise dilediği kadar uzatsın."***¹⁷³

Doğrudan anlatımla ilgili olan hadis örneklerini daha da çoğaltabiliriz. Bu anlatım tarzında gelen hadislerin anlaşılması örneklerini az sonra vereceğimiz dolaylı anlatım tarzını ihtiva eden hadisleri anlamaktan çok daha kolaydır.

B- Dolaylı Anlatım

Hz.Peygamber, din dilinin bütün çeşitlerine, teşbîhî, tenzihî, temsîli ve sembolik ifade ve üslûbların tamamına baş vurmuştur. Bizâtihi ümmetine bir şeyi emreden, yahut her hangi bir hususu sarih ifadelerle yasaklayan hadislerin yanısıra, çok serbest ifade ve üslûb da kullanmıştır.¹⁷⁴ Bir hakikatı ifade edebilmek için, açık ve yalın ifadeler yerine, onu anlaşılır kılmak veya insanın zihnine ve hayatına yerleştirmek için, başvurulmuş anlatım tarzı, dolaylı anlatımdır. Edebî tasvirler, teşbîh, mecâz,

¹⁶⁶ Görmez, Mehmet, a.g.e., sh., 257.

¹⁶⁷ Tirmizî, *Birr*, B.55

¹⁶⁸ Buhârî, *Rikâk*, B.1; Tirmizî, *Zühd*, B.1; İbn Mâce, *Zühd*, B.15.

¹⁶⁹ Müslim, *Zikir*, H.No: 89; Tirmizî, *Et'ime*, B.18.

¹⁷⁰ Ebû Dâvûd, *Vitr*, B.26.

¹⁷¹ Müslim, *Birr*, H.No: 144.

¹⁷² Tirmizî, *Zühd*, B.21-22.

¹⁷³ Buhârî, *İlim*, B. 28, *Ezân*, B.62; Müslim, *Salât*, H. No:183-186.

¹⁷⁴ Görmez, Mehmet, a.g.m., sh.34.

istiâre, kinâye, meseller ve kıssalar dolaylı anlatımın ilk akla gelen tarzlarıdır.¹⁷⁵ Dolaylı anlatım ihtiva eden hadislerde mananın doğru anlaşılması için gözetilmesi gereken en önemli hususlardan birisi hakikî ve mecâzî manaların doğru bir şekilde tespit edilmesidir. Bir sözün doğrudan, zâhirine bakarak anlaşılması yanında, bazı sözler de dolaylı yoldan, zâhirî mananın dışında anlaşılmaktadır. Hakikat ve mecâz, Kur'ân âyetlerinin anlaşılmasında da önemli bir yer teşkil etmektedir. Nitekim âyetleri anlamada yöntem veren usûl-i tefsir kitaplarında hakikat ve mecâza önemli ölçüde yer verilmektedir.¹⁷⁶ Dolayısıyla hadislerin doğru anlaşılması noktasında mecâzî ifadelerin bilinmesi oldukça önemlidir. Konunun önemine binâen bu sahada müstakil çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin Şerîf er-Radî'nin (ö.406/1016), "**el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye**" isimli eserini burada zikredebiliriz.¹⁷⁷

Bir sözün kendi anlamından başka bir anlamda kullanılması şeklinde anlaşılan mecâz¹⁷⁸, hadislerde hayli çoktur. "Hadisin bazen metni mecâzî olur, hakiki manayı ifâde etmez. Gerek dil açısından gerekse usûl açısından mecâza hamletme imkanı olduğu halde hakiki manasına hamletme akla, hisse ve müşâhedeye terstir diyerek hadisi reddetmek sağlıklı araştırma kaideleriyle bağdaşmaz."¹⁷⁹ Nasların lafız ve maksadı bir insanın bedeni ve ruhu gibidir. Bu sebeple mümkün oldukça, ikisini beraber gözetmek asıl olmalıdır.¹⁸⁰ Bazı hadislerde özellikle çağdaş bir kültürle yetişenler açısından bir takım problemlere rastlamaktayız. Bu da, lafızların asıl delâletleriyle ifâde ettikleri anlamların hakikat anlamlarına hamledildiğinde ortaya çıkmaktadır. Ama mecâzî anlama hamledildiğinde ise problem kendiliğinden giderilmekte ve kastedilen mananın gerçek yüzü açığa çıkmaktadır.¹⁸¹

Muhtevâsında mecâz bulunan hadislerden bazı örnekler vermek istiyoruz:

1)-Hz. Peygamber (sav.) Uhud dağıyla ilgili bir hadisinde, "**Bu bizi seven bir dağdır, biz de onu severiz**" buyurmuşlardır.¹⁸² Hattâbî (ö.388/998) bu hadisi mecâzî manada anlamakta ve bu hadisten murâdın Medine ahâlisi ve Medine sakinleri olduğunu belirtmektedir. Bu görüşünü "**Köye sor**."¹⁸³ âyetiyle de desteklemekte-

¹⁷⁵ Görmez, Mehmet, *a.g.e.*, sh., 259.

¹⁷⁶ Âlimlerin çoğu, Kur'ân'da mecâzî manada lafızların bulunduğunu kabul ederken, Zâhirîler, Şâfiîlerden İbnu'l-Kass, Mâlikî'lerden İbnu Huveys Mindâd, Kur'ân'da mecâzın varlığını kabul etmemişlerdir. (Bk. Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmî'l-Kur'ân*, II,255, thk., M.Ebu'l-Fadî İbrahim, Beyrut, trs ; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmî'l-Kur'ân*, II, 95, terc. S. Yıldız - H. Avni Çelik, Hikmet Neşr. İst. 1987).

¹⁷⁷ Şerîf er-Radî bu eserinde 361 hadisi mecâz, kinâye ve istiâre açısından ele alarak değerlendirmektedir. Müellif bu eserinden önce Kur'ân-ı Kerîme'deki mecâza dâir bir eser de kaleme almıştır. *Telhîsu'l-Beyân fî Mecâzâtî'l-Kur'ân* isimli bu eser, Muhammed Abdülğani Hasan tarafından Kahire'de 1955 tarihinde neşredilmiştir. (Bk. Okıç M. Tayyib, *Bazı Hadis Meselleleri Üzerinde Tetkikler*, sh.19).Ayrıca Muhammed Ali es-Sâbûnî,dolaylı anlatımla ilgili "*Min Künûzî's-Sünne*" isimli eserine aldığı 34 hadisi lugat,belagat ve edebî açıdan inceleyerek tahlillerde bulunmuştur.Eser İshak Ünal tarafından tercüme edilmiş olup 1992 yılında basılmıştır.

¹⁷⁸ Bk. Ebu'l-Bekâ, *el-Külliyât Mu'cemu fî'l-Mustalahâtî ve'l-Furukî'l-Lugaviyye*, sh., 288, thk., Adnan Derviş-Muhammed el-Misrî, Müessesetü'r-Risâle, 2.bsk., Beyrut, 1993; Tehânevî, *Mevsûatü Keşşâfî Istilahâtî'l-Fünûn ve'l-Ülûm*, II, 1456, thk., Ali Dehrûc, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1996.

¹⁷⁹ Muhammed Ebû Şehbe, *a.g.e.*, I,101.

¹⁸⁰ Köse,Saffet, *İslam Hukuk Düşüncesinin Bazı Problemleri*, sh.53, *İslamiyat*, c.2, sayı:1,1999.

¹⁸¹ Yusuf el-Kardâvî, *a.g.e.*, sh. 173.

¹⁸² Buhârî, *Meğâzî*, B.27.

¹⁸³ Yûsuf, 12/82.

dir. Çünkü ona göre âyette geçen köyden murâd köy âhalisidir. Böylece Hattâbî hadisi zâhirî mananın dışında anlamakta ve yorumlamaktadır.¹⁸⁴

2)-İnfâk etmenin fazileti ve çalışarak kazanmanın teşviki konusunda nakledilen bir hadiste, **“Üstteki el alttaki elden daha hayırlıdır”** buyurulmuştur.¹⁸⁵ Bu hadiste üstteki elden kasıt veren kişi, alttaki elden kasıt da isteyen, alan kişidir. Dolayısıyla hadiste mecâzî bir mana söz konusudur.¹⁸⁶

3)-**“Beni kar, su ve soğuk ile yıka”** hadisinde¹⁸⁷ de mecâzî mana söz konusudur. Hadiste kastedilen mana, beni günahlardan temizle demektir. Hz. Peygamber (sav.) duâsında kar, soğuk ve suyu günahlardan temizlemede mübâlağa yapmak için zikretmiştir, yoksa bunlara ihtiyacı olduğu için değildir.¹⁸⁸

4)-**“Kişi, içinde öldüğü elbiseyle diriltilir.”**¹⁸⁹ Mecâzî manada gelen bu hadiste geçen elbiseden murâd kişinin amelidir. Kişi diriltildiği zaman hangi amel üzere öldüyse o amel üzere diriltileceği şeklinde anlaşılmaktadır. Yoksa hadiste geçtiği şekliyle bizzat elbisenin kendisi kastedilmemektedir. Nitekim bunu **“İnsanlar ya-lın ayak ve çıplak olarak diriltilecektir”** hadisi de ¹⁹⁰ desteklemektedir. Ayrıca Araplar: **“Filan temiz elbiselidir”** dediklerinde, o kişinin temiz kalpli ve ayıplardan uzak olduğunu kastederler. Yine aynı şekilde **“Filan kirli elbiseli”** dediklerinde de bunun aksini kastetmiş olurlar.¹⁹¹ Dolayısıyla hadisin mecâzî manada anlaşılması gerekir.

5)-Mecâzî manada kullanıldığı ifade edilen şu hadis de ilginç şekilde yorumlanmaktadır. **“Kadınlara iyi muâmele edin. Çünkü kadınlar kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en üst tarafı eğridir. Düzeltmeye kalkışırsanız kırarsınız. Tamamen terk ederseniz eğri kalır. Kadınlara hayırla muamele edin.”**¹⁹² Bu hadis mecâzî manada yorumlanmaktadır. Kazanlı âlim Musa Cârullah Bigiyef'e (ö.1949) göre, bu hadisten hakiki mana olan kadının kemikten yaratıldığı şeklinde anlaşılmalıdır. Ona göre, Hz. Peygamber (sav.) bu hadisle hanımların hassas, nâzik, ince ruhlu ve nâzenin birer varlık olduklarını ifâde etmiş, onlara zulmetmemek, hukuklarına saygı göstermek, varsa kusurlarını affetmek, bazen cefâlarına da katlanmak gerektiğini söylemiştir.¹⁹³ Elmalılı Hamdi Yazır da **“Ey insan-**

¹⁸⁴ Ancak Begavî, Hattâbî'yi tenkit ederek hadisin zâhirî mânada anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Böyle düşüncesinin gerekçesini ve örneklerini de vermektedir. (Bk. Begavî, *a.g.e.*, IV, 191. Ayrıca bk., Hattâbî, *A'lâmu'l-Hadîs*, II, 813; İbn Hacer Askalânî, *a.g.e.*, VII, 472). Şerîf er-Radî ise bu hadiste mecâz olduğu kanaatindedir. (Bk. Şerîf er-Radî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, sh.15, thk., T. Muhammed ez-Zeydî, Müessesetü'l-Halebî, Kâhire, 1967).

¹⁸⁵ Buhârî, *Zekât*, B.18,50, *Nafakât*, B.2; Müslim, *Zekât*, H. No: 94-97, 106, 124; Ebû Dâvûd, *Zekât*, B.28,39; Tirmizî, *Zekât*, B.38, Birr, B.77, *Zühd*, B.32; Nesâî, *Zekât*, B.53,60.

¹⁸⁶ Şerîf er-Radî, *a.g.e.*, sh. 35-36; Begavî, *a.g.e.* III, 389.

¹⁸⁷ Buhârî, *Ezân*, B. 89; Müslim, *Mesâcid*, H. No: 147.

¹⁸⁸ Begavî, *a.g.e.*, II, 198.

¹⁸⁹ Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, B.18.

¹⁹⁰ Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'ân* (Mâide Sûresi) B.14; Müslim, *Cennet*, H. No: 56.

¹⁹¹ Begavî, *a.g.e.*, III, 228.

¹⁹² Buhârî, *Enbiya*, B.2; Müslim, *Radâ*, H.No: 60-62.

¹⁹³ Görmez Mehmet, *Mûsâ Cârullah Bigiyef*, sh., 141, T.D.V.Y., Ank., 1997. Ali Osman Ateş ise yaptığı senet tetkiki neticesinde hadisin sağlam olmadığı görüşündedir. Geniş bilgi için bk., Ateş Ali Osman, *Hadis Temelli Kalıp Yargı-larında Kadın*, sh., 254-263, Beyan Yay., İst., 2000.

lar! Sizi tek bir candan yaratan, ondan eşini vareden..."¹⁹⁴ âyetini tefsir ederken bu hadise de yer vererek hadisi mecâzî manada anlamakta ve kadının tabiatının erkekten farklı olduğunu izâh ederek bunun bir teşbih olduğu yorumunu yapmaktadır.¹⁹⁵ Bu tür rivâyetler, nedense pek çok kişi tarafından hakikat olarak anlaşılmış, mecâzî bir mana kastedilme ihtimali göz ardı edilmiştir. Buna bağlı olarak da peşinden gereksiz bazı tartışmalar da gelmiştir. Halbuki, gerek âyetlerde, gerekse hadislerde pek çok mecâzlar vardır. Kaldı ki, yukarıdaki hadisin farklı varyantlarında **"Kadın eğe kemiği gibidir."**¹⁹⁶ ifadesi de mecâzî manayı desteklemektedir.

6)-Ramazan orucunun faziletiyle ilgili olarak **"Oruç kalkandır"** buyurulmuştur.¹⁹⁷ Burada orucun kalkan olması, hakiki mananın dışında insanı günahlardan koruyan bir kalkan mesâbesindedir. Çünkü oruç, insandaki şehveti kontrol altına alan ve insanı günah işlemekten alıkoyan bir ibâdet şeklidir.¹⁹⁸ **"İmâm (devlet başkanı) kalkandır"** hadisinde de¹⁹⁹ aynı durum yani mecâzî mana söz konusudur. Çünkü imâm insanı her türlü tehlikelerden ve Cehennem'e götürecek şeylerden korur.²⁰⁰

Mecâzî manada söylenmiş olan şu hadisleri de örnek olarak verebiliriz:

"Cennet, kılıçların gölgesi altındadır."²⁰¹ **"Cennet, annelerin ayakları altındadır."**²⁰² **"Evim ile minberim arası Cennet bahçelerinden bir bahçedir."**²⁰³ **"Müezzinler, kıyâmet gününde boyunları en uzun olan insanlardır."**²⁰⁴

Bir gün Hz. Peygamber'e hanımları, kendisine içlerinden hangisinin ilk önce kavuşacağını sorduklarında O, **"Kolu en uzun olanınızdır."** cevabını verdi. Bunun üzerine hanımları kollarını uzatarak ölçmeye başladılar. Halbuki Hz. Peygamber, uzun kol ile cömertliği kasdetmişti. Kendisine ilk kavuşan en cömert hanımı Hz. Zeyneb (ö.20/642) olmuştur.²⁰⁵ Nevevî de (ö.676/1277) burada mecâzın bulunduğunu ve ilk vefât edenin en cömert olan Hz.Zeyneb olduğunu belirtmiş ve Araplar da bu tür kullanımların bulunduğunu örneğin, cömert için eli uzun tabiri, cimri için de eli veya kolu kısa tabirinin kullanıldığını ifade etmiştir.²⁰⁶ Örneklerini verdiğimiz bu

¹⁹⁴ Nisâ, 4/1.

¹⁹⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1273-1274, Eser Kitabevi., İst. trs. Ayrıca hadise dayalı olarak kadının yaratılışı ile ilgili yorum ve görüşler için bk., İbn Hacer Askalanî, *a.g.e.*, VI, 444.

¹⁹⁶ Müslim, *Radâ*, H.No:60.

¹⁹⁷ Buhârî, *Savm*, B.2 ; Müslim, *Sıyâm*, H. No: 162.

¹⁹⁸ Hattâbî, *A'lâmu'l-Hadîs*, II, 939; Begavî, *a.g.e.*, III, 451.

¹⁹⁹ Buhârî, *Cihâd*, B. 109 ; Müslim, *İmâret*, H. No: 43. Açıklama için bk.Hattâbî, *a.g.e.*, II,1420.

²⁰⁰ Begavî, *a.g.e.*, V, 317.

²⁰¹ Buhârî, *Cihâd*, B.112,156; Müslim, *Cihâd*, H.No:20

²⁰² Bk.İbn Mâce, *Cihâd*, B.12; Nesâî, *Cihâd*, B.6.

²⁰³ Buhârî, *Rikâk*, B.53, *I'tisâm*,B.16;Tirmizî, *Menâkıb*, B.68; Nesâî, *Mesâcid*, B.7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II,236; Mâlik, *Muvatta*, Kible, H.No:10-11.

²⁰⁴ İbn Mâce, *Ezân*, B.5.

²⁰⁵ Hadis için bk.Buhârî, *Zekât*, B.11; Müslim, *Fedâillü's-Sahâbe*, H.No:101; Nesâî, *Zekât*, B.59. Hz.Peygamber'in ilk vefât eden hanımının hangisi olduğu konusunda bazı tartışmaların ve farklı görüşlerin olduğu da bilinmektedir. Ge-niş bilgi için bk. İbn Hacer Askalanî, *a.g.e.*, III, 362-364; Kâmil Miras, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*,V,165-167.

²⁰⁶ Nevevî, *a.g.e.*, VIII,227. Ayrıca hadis çerçevesinde yapılan tartışma ve farklı görüşler için bk., İbn Hacer Askalanî, *a.g.e.*, III,362-363.

tür mecâz ihtiva eden hadislerin anlaşılmasında ve yorumlanmasında daha dikkatli ve titiz olunması gerektiği kanaatindeyiz.

H. Peygamber'in (sav.) dolaylı anlatım üslûbu içerisinde sık sık **kinâye ve darb-ı mesellere de** rastlanmaktadır. Nâfile ibâdetin fazileti konusunda gelen bir hadiste **"Siz bıkmadıkça Allah bıkmaz"** buyurulmuştur.²⁰⁷ Bu hadisin manası, siz amel etmekten bıkmadığınız sürece Allah size mükâfat ve sevap vermeyi terk etmez demektir. Aksi takdirde Allah'a yaratıkların bir özelliği olan **"bıkma"** fiilini izâfe etmiş oluruz ki, Yüce Allah bundan münezzehtir. Hadiste geçen **"melâl"** kelimesi terk etmek manasındadır. Çünkü bir şeyden bıkan kişi, o şeyden yüz çevirip onu terkeder. Bu şekilde **"melâl"** kelimesi terk etmek manasında **kinâye** olarak kullanılmıştır.²⁰⁸

"Kâfir, yedi mide ile, mü'min ise bir mide ile yer" hadisinde ²⁰⁹ H. Peygamber (sav.) mü'min ve kâfiri bir **darb-ı mesel** ile anlatmaktadır. Mü'minin bu dünyadaki zühd halini, kâfirin de dünyaya olan hırsını bu şekilde beyân etmektedir. Mü'min yediği zaman bir şeyi azık olarak ve ihtiyaç duyduğu için yer, kâfir ise zevk olsun diye, haz gayesiyle ve dünyaya olan hırsından dolayı yer. Dolayısıyla mü'mini az bir yiyecek doyururken kâfiri ise çok daha fazla yiyecek doyurur.²¹⁰ Burada mü'minin damak tadının olmadığını, yemeklerden lezzet almadığını söylemek istemiyoruz. Kâfir için dünya ve içindekileri her şeydir ve amaçtır, mü'min için ise dünya ve içindekileri amaç olmayıp, bir araçtır. Böyle olunca mü'min bulamadığı nimetlere karşı fazla üzülmeyiz, dert edinmez ve sabreder. Kâfirin durumu ise tamamen farklıdır. **Darb-ı mesel** ihtiva eden şu hadisleri de örnek olarak verebiliriz:

"Kim bir kuş yuvası kadar bir mescid binâ ederse, Allah da ona Cennet'te bir binâ yapar."²¹¹ **"Hakiki pehlivan güreşte galip gelen değildir. Ancak kızgınlık anında nefesine sahip olan kişidir"**²¹² **"Mü'min bir delikten iki defa ısırılmaz."**²¹³

H. Peygamber (sav.), hadislerde bazı konuları, zihinlerde daha kalıcı olabilmesi ve konunun daha iyi anlaşılması için **teşbih ve tasvirlerle** anlatmıştır. Örneklerini vereceğimiz bu tür hadislerin de lafzî ve zâhiri mananın dışında anlaşılması gerekir.

²⁰⁷ Buhârî, *İmân*, B.31-32 ; *Teheccüd*, B.18 ; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, H. No: 215.

²⁰⁸ Begavî, *a.g.e.*, II, 469. Ayrıca bk.İbn Kuteybe, *a.g.e.*, sh.349-350; İbn Furek, *Kitâbu Müşkili'l-Hadîs*, sh., 272-273, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1980.

²⁰⁹ Buhârî, *Et'ime*, B.12 ; Müslim, *Eşribe*, H. No: 182.

²¹⁰ Begavî, *a.g.e.*, VI, 93.

²¹¹ İbn Mâce, *Mesâcid*, B.1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I,241. Bu hadiste olduğu gibi darb-ı meseller, bazen olması mümkün olmayan hususlarda da kullanılır. (Bk. Begavî, *a.g.e.* I,181-182).

²¹² Buhârî, *Edep*, B.76,102 ; Müslim, *Birr*, H. No: 107. Begavî hadiste geçen "es-sür'atü" kelimesinin insanlarla güreş yapıp hep galip gelen kişi için kullanıldığını ve bu kelimenin hadiste darb-ı mesel olarak geldiğini ifade eder. (Bk. Begavî, *a.g.e.*, VI, 531).

²¹³ Buhârî, *Edeb*, B.83; Darb-ı Meseller için hadis kaynakları arasında müstakil bölümler açıldığı gibi (Mesela bk.Tirmizî, *el-Emsâl*), müstakil kitaplar da telif edilmiştir. Bunlar arasında Halil b. Ahmed (ö.170/786) ile er-Ramehurmûzî'nin (ö.360/970) *Kitâbu Emsâli'l-Hadîs* isimli eserleri vardır.

"Dünya mü'minin zindanı, kâfirin de Cennet'idir."²¹⁴ "Cennet'e girecek bir kısım insanlar vardır ki, onların kalpleri kuş kalbi gibidir."²¹⁵ "Cennet size, ayakkabılarınızın bağlarından daha yakındır. Cehennem de öyledir."²¹⁶ "Ölüm insana pabucunun bağından daha yakındır."²¹⁷ "Mü'minin mü'mine karşı durumu, bir parçası diğer parçasını sımsıkı kenetleyip tutan binalar gibidir."²¹⁸ "Ramazan geldiğinde Cennet kapıları açılır, Cehennem kapıları kapanır, şeytanlar da bağlanır."²¹⁹ "Sizden birisi uykusundan uyandığı zaman üç defa bur-nuna su alıp versin. Çünkü Şeytan onun genizinde geceler."²²⁰ "Mü'minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücûda benzerler. Vücûdun bir uzvu hasta olduğu zaman diğer uzuvlar da bu sebep-le uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar."²²¹ "Benim ve sizin durumunuz, ateş yakıp da, ateşine cırcır böcekleri ve pervaneler düşmeye başlayınca on-lara engel olmaya çalışan adamın durumuna benzer. Ben sizi ateşten korumak için kuşaklarınızdan tutuyorum, siz ise benim elimden kurtulmaya, ateşe gir-meye çalışıyorsunuz."²²² "Söyleyiniz, sizden birinizin kapısında, her gün, içinde beş kez yıkandığı bir nehir olsaydı kirinden bir şey kalır mıydı?" Ashâb "Onun kirinden hiçbir şey kalmazdı." dediler. Rasûl-i Ekrem bunun üzerine şöy-le buyurdu: "İşte bu, beş vakit namazın misalidir. Allah bu beş vakit namazla hataları siler."²²³

Örneklerini verdiğimiz dolaylı anlatımın özelliklerini ihtiva eden bu hadislerde kullanılan teşbih ve tasvirler, dilin gereği olarak kullanılmakla beraber, hadislerdeki ilke, prensip ve mesajların zihinlere, kalplere daha sağlam ve kolay bir şekilde yer-leşmesi ve etkili olması için kullanılmaktadır.

Dolaylı anlatımın önemli bir ifade tarzı da **kıssalar ve temsîlî hikâyeciklerdir**. Hz.Peygamber bir hakikati anlatmak için, bazen her dil ve kültürde mevcut olan **kıssalara ve temsîlî hikayelere** başvurmuştur. Ancak bunların sayısı itibariyle hadis kül-liyatı içinde çok fazla bir yer tuttukları söylenemez. Hadislerde geçen kıssalar içeri-sinde gerek rüyâda gerekse uyanıkken Hz. Peygamber'in yaşadığı tecrübeler, gay-bî kıssalar, tarihî kıssalar ve temsîlî kıssalar yer almaktadır.²²⁴

Hadislerde, zâhirî mananın dışında anlaşılması ve yorumlanması gereken, Kur'ân âyetlerinde olduğu gibi **müteşâbihattan** olan bazı hadisler de vardır. Müte-

²¹⁴ Müslim, *Zühd*, H. No: 1. Ayrıca bk. Tirmizî, *Zühd*, B.16 ; İbn Mâce, *Zühd*, B. 3.

²¹⁵ Müslim, *Cennet*, H. No: 27. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II,331.

²¹⁶ Buhârî, *Rikâk*, B.29.

²¹⁷ Buhârî, *Merdâ*, B.8,22.

²¹⁸ Buhârî, *Salât*, B.88, *Mezâlim*, B.5 ; Müslim, *Birr*, H. No: 65.

²¹⁹ Buhârî, *Savm*, B.5, *Bed'ül-Halk*, B.11; Müslim, *Sıyam*, H.No:1-2

²²⁰ Buhârî, *Bed'ül-Halk*, B.11; Müslim, *Tahâret*, H.No:23. Nevevî, şeytanın insanın genizinde gecemesi olayını hakiki manada yorumlayanların olduğunu, ancak şeytanın toz ve pislikten istiâre olarak hakiki mananın dışında da yorumlandığını ifade etmektedir. (Bk., Nevevî, *a.g.e.*, II, 121.)

²²¹ Buhârî, *Edeb*, B.27; Müslim, *Birr*, H. No: 66.

²²² Müslim, *Fedâil*, H. No: 18. Ayrıca bk. Buhârî, *Rikâk*, B.26.

²²³ Tirmizî, *Emsâl*, B.5 (Hadis hasen sahihtir.)

²²⁴ Bk.Görmez Mehmet, *a.g.e.*, sh., 265-266.

şâbih olan âyetleri zâhîrî mananın dışında nasıl te'vil ve tefsir ediyorsak, müteşâbih olan hadisleri de aynı şekilde anlamak ve yorumlamak zorundayız. Âyet ve hadislerde geçen nefis, yed (el), vech (yüz), ayn (göz), ricl (ayak), gelmek-gitmek, dünya semâsına inmek, arşı istivâ etmek, gülme, sevinmek gibi Allah'ın sıfatları olan bu konuları, uygun bir şekilde te'vil ve tefsir ederek anlaşılır hâle getirmek gerekir.²²⁵ Müteşâbihâtın olan ve mutlaka uygun bir şekilde yorumlanması gereken hadislerden birkaç örnek sunmak istiyoruz: **“Yüce Allah her gece yarısından sonra dünya semâsına iner ve şöyle seslenir: Her kim duâ ederse duâsına icâbet ederim, her kim benden bir şey isterse istediğini yerine getiririm, her kim mağfiret dilerse onu affederim.”**²²⁶ Hadiste geçen iniş ve çıkış, hakiki manada olmayıp, mecâzîdir. Aksi takdirde Yüce Allah'ı yaratıklara benzetmiş oluruz. Hadiste Allah'ın kullarına karşı rahmet kapısının her zaman açık olduğu ve kullarına her zaman yakın olduğu vurgulanmak isteniyor. **“Ademoğullarının kalpleri Rahman olan Allah'ın parmaklarından iki parmağı arasında bir kalp gibidir. Onu dilediği şekilde değişikliğe uğrattır.”**²²⁷ Hadiste geçen parmaktan kasıt Allah'ın kudretidir.²²⁸ Kudsî bir hadiste de şöyle buyruluyor: **“Kulum Bana bir karış yaklaştığı zaman Ben ona bir arşın yaklaşıyorum; o bana bir arşın yaklaşıncaya ben ona bir kulaç yaklaşıyorum; O bana yürüyerek geldiği zaman ben ona koşarak varırım.”**²²⁹

Müteşâbihât örnek teşkil eden bazı hadisler:

“Yüce Allah gündüz günah işleyenin tevbesini kabul etmek için geceleyin, elini açar. Geceleyin günah işleyenin tevbesini kabul etmek için de gündüzün, elini açar.”²³⁰ **“Allah sadakayı avucuna alır ve büyütür.”**²³¹ **“Allah, biri öbürünü öldürüp birlikte Cennet'e giren iki kişiye güler. Onlardan biri Allah yolunda savaşmış, şehid olmuştur. Allah, sonra da kâtilin tevbesini kabul etmiş, katil de müslüman olmuş ve Allah yolunda savaşmış, şehit olmuştur.”**²³²

²²⁵ Selef, bahsettiğimiz bu konularda gelen nassları te'vil etmekten sakınmışlar ve nassların zâhîrîlerine hamletmenin gereği üzerinde durmuşlardır. Geniş bilgi için bk. Begavî, *a.g.e.*, I, 155-157; Zeynüddin Mer'î Yûsuf el-Makdîsî, *Ekâvîlû's-Sikât fî Te'vîl'l-Esmâ ve's-Sifât*, sh. 75-77, thk., Şuayb Arnâvûd, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985; Gölcük Şerafettin, *Kelâm Tarihi*, sh. 59-60, Esra Yay., Konya, 1992; Çağatay Neşet-Çubukçu Âgâh, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, sh. 196-198, A.Ü.İ.F.Y., Ank., 1985. Muhammed Ebû Şehbe müteşâbih hadisler hakkında şu yorumu yapar: “Hadis bazen müteşâbih olur manası anlaşılmaz, o takdirde sadece akli hakem yaparak metni tenkit etmeye gerek yoktur. Zira bu tür müteşâbih hadisleri akıl idrak edemez. Bundan ne kastedildiğini ancak Allah ve onu tebliğ eden Resûlullah bildirdiği takdirde anlaşılır. Bize düşen hakiki manasını Allah'a havâle ederek vârid olduğu gibi kabul etmek ve imkansız olan zâhîrî manadan kaçınmaktır, ya da akıl ve muhkem nakle uygun şekilde te'vil etmektir. Allah'ın sıfatları ve benzeri konulardaki hadisler bu çeşittendir.” (Muhammed Ebû Şehbe, *a.g.e.* I, 101).

²²⁶ Buhârî, *Teheccüd*, B. 14; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, H. No: 168.

²²⁷ Müslim, *Kader*, H.No:17.

²²⁸ İbn Furek, *a.g.e.*, sh.102.

²²⁹ Buhârî, *Tevhîd*, B. 50. Ayrıca bk. Müslim, *Zikir*, H. No: 20; *Tevbe*, H. No: 1; Tirmizî, *Daavâd*, B.132; İbn Mâce *Edeb*, B. 58.

²³⁰ Müslim, *Tevbe*, H. No: 31. Bahsettiğimiz bu müteşâbih olan hadislerin tartışması ve yorumu hakkında geniş bilgi için bk. Koçyiğit Talat, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, sh. 116-132, A.Ü.İ.F.Y., Ank., 1969.

²³¹ Müslim, *Zekât*, H.No:63.

²³² İbn Mâce, *Mukaddime*, B.191. Bazı müteşâbih hadislerin açıklamaları için İbn Furek'in *Kitabu Müşkîlû'l-Hadis* isimli eserine bakılabilir.

Arapların kendilerine mahsûs zâhirî mananın dışında kullandıkları **bazı kelime, rakam ve deyimler** de vardır. Bunlar bilinmediği takdirde hadisin zâhirine takılarak anlam verilmesi kişiyi yanlış anlamalara götürebilir. Hadis şârihleri bu tür manalar üzerinde durarak hadisin doğru anlaşılması için dikkat çekmişler ve gerekli açıklamaları yapmışlardır. Hadislerde ve âyetlerde geçen bazı sayılar, mecâzî mananın dışında çokluğu ifade etmek için gelebilir. Örneğin, Arap toplumunda yedi, yetmiş, yediyüz gibi yedi ve katlarıyla ilgili sayıların hakiki mananın dışında çokluk için kullanımları söz konusudur. Günümüz toplumunda da kırk sayısında olduğu gibi bu tür kullanımların olduğu müşâhede edilmektedir. Hz. Peygamber bununla hadiste geçen konunun önemini kavratmayı ve zihinlerde konunun kalıcılığını sağlamayı amaçlamaktadır. **“Her kim bir iyilik yaparsa ona, ondan yedi yüze kadar sevap yazılır”** hadisinde²³³ geçen **“yedi yüze kadar”** lafzının bir şeyi çok gösterme, kat kat verme manasına geldiği, sadece bu sayıya hasretme manasının olmadığı ifâde edilmektedir. Nitekim aynı durum şu âyette de söz konusudur: **“Onlar (münâfıklar) için yetmiş kez istiğfar etsen Allah onları asla affetmeyecektir.”**²³⁴ Zikredilen bu âyette Hz. Peygamber (sav.), münâfıklar için yetmişin üzerine bir ziyâde ederek yetmiş bir defa istiğfar ederse onları Allah'ın affedeceği manası anlaşılmalıdır.²³⁵ Bunun esas manası, duâ ve istiğfarlar çoğalsa bile münâfıkların Allah'ın affına kesinlikle mazhar olamayacaklarıdır. Çünkü Araplar, yedi, yetmiş ve yediyüz gibi katlarını çokluk manasında kullanırlar.²³⁶ Vereceğimiz şu iki hadis de aynı manada anlaşılmalıdır:

“Kim zimmîlerden birini öldürürse o kişi Cennet'in kokusunu duymaz. Halbuki Cennet'in kokusu yetmiş yıllık mesafeden duyulur.”²³⁷ **“Kim hakkı olmadığı halde başkasına ait bir toprak parçasını gasbederse kıyâmet günü o yerin yedi kat toprağı o kişinin sırtına yüklenir.”**²³⁸ Buradaki sayıları da çokluk manasına anlamak gerekir.

Bazı hadislerde geçen sayıları da, zikredilen konulara hasretmemek ve o konunun, belirtilen sayıdan ibâret olduğunu anlamamak gerekir. Sayıların kullanılış amaçlarını da iyi bilmek gerekir. Hadislerde geçen sayılar asıl değerlerinde kullanılır.

²³³ Müslim, *İmân*, H. No: 204.

²³⁴ *Tevbe*, 9/80.

²³⁵ Bk. Emalîlî Hamdi Yazır, *a.g.e.*, IV, 2595.

²³⁶ Begavî, *a.g.e.*, VII, 352-353. Hz. Peygamber (sav.) bir hadisinde İslâm ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını ve kurtuluşa eren fırka dışında kalan yetmiş iki fırkanın cehenneme gideceğini ifade ediyor. (Bk. Tirmizî, *İmân*, B. 18 ; İbn Mâce , *Fiten*, B.17. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, *Sünnet*, B. 1; Dârimî, *Siyer*, B. 75). Ethem Ruhi Fiğlalı, bu hadis hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Bu meseleye Kur’ân’ın hedefi istikâmetinde bakmak en isâbetli ve çıkar yol olacaktır. Öyle görünüyör ki, hadiste geçen yetmiş kelimesi kesin bir sayıyı göstermekten ziyâde çokluğu ifâde etmektedir. Esasen Kur’ân’da geçen yedi ve yetmiş gibi, yedi ve yedinin katları olan rakamlardan ya esas sayı (meselâ *Bakara*, 2/196) yahut da çokluk ve mübalağa (mesela *Talak*, 65/12, *Hâkka*, 69/32) kastedilir. Kaldı ki gerek Yahûdî ve Hristiyanların gerek müslümanların tarihte görülen fırkalarının sayısı, hadiste bildirilen sayıların çok üstündedir.” (Bk. Fiğlalı, Ethem Ruhi, *İslâm Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler*, sh. 374, *Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu*, Dokuz Eylül Üniv. Yay. İzmir, 1985.)

²³⁷ Nesâî, *Kasâme*, B.14.

²³⁸ Buhârî, *Mezâlim*, B.13, *Bedü'l-Halk*, B.2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II,99.

dıkları gibi, çokluk manasında mecâzî manada da kullanılmaktadır. Bu tür hadislerin sayısı da hayli çoktur. Örneğin ; “**Üç kişi vardır ki, kıyâmet gününde Allah onlarla konuşmaz...**”²³⁹, “**Münâfığın alâmeti üçtür...**”²⁴⁰, “**Beş şey fıtrattandır...**”²⁴¹, “**Müslümanın müslüman üzerindeki hakkı beştir...**”²⁴² gibi hadislerde geçen sayıların konuyla ilgili diğer hadislerde farklı olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla anlatılan konunun bu sayılardan ibâret olmadığını anlıyoruz. En doğrusu daha önce belirtildiği üzere aynı konudaki hadisleri bir bütünlük içerisinde hepsini birarada ele alarak değerlendirmek gerekir. Şunu da ifade etmek gerekir ki, genel olarak ibâdet ve hukuk yönüyle ilgili hadislerde geçen sayıların hakiki manada kullanıldığını söyleyebiliriz. Ancak bunların dışında kalan sahalarda zikredilen hadislerde geçen sayıların ifade ettiği anlam, daha çok hakiki mananın dışında ve belirli bir rakama hasredilmemelidir. Beşerî münâsebetler ve sosyal hayat ile ilgili meselelerin işlendiği hadislerin bir çoğunda alt ve üst sınırdan verilen rakamların tahdit ifade etmediği anlaşılmaktadır. Çünkü aynı muhtevadaki hadislerde sayılar birbirinden farklı zikredilmektedir.²⁴³ Aynı konuda gelen hadislerle parçacı bir yaklaşımla değil de, bütüncül bakmanın faydasını burada da görüyoruz

Hz.Peygamber'in anlatım tarz ve üslûbunun irdelenmesi ve bilinmesi, hadislerin anlaşılması açısından fevkalade önemli bir husustur. Verdiğimiz örnekler de bunu teyid etmektedir. Birinci aşamada hangi hadislerde doğrudan anlatımın, hangi hadislerde dolaylı anlatımın bulunduğu tesbit edilmeye, daha sonra da ikinci aşamada ise, dolaylı anlatım üslûbunda hangi çeşit anlatımların ve hangi tür özelliklerin bulunduğu tesbit edilmeye çalışılmalıdır. Bazen de hakiki ve zâhiri mananın dışında kullanım özelliklerini tarihi bağlamlarıyla beraber düşünmek ve bu çerçevede hadise bir anlam yüklemek daha doğru olur.

IX- HADİSLERİN BAĞLAYICILIK SORUNU

Tarih boyunca hadis ile yakın teması bulunan İslâm bilginleri, hadislerin bağlayıcılığının olup olmadığı konusuyla yakından ilgilenmişlerdir. Hadislerin bağlayıcılığı konusunu tarihi kronoloji içerisinde düşünecek olursak konu, İslâmın ilk nesli olan sahabe zamanında gündemde yer almış ve sahabe kendi aralarında bazı tartışmalar yaşamıştır. O zamandan başlayıp günümüze kadar tartışma konusu olan hadislerin bağlayıcılığı meselesi, halen güncelliğini korumakta, konu üzerinde çeşitli tartışmalar ve spekülasyonlar yapılmaktadır. Tarihin değişik evrelerinde kolaylık olması açısından hadisler, bağlayıcılık açısından farklı bilginler tarafından sınıflandırmaya tâbi tutulmuştur. Bu tür sınıflandırma çalışmaları –farklı yaklaşımlardan dolayı-

²³⁹ Müslim, *İmân*, H.No: 171.

²⁴⁰ Buhârî, *İmân*, B.24, *Şehâdet*, B.28, *Edeb*, B.69; Müslim, *İmân*, H.No:107-109.

²⁴¹ Buhârî, *Libâs*, B.63-64; Müslim, *Tahâret*, H.No:49-50.

²⁴² Buhârî, *Cenâiz*, B.2; Müslim, *Selâm*, H.No:4.

²⁴³ Bk. Karacabey, Salih, *Hadislerde Geçen Bazı Sayılar Üzerine Kısa Bir Değerlendirme*, sh., 112, 114-115, Ü.Ü.İ.F.D., sayı:6, c., 6, yıl: 6, Bursa, 1994.

nihayete ermiş olmayıp, günümüzde de hala devam etmektedir. Sünnet'i daha doğru anlayabilmek ve yanlışla düşmemek için hadisler arasında bağlayıcı olanla, bağlayıcı olmayanı, yerel olan ile evrensel olanı birbirinden ayırt etmek gerekir. İslâm'ın teşri'de ikinci kaynağı Sünnet olduğundan genel anlamda Sünnet bağlayıcıdır. Ancak Sünnet'in bağlayıcılığı konusundaki esas ihtilâf, Sünnet'in tamamı mı bağlayıcıdır yoksa bir kısmı mı bağlayıcıdır? şeklindedir. Asıl tartışma bu noktada düğümlenmektedir. Hz. Peygamber'in (sav.), emirleri, yasakları, yemesi, içmesi, oturması, kalkması, giyinip-kuşanması, kendine mahsûs özel zevkleri gibi işlerinin tamamına uymamız gerekli midir, değil midir? Bunlardan hangilerinin şahsını, hangilerinin ümmetini ilgilendirdiğini iyi tespit etmek zorundayız. Çünkü Hz. Peygamber'in baba, dede, âile reisi, muallim, devlet başkanı, hâkim ve peygamber olarak yaptığı davranışlar ve söylediği sözler vardır. Bütün bunların hepsini aynı kategoride değerlendirmek doğru değildir. Söylediklerini ve yaptıklarını, hangi sıfatla söylediği ve yaptığı tespit edilmelidir ki, bağlayıcı olan ile olmayan Sünnet'i ortaya çıkmış olsun. Aksi takdirde konu açıklığa ve netliğe kavuşmamış olur. İşte bu sebeple işin uzmanları olan hadisçiler ve fıkıhçılar bu ayrımı belirlemede tarih boyunca çaba ve gayret göstermişlerdir. Dolayısıyla hiç bir ayırım yapmaksızın şekilsel ve lafızcı bir yaklaşımla Hz. Peygamber'in (sav.) her şeyini tıpa tıp yapmak Sünnet değildir. Konuyla ilgili aşağıda vereceğimiz deliller incelendiğinde, Hz. Peygamber'in (sav.) her sözünün her hareket ve davranışının bağlayıcı olduğunu söylememize imkan yoktur.²⁴⁴ Çünkü Hz. Peygamber'in (sav.) bir beşer olarak günü birlik yaptığı işler, yaşadığı toplum ve coğrafya şartlarının gereği olarak o bölgenin geleneklerine göre yapmak zorunda olduğu iş ve hareketler vardır. Ayrıca O'nun kendisine mahsûs "**Ha-sâisu'n-Nebî**" dediğimiz ümmetini bağlamayan özel durumları da vardır..

Hz. Peygamber'in (sav.), aynı zamanda kendine mahsûs, hoşlandığı veya hoşlanmadığı bazı özel zevkleri de vardır. Yeme içme konusunda her insanda olduğu gibi onun da sevdiği ve sevmediği yemekler, içecekler söz konusudur. Örneğin, keler yemeğinden hiç hoşlanmaz ve onu yemezdi. Bunu ilk etapta anlayamayan sahâbe, bunun dinle irtibatını kurarak haram olup olmadığını kendisine sormuş, Hz. Peygamber (sav.) de bunun haram olmadığını, ancak kendisinin bu yemekten hoşlanmadığını ifâde etmiştir. Sahâbe'nin, peygamber sofrasında keler etini yediğini ve Hz. Peygamber'i (sav.) bu konuda örnek almadığını görüyoruz.²⁴⁵ Bunun aksine Hz. Peygamber (sav.) tirit yemeğini çok severdi.²⁴⁶ Kabağı hurma ile yemesi ²⁴⁷, soğuk tatlıyı (bal şerbetini) sevmesi ²⁴⁸, tatlı ve balı sevmesi ²⁴⁹ kendisine mahsûs

²⁴⁴ Geniş bilgi için bk., Sancaklı Saffet, *Sünnet-Vahiy İlişkisi, Diyânet İlmî Dergi*, c. 34, sayı: 3, Temmuz-Ağustos-Eylül, Ank., 1998.

²⁴⁵ Buhârî, *Zebâih*, B. 33, *İ'tisâm*, B. 24 ; *Et'ime*, B. 14, 16 ; Müslim, *Sayd*, H. No: 39-44 ; Mâlik, *Muvatta'*, *İsti'zân*, H.No: 10-11.

²⁴⁶ Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*, H. No: 89 ; Tirmizî, *Menâkıb*, B.63.

²⁴⁷ Buhârî, *Et'ime*, B.39,45 ; Müslim, *Eşribe*, H. No: 147.

²⁴⁸ Tirmizî, *Eşribe*, B. 21 ; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I,338, VI,38, 40.

²⁴⁹ Buhârî, *Talâk*, B.8 ; *Et'ime*, B.32 ; *Eşribe*, B. 10; İbn Mâce, *Et'ime*, B.36 ; Dârimî, *Et'ime*, B. 34 ; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 59.

zevklerindendi. Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin (ö.50/670) ikrâm ettiği bir yemeği içerisinde sarmısak olduğu gerekçesiyle yememesi üzerine Ebû Eyyûb, **"Ey Allah'ın Rasûlü o haram mı?"** diye sormuş, Hz. Peygamber (sav.) **"Hayır, lakin ben koku-sundan dolayı ondan hoşlanmıyorum"** cevabını vermiştir.²⁵⁰ Verdiğimiz bu örneklerle dayanarak bu durumda tirit yemeğini her müslümanın sevmesi veya keler yemeğini sevmemesi gerektiğini söylemek veya bu yiyeceklerde bir bağlayıcılık olup olmadığını düşünmek gereksizdir. Hz. Peygamber'in (sav.) hurmayı, balı, sütü, kabağı sevmesi, bizim de sevmemizi gerektirmez veya bunları yemeyen bir kişi, Sünnet'e aykırı bir harekette bulunmuş sayılmaz. Bütün bunlar, tamamen Hz. Peygamber'in kendi şahsî zevkleri arasında yer alıp, başkalarını bağlamaz. İnsan olarak maddî ihtiyaçlarını karşılamada yaptığı işler, ev işleri, def-i hâcet, ev edinme, tedâvî olma, yeme-içme, o zamanın şartlarına göre yapılmış evlerde oturması ve o zamana mahsûs ev eşyalarını kullanması bütün bunların hepsi ibâhaya delâlet eden hareketler olup bağlayıcı değildir. Ahmed Nâim bu konuda şöyle der: "Fiillerden murâd, Hz. Peygamberden sâdir olmuş işlerdir ki, bunların bir kısmına ittibâ ile yükümlüyüz. İnsan olarak, yaratılıştan kaynaklanan yâhut hassa-i nebeviyyeleri olmak üzere kendilerinden sâdir olan ittibâ ile emrolunmadığımız işler de nebevî fiiller cümlesindendir. Fıkıh ilminde bu ikinci kısım fiiller mevzû-i bahis değilse de, hadis ilminde bahis mevzûdudur."²⁵¹

Hz. Peygamber'in kendisi, belli bir dönemde, belli bir kültür ve coğrafyada yaşamış tarihsel bir şahsiyettir. Görevi ve bilgi kaynağının zorunlu bir neticesi olarak kendisinden aktarılan bilgilerin önemli bir kısmı, zaman ve mekan kaydı bulunmaksızın insanlığı hidâyete, saadete ve Cennet'e götürecektir evrensel bilgiler, gerçekler ve tâlimatlar ise de, bir kısmı tarihseldir. Bu durumda Hz. Peygamber'e atfedilen bütün rivâyetlerin gerçeklik, bağlayıcılık ve evrensellik açısından aynı olmadığını söyleyebiliriz. Nitekim bu ayırım zaman zaman Hz. Peygamber tarafından da yapılmıştır.²⁵² Örneğin, bazı söz ve hareketlerinin vahiyle alakalı olmadığını, kendi şahsî görüş ve hareketler olduğunu belirtmiştir.

Sünnet'e uymak, Hz. Peygamber'den gelen her şeyi, hiçbir ayırımı tabi tutmaksızın ve bağlayıcılık açısından hepsini aynı düzeyde görerek harfî harfine ve âdeta robot gibi taklit etmek değildir. Bu tür yaklaşımı ciddi hiçbir İslâm âliminde görmek kâbil değildir. Bütün bunlar göstermektedir ki, Sünnet ortaya konurken, anlatılırken veya uygulanırken onun bağlayıcı olan ve olmayan türleri bulunduğunu gözönünde bulundurmak ve bunları birbirinden ayırt etmek büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü günümüzde bazı insanların Sünnet kavramını bağlayıcılık açısından bir sınıflandırmaya tâbi tutmadan Sünnet'in tamamını bağlayıcı gibi görerek yanlış telakkilere ve uygulamalara sahip olduklarını görüyoruz.²⁵³ Dolayısıyla Sünnet'in bağlayıcılık

²⁵⁰ Müslim, *Eşribe*, H.No: 170-171; Tirmizî, *Et'ime*, B.13.

²⁵¹ Ahmed Nâim, *a.g.e.*, I, 5.

²⁵² Ünal,Yavuz, *Hadisleri Yöntem Sorunu*, sh.132, Etüt, Yay., Samsun,1999 .

²⁵³ Kırbaçoğlu Hayrî, *a.g.e.*, sh. 90-91.

açısından sınıflandırılmaya tâbi tutulması konunun daha doğru anlaşılması açısından bir nevi zorunluluktur. Nitekim sahâbenin bir kısmı Sünnet'i, bağlayıcılık açısından aynı görmemiş değişik yönlerden değerlendirmeye tâbi tutmuştur.

A-Sahâbenin Bağlayıcılık Açısından Sünnet'e Yaklaşımı

Hız.Peygamber'le sürekli beraber olmuş olan sahâbe, Kur'ân ve Sünnet'i en doğru anlayan ve uygulayan nesillerin başında gelir. Çünkü onlar vahyin nüzûlüne ve hadislerin söylenişine şahit olmuşlardır. Sahâbe, Hız. Peygamber'in hadislerini anlamada ve yorumlamada iki farklı yaklaşım içerisindeydi:

Birinci yaklaşım: Hadisleri anlamada lafza ve rivâyete öncelik tanımış, hadisleri anlamada lafızcı, Sünnet'i anlamada şekilci davranmıştır. Hadisin bağlayıcı olup olmadığını gözönünde bulundurmeyen bu grup sahâbe, hadise duygusal anlama yöntemiyle yaklaşmış, anlama ameliyesinde akıl ve tefekkür yerine, sevgi boyutunu ön plana çıkarmış ve onun her davranışını Sünnet olarak görmeye, her yaptığını harfiyyen tatbik etmeye meyyâl olmuştur. Bu anlayış tarzını benimseyenler, Hız. Peygamber'in bir işi hangi amaçla ve vasıfla yaptığını, davranışının sebep, illet, hikmet ve maksadını araştırmadan "Hız.Peygamber'e âit bir sözün zâhiri neyi ifade ediyorsa, sadece onu anlamışlar, onun o söz ile "ne demek istediğini" ve "neyi amaçladığını" değil, yalnızca "ne dediğini" esas almışlar ve bu anlayışla da amel etmişlerdir."²⁵⁴ Bu görüşe temâyül gösteren sahâbîlerin başında Abdullah b. Ömer, Ebû Hureyre, Abdullah b. Amr b. Âs, Ebû Zerr el-Ğıfârî gibi sahâbîler gelir. Örneğin Abdullah b. Ömer, Hız. Peygamber'in hacca giderken ihtiyaçtan dolayı konakladığı Muhassab denilen yerde konaklamıştır. Halbûki başta İbn Abbâs ve Hız.Âişe'nin bulunduğu bir grup, bunun Sünnet'le bir ilgisinin olmadığı görüşündedir.²⁵⁵ Yine daha önceki zikrettiğimiz Hız. Peygamber'in sabah namazının sünnetinden sonra sağ yanı üzerine yatması sahâbe tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bazıları bunu Sünnet olarak değerlendirirken, bazıları da Sünnet'in dışında tabii bir olay olarak telakki etmiştir.²⁵⁶ Hız.Peygamber, yatma işini cibilli olarak yaptığından ya istirahat kastıyla, ya da yorgunluk sebebiyle veyahut zamanını o şekilde değerlendirme isteğiyle yapmış olabilir. Her iki temâyüle mensup sahâbîlerin değişik olarak anladıkları ve yorumladıkları, hadis usûlü kaynaklarında yaygın olarak taktiri hadise örnek olarak verilen şu hadisi de zikretmek istiyoruz. Hız.Peygamber, Ahzab (hendek) muhasarası kaldırıldıktan sonra bir grup sahâbeyi Kurayza Oğulları Yahudilerine gönderirken onlara şu talimatı verir: "Herkes ikindi namazını Kurayza Oğulları yurdunda (topraklarında) kılsın." Yolda giderken sahâbenin bir kısmı, namaz vaktinin geçeceğini düşünerek yolda namazlarını kılmalarında bir beis görmemişler, diğer bir kısım sahâbî ise, hadisin zahirine bakarak namaz geçse dahi Kurayza Oğulları yurduna var-

²⁵⁴ Erul Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, sh., 155, D.V.Y., Ank., 1999. Bünyamin Erul, sahâbenin Sünnet'e olan yaklaşımını üç grupta incelemektedir: a)-Zâhirî Yaklaşımlar b)- Fikhî Yaklaşımlar c)-İctihâdî Yaklaşımlar (bk., a.g.e., sh., 151-152).

²⁵⁵ Bk.Buhârî, *Hac*,B.147-148; Müslim,*Hac*,H.No:338-341; Ebû Dâvûd, *Menâsik*,B.86; Yorumlar için bk., Nevevî, a.g.e., V, 64; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd*, II, 294-295; İbn Hacer Askalânî, a.g.e., III, 746; Davudoğlu Ahmet, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VII,10-11, Sönmez Neşriyat, 2.bsk., İst.,1977.

madıkça -emir gereği- namazı kılmayacaklarını belirtmişlerdir. Bilâhare olay Hz.Peygamber'e intikal ettirildiğinde O, hiç kimseyi kınamadı ve ayıplamadı.²⁵⁷ Burada hadisın anlaşılmasında sahâbe arasında farklı iki anlayışın ortaya çıktığını görmekteyiz. Birinci gruptakiler hadiste neyin kastedildiğini düşünmüşler ve Hz.Peygamber'in kastının namazın mutlaka emrettiği yerde kılınması olmadığını, bilakis emrettiği yere en kısa zamanda acele olarak gidilmesi gerektiğini hesaba katarak hadisteki esas manayı ve amacı yakalamaya çalışmışlardır. İkinci gruptakiler ise hadisteki mana ve amacı düşünmeksizin hadisın salt zahirine ve lafzına göre hareket etmişlerdir.²⁵⁸ Bu anlayışta olan sahâbenin yaklaşım tarzına yiyeceklerle karşı tutumlarıyla ilgili başka bir örnek vermek istiyoruz. Yukarıda geçtiği üzere her hangi bir yiyeceği sevip sevmemek, ona karşı iştah duyup duymamak, tamamen insanın zevk, iştihâ ve damak zevkine göre değişiklik arzemesine rağmen, bazı sahâbîlerde görüldüğü üzere yiyecekleri sırf Hz.Peygamber sevdi diye sevmek veya O, hoşlanmadı diye hoşlanmamak gibi ilginç tavırlarına rastlamaktayız.²⁵⁹ Kaynaklarda bu tür örnekleri de görmekteyiz.²⁶⁰

Aslında Hz.Peygamber'in fiillerine zaman ve mekan unsurlarıyla birlikte ittiba etmeye çalışan İbn Ömer ve onun anlayışında olan bazı sahâbîler, bunlara taabbüd kastıyla, şer'an onları Sünnet gördükleri için değil, Hz.Peygamber'e olan sonsuz muhabbetlerinden kaynaklanan bir şevkle, onun yaptığı bir ibâdeti, onun ifâ ettiği yer ve zamanda yapmak suretiyle şeklen ona benzemeyi ve bununla tatmin ve teselli olmayı arzulayarak ittibâ etmişlerdir.²⁶¹ Bu tutum bir nevi bir kimsenin başkasına âşık olmasına benzer. Âşık olan, âşık olduğu kişiye, onun eşya ve hareketlerine sırf âşkından dolayı aşırı derecede bir sempati duyabilir. Sevdiği kişinin bazı hareketlerini yadırgansa dahi tıpa tıp taklit de edebilir. Kişiye bunu niçin böyle yaptığı sorulunca karşı tarafa duyduğu aşırı sevgisinden dolayı yaptığını söyleyecektir. Günümüzde de bazı kişiler, sahâbede olduğu gibi Hz.Peygamber'e sevgi boyutuyla yaklaşarak bağlayıcı olmayan Sünnet'e tıpa tıp uymaya çalışabilirler. Bu kişiler başkalarına bu tür hareketleri Sünnet diye dayatmadıkları sürece kendilerine hoşgörüyle davranılmalıdır. Şunu da belirtelim ki, "Bu tür şekli ittibâ veya taklidin en mahzurlu tarafı, teberrüken yapılan bu teşebbüsün, daha sonraki nesiller tarafından yanlışlıkla müstehab, hatta Sünnet olarak algılanabilmesidir."²⁶² Çünkü bu sahâbîler, Hz. Peygamber'in her şeyini oturup kalkmasını, yeme içmesini, kılık kıyafetini, yaptığı yolculuklarda konaklama ve kaza-i hacet gibi her hareketine tıpa tıp uymayı ve ittibâ etmeyi kendilerine şîâr edinmişlerdir. Onlar, hiç bir ayırım yapmaksızın bütün hareket ve fiillerine uyma konusunda hırslı idiler.

²⁵⁷ Buhârî, *Salâtu'l-Havf*, B.5, *Megazî*, B.30; Müslim, *Cihâd*, H.No: 69 (Müslim rivâyetinde ikindi yerine öğle namazı zikredilmektedir.).

²⁵⁸ Bk., Aynî, *a.g.e.*, V, 360-361.

²⁵⁹ Erul Bünyamin, *a.g.e.*, sh., 181.

²⁶⁰ Bk., Müslim, *Sayd*, H.No:47; Tirmizî, *Et'ime*, B., 42.

²⁶¹ Erul Bünyamin, *a.g.e.*, sh., 177-178.

²⁶² Erul Bünyamin, *a.g.e.*, sh., 178.

İkinci yaklaşım: Bir hadisi anlamaya çalışırken, Hz. Peygamber'in ne dediğini değil ne demek istediğini araştırmış, duyduğu her rivâyeti olduğu gibi kabul etmemiş, Hz. Peygamber'in her yaptığı işi Sünnet kategorisine sokmamıştır. Anlamada istinbât ve fıkıh melekelerini elden bırakmayan bu sahâbîler, hadislerin Kur'ân ve İslâm'ın temel ilke ve esasları doğrultusunda anlaşılmasına özen göstermişlerdir. "Yani Hz. Peygamber'in sünnetinin kaynağının, gerekçesinin ve maksadının ne olduğunu, onu hangi ortam ve şartlarda söylediğini, bağlayıcı olup olmadığını kavramaya çalışanlardır."²⁶³ Bunlar arasında Hz. Âişe, Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs yer almaktadır. Bunların başında bazı hadislerin doğru anlaşılması konusunda tenkitler getiren ve eleştirileriyle meşhur olan Hz. Âişe gelmektedir.²⁶⁴ Sahâbe arasında müşâhede ettiğimiz farklı bu iki anlayış tarzı, daha sonra ortaya çıkan ehl-i hadis ve ehl-i re'y ekollerinin oluşmasında etkili olmuştur.

B-Âlimlerin Bağlayıcılık Açısından Sünnet'i Sınıflandırmaları

Tarih boyunca Sünnet'le ilgilenen âlimler arasında Sünnet'in bağlayıcılığı konusu tartışılmış ve ilk asırlardan itibaren İslâm âlimleri Sünnet'i bağlayıcılık açısından çeşitli şekillerde sınıflandırmaya çalışmışlardır. Örneğin daha önce geçtiği üzere İbn Kuteybe (ö.276/889) Sünnet'i üç grupta değerlendirmektedir: Cebrâil'in Allah'tan getirdiği Sünnet, Allah'ın, Rasûlüne bıraktığı, hakkında kendi re'yini açıklamasını emrettiği Sünnet ve Hz. Peygamber'in edep olarak bizzat Sünnet kıldığı hususlar.²⁶⁵ Ayrıca pek çok İslâm âlimi, Sünnet'i bağlayıcılık açısından tasnif ve taksime tâbi tutmuştur. Bu âlimler arasında İzzüddin b. Abdisselâm'ın (ö.660/1262), Sünnet'i üç kısma, Karâfî'nin (684/1285), dört kısma, Ebû Şâme el-Makdisî'nin (665/1267) yedi kısma, İbnü's-Şât'ın (ö.1343/1924) iki kısma, Tâhir b. Âşur'un (ö.1394/1973) on iki kısma, Muhammed Ebû Zehrâ'nın (ö.1395/1974) üç kısma, Süleyman el-Aşkar'ın on kısma ayırdığını görmekteyiz.²⁶⁶ Şah Veliyyullah ed-Dihlevî de (ö.1176/1762) Sünnet'i, önce iki kategoriye, daha sonra her kategoriye de alt başlıklara ayırmaktadır: **1- Risâlet Görevinin Tebliğine Yönelik Sünnet** (Bu sünnet beş kategoride değerlendirilmektedir.) **2- Risâlet görevinin tebliği kabilinden olmayan Sünnet** (Bu tür Sünnet de altı kategoride değerlendirilir.)²⁶⁷

²⁶³ Erul Bünyamin, *a.g.e.*, sh., 151.

²⁶⁴ Konuyla ilgili geniş bilgi ve sahabenin iki farklı anlayışı için bk. Görmez, Mehmet, *a.g.e.*, sh. 46-50.

²⁶⁵ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, sh. 196 vd.

²⁶⁶ Bk. Ebû Muhammed İzzüddin b. Abdilaziz, *Kavâidu'l-Ahkâm fî Mesâlihî'l-Enâm*, II, 121, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, trs.; Karafî, Şihâbüddin Ahmed b. İdris, *el-Ihkâm*, sh., 99-119, Mektebetü'l- Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2.bsk., 1995, *el-Furûk*, I, 249, trs. (hamişinde İbnü's-Şât'ın İdrâru's-Şurûk isimli eseri var.); Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Muhakkak min İlmî'l- Usûl fî mâ yetaeleleku bi Efâlî'r-Rasûl*, sh., 45-69, thk., Ahmet el- Kuvaytî, 2.bsk., Müessesetü Kurtuba, 1990; İbnü's-Şât, *İdrâku's-Şurûk*, I, 249-251, trs., (el-Furûkla beraber); Muhammed Tâhir b. Âşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi Gaye Problemi (Mekâsidü's-Şeriatî'l-İslâmiyye)*, sh., 48, terc., V.Akyüz-M.Erdoğan, Rağbet Yay., 3.bsk., İst., 1999; Muhammed Ebû Zehra, *Usûlü'l-Fıkıh*, sh., 114-115, Tebliğ Yay., İst. ; Muhammed Süleyman el-Aşkâr, *Efâlû'r-Rasûl*, I, 216, Müessesetü'r-Risâle, 4.bsk., Beyrut, 1996; Bu sınıflandırma ve değerlendirmeler için bk. Sakallı Talat, *a.g.m.* sh.42-65. İbn. Hibban'ın da (ö.354/965) hadislerde geçen emirlerin her birini ifade ettiği hüküm itibarıyla yüz on kısma ayırdığını burada hatırlatmak yerinde olur. (Bk. Görmez Mehmet, *a.g.e.* sh. 257)

²⁶⁷ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, I, 471-473.

Talat Sakallı, âlimlerin yapmış olduğu Sünnet taksimatlarını eksik bularak **“efrâ-dını câmî, ağıyârını mânî”** olmadığını ifâde etmiş²⁶⁸ ve kendisi de benzer bir sınıflandırmaya gitmiştir:

1- Bağlayıcı olan Sünnet: a- Beyân b- Hüküm c- Kadâ, d- Fetvâ.

2- Bağlayıcı olmayan Sünnet: a- Âdet ve gelenekler b- Tabîî (cibillî) fiiller c- İçinde bulunduğu toplum ve şartların gerektirdiği sünnetler d- Zamaniyla mukayyed olan fiiller e- Dünyevî işler: aa- Zirâat bb- Sanat ve zanâat cc- Ticâret dd-Kazanç ve geçim yolları ee- Askerlik ve harp ile ilgili olanlar ff- Siyâset ve yönetimle ilgili olanlar.²⁶⁹

Talat Sakallı'nın yaptığı bu taksimatın da tartışmalı olduğunu ve bazı istifhamların zihinlerde oluştuğunu söyleyebiliriz. Özellikle “dünyevî işler” kısmına giren bazı hususların bağlayıcı olup olmadığı konusunda çekincelerimizin olduğunu belirtmek isteriz. Örneğin ticaretle, alış-verişte bağlayıcı olan pek çok hadis söz konusudur. Fıkıhçılar kaleme aldıkları fıkıh eserlerinde bu tür hadisleri ihtiva eden bölümler açmışlardır. Sünnet'i sınıflandırma da yaşanan problem, İslâm dininin kendi özünden ve kapsayıcılık özelliğinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla yapılan her sınıflandırma bir sonraki tarafından beğenilmemiş veya yeterli görülmemiş olacak ki, başka ve yeni sınıflandırma teşebbüslerinde bulunulmuştur. Neticede ortaya pek çok sınıflandırma çeşitleri çıkmıştır. Bu konuda son noktanın konulmadığı, konulmasının da zor olduğu ve taksim işinin devam edeceği kanaatindeyiz.

Hayreddin Karaman Hz. Peygamber'in tasarruflarıyla ilgili olarak şu ayırımı yapmaktadır: Hz. Peygamber'in “dine ait olan bağlayıcı” tasarruflarının yanında “dine ait olmayan” tasarruflarını ikiye ayırmak gerekmektedir: a) Müsbet ilimlerin, teknik ve teknolojinin araştırma, çözme ve geliştirme sahasına giren konular. b) İnsanların fert ve toplum halinde eğitilip, yönetilme ve yönlendirilme sahasına giren konular. Bunlardan birincisi, diğerlerinin kendisinden daha iyi bildiğini belirttiği “dünya işleri” sahasıdır ve bu konularda Allah Rasûlü'nün söyledikleri genellikle şahsî tecrübe ve düşüncesine dayanır, bağlayıcı değildir. İkincisi; siyaset, hukuk, ekonomi, sosyal kurumlar, eğitim... ile ilgili sahadır. Allah Rasûlü'nün bu sahaya giren söz ve davranışları genellikle dine dahildir ve bağlayıcıdır. Bu konulara ait olduğu halde bağlayıcı olmayan davranışları da vardır.²⁷⁰

Tarihi seyir içerisinde ve günümüzde yapılan bütün bu taksimatlardan anlaşılıyor ki, Sünnet'in tamamının aynı kategoride incelenemeyeceği ve Sünnet'in bir kısmının bağlayıcı olmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Ancak Sünnet'in bağlayıcılık esaslarını belirlemek oldukça güçtür. Bu güçlüğü en önemli sebebi, İslâm dininin kendi tabiatından kaynaklanmaktadır. Zira yolda insanlara eziyet veren bir maddeyi kaldırıp atmayı imânın tarifi içine sokmuş, hayatı en ince teferruâtına kadar ku-

²⁶⁸ Sakallı Talat, a.g.m. sh 78.

²⁶⁹ Sakallı Talat, a.g.m. sh 116-117.

²⁷⁰ Karaman Hayreddin, *Asr-ı Saadet'te Rasûlullah'ın Davranışlarının Bağlayıcılığı*, sh.472-473, (Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm, c.1, Beyan Yay., İst.,1995)

şatmış olan bir dinin emir ve yasaklarını bu yönde tasnife tâbi tutmak gerçekten güçtür. Aynı güçlük Hz. Peygamber'in (sav.) fiillerini değerlendirirken de kendini göstermektedir. Zira O, hem normal insanlar gibi yiyip-içen, konuşan, doğup-yaşayan, ölen bir beşer, hem de tebliğ, beyân, davet ve ta'lim gibi görevleri olan bir peygamberdir. Hem ilâhî vahye mazhar olan bir Nebî, hem kendi re'yi ve ictihâdı ile amel eden bir birey, hem de içinde bulunduğu toplumun şartlarına, örf ve âdetlerine riâyet eden bir ferttir. Ayrıca hem Medine devletini yöneten bir idâreci, insanlar arasında çıkan davalara bakan bir hâkim, cephe komutanı, câmide imâmdır. Bütün bu vasıfları uhdesinde bulunduran bir zâtın fiillerini tasnif etmek elbette kolay değildir.²⁷¹ Peygamberimiz bir insan olduğu, her insanda bulunan normal vasıfları, ihtiyaç ve temâyülleri bulunduğu için bunlara bağlı davranışlarda bulunması da tabiidir. Günah ve yasak çerçevesine girmemek şartıyla gerek dinî hayatında ve gerekse dünya işlerinde, günlük hayatında bu kabil davranışlarda bulunmuş, ümmetini de bu konularda serbest bırakmıştır. Yeme, içme, yatma, yürüme, binme şekli, bu konulardaki zevk ve tercihi burada örnek olarak zikredilebilir. Tamamen müsbet ilmin, tekniğin ve teknolojinin konusu olan dünya işleri de böyledir; O'nun bu konulardaki sözleri şahsî görüş, zan ve tecrübesine dayanmaktadır, ümmeti için bağlayıcı değildir.²⁷² Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bağlayıcı olan ve olmayan sünnetlerinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle Hz. Peygamber'e atfedilen her şeyin bilimsel verilerle doğrulanması, aksi takdirde onun uydurma sayılacağı şeklinde bir genelleme yanlış olacaktır. Zira toplumda farklı görevler icrâ eden Hz. Peygamber, kendisine iletilen problemlere gücü ve imkanı dahilinde çözümler getirmiştir.²⁷³ Önemli olan problemlere getirdiği bu çözümlere bağlayıcılık açısından aynı gözlükle bakmamak ve bazı ayırımlar yapmaktır.

Hadisin bağlayıcılık derecesini ve durumunu tespit etmede şu hususlar göz önünde bulundurulmalıdır:

- 1- Hadisin vahiy olup olmadığını belirlemek.
- 2- Hz. Peygamber'in bu sözü hangi konumda ve hangi sıfatla söylediğini tespit etmek.
- 3- Hz. Peygamber'in tebliğ etmekle mükellef olduğu sahaya girip girmediğini, beşer sıfatıyla söyleyip söylemediğini belirlemek.
- 4- Hadisin ihtiva ettiği konu ve bu konunun dindeki yerini tespit etmek.
- 5- Hadise muhatap olan mükellefin durumu da bağlayıcılık derecesini belirleyen unsurdur.²⁷⁴

Bu maddeler, bağlayıcı olan ve olmayan hadislerin tefrik edilmesi konusunda yardımcı olacaktır.

²⁷¹ Görmez Mehmet, *a.g.e.*, sh.281.

²⁷² Karaman, Hayrettin, *a.g.m.*, sh., 488.

²⁷³ Ünal, Yavuz, *a.g.e.*, sh.131.

²⁷⁴ Bk. Görmez Mehmet, *a.g.e.*, sh.204

C- Hasâisu'n-Nebî (Peygambere Mahsûs Durumlar)

Sünnet'in bağlayıcılığı konusu işlenirken Hz. Peygamberin şahsına mahsûs olan (hasâisu'n-nebî) hallerin de unutulmaması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber için bağlayıcı, ümmeti için ise bağlayıcı olmayan bu gibi hususların bilinmesi ve tefrik edilmesi konunun anlaşılması açısından önemlidir. Hasâisu'n-nebî konusunu müstakil olarak işleyip bu sahada eser yazarların sayısı da hayli çoktur.²⁷⁵ Hz. Peygamber'in mirâs bırakmaması,²⁷⁶ visâl orucuna dayanabilecek güce sahip olması, Rabbinin onu doyurup ve susuzluğunu gidermesi,²⁷⁷ gözlerinin uyuyup kalbinin uyumaması,²⁷⁸ mü'mine kadınların onunla mehirsiz olarak evlenebilmeleri,²⁷⁹ Rasûlullah'ın eşlerinin, mü'minlerin anneleri kılınması, Resûlullah'ın ölümünden sonra onlarla evlenmenin yasaklanması,²⁸⁰ gece namazının kendisine farz kılınması²⁸¹ gibi haller Hz. Peygambere mahsûs olup, ümmetin ortak olmadığı durumlardır. Hz. Peygamber'e mahsûs olan bu hallerin sayısının hasâis ile ilgili kaleme alınmış bazı eserlerde çok fazla olduğu tesbit edilmektedir²⁸²

Hasâiu's-Nebî ile ilgili olarak verdiğimiz bu örneklerin delilleri kuşkusuz Kur'ân ve Sünnet'e dayanmaktadır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, hasâisten bahseden bazı rivâyetleri ciddi olarak sıhhat yönünden bir kritikten geçirmenin kaçınılmaz olduğu da bir gerçektir.

Kısaca hadislerin tamamını bağlayıcılık açısından aynı kategoride değerlendirmemiz doğru değildir. Çünkü bağlayıcı olan sünnetler var olduğu gibi, Hz. Peygamber'in, beşerî tabiatından kaynaklanan rey ve içtihadları, fitratı gereği yaşadığı coğrafyada geçerli olan âdetlere göre yaptığı hareketleri de vardır. "Evrensel mâhiyette dürüstlük, âdalet, eşitlik kardeşlik, yardımseverlik gibi sünnetler olduğu gibi onun sünneti içerisinde kendisinin beşer olması dolayısıyla zevklerinde, içinde bulunduğu çevre, iklim ve coğrafyadan kaynaklanan, mensûbu bulunduğu milletin geleneklerine dayanan yerel diyebileceğimiz mahalli olanları da vardır."²⁸³ Hz. Peygamber'in Sünnet'inin yerelliği söz konusu olunca O'nun içinde bulunduğu ve yaşadığı toplumun, fizik ve coğrafya şartlarının da göz önünde bulundurulması gerekir. O'nun giyim, kuşam, yeme, içme, yatma, kalkma, yürüme, binme, oturma ve buna benzer ihtiyaçları ile özel zevklerinin içinde yaşadığı ortam ve şartlardan uzak olmasının düşünülmemeyeceği daima göz önünde bulundurulmalıdır,²⁸⁴ Dolayısıyla bütün

²⁷⁵ Bu eserlerin değerlendirilmeleri için bk. Ahatlı Erdinç, *Hasâisu'n-Nebî*, T.D.V.İ.A., XVI, 279-281.

²⁷⁶ Buhârî, *İ'tisâm*, B. 5.

²⁷⁷ Buhârî, *Savm*, B.20 ; Müslim, *Sıyâm*, H. No: 55-56; Mâlik, *Muvatta'*, *Sıyâm*, H. No: 38. Allah tarafında Hz. Peygamber'in yedirilip içirilmesi olayının hakiki olup olmaması konusundaki yorumlar için bk. Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, II, 107.

²⁷⁸ Buhârî, *Salâtü't-Terâvih*, B.1, *Menâkıb*, B. 24; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, H. No: 125; Mâlik, *Muvatta'*, *Salâtü'l-Leyl*, H. No: 9.

²⁷⁹ *Ahzâb*, 33/50.

²⁸⁰ *Ahzâb*, 33/6.

²⁸¹ *İsrâ*, 17/79.

²⁸² Geniş bilgi için bk. Bayraktar İbrahim, *Değişik Yönleriyle Hz. Peygamber*, sh. 101, Işık Yay., İzmir, 1993.

²⁸³ Aşık Nevzat, *Sünnet'in Yerelliği ve Evrenselliği*, sh.23, Hadisin Dünü – Bugünü ve Geleceği Sempozyumu, O.M.Ü.İ.F., Samsun, 1994

²⁸⁴ Aşık Nevzat, a.g.m., sh.27.

bunlar göz önünde bulundurulduğunda hadisin tamamının bağlayıcı olmadığı ortaya çıkmaktadır.

X- İSTİKBÂLE YÖNELİK HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hadis kaynaklarında mevcut hadisler arasında sıkça Hz.Peygamber'in, istikbâle ma'tûf olarak söylediği hadislerle karşılaşırız. Bu tür hadisler değişik açılardan pek çok kişinin zihnini meşgul etmektedir. Hz.Peygamber'in istikbâle ilgili söylediği hadislerin kaynağının ne olduğu, Sünnet vahiy ilişkisi düşünüldüğünde vahiyle ilişkilerinin olup olmadığı, Hz.Peygamber'in, bu sahada konuşma yetkisinin bulunup bulunmadığı, bu tür hadislerin, vahyin dışında telakki edilmesi mümkün mü, eğer mümkünse o halde bu tür hadislerin kaynağı problemi nasıl halledilecek ve istikballe ilgili hadisler nasıl kabul edilecek? gibi konular akla gelmektedir.

A-Gayb Kavramı ve Kur'an'ın Bakış Açısı

Kur'an'da şehâdet (görünen, bilinebilen alan)'ın zıddı olarak kullanılan gayb,²⁸⁵ akıl ve duyular yoluyla bilgi edinilemeyen ancak, dinlerin bildirmesiyle haberdar olunan varlık âlemidir. "Zâhirî ve bâtinî duyularımızın alanı dışında kalan, gözle görülemeyecek kadar gizli olan ve akıl yoluyla da idrâk edilemeyen şeylerdir."²⁸⁶ "İnsanın, varlık şartlarının sınırlılığından, zaman ve mekanla kayıtlı bulunuşundan ötürü onun bilmediği, göremediği ve gizli kalan her şeydir."²⁸⁷ Gayb, başta duyuların idrâk edemediği veya aklın kavrayamadığı hakikatlerdir .²⁸⁸ Kısaca gayb kelimesinde ve bu kelimenin türevlerindeki ortak nokta hepsinin gizlilik, görünmezlik, hazır bulunmayış gibi durumları karşılıyor olmasıdır.²⁸⁹ İslâm dininin özünde, birinci derecede gayba imân söz konusudur. Genel olarak gayb ile ilgili haberler oldukça çoktur. Gayb ile ilgili haberlerin kaynağı Kur'an-ı Kerim olduğu gibi, bazı haberlerin kaynağı da hadislerdir. Yüce Allah'ın, gaybı mutlak manada bildiği konusunda hiçbir şüphe ve tereddüt bulunmamaktadır. Ancak hadislerin sâhibi olan Hz. Peygamber'e gelince durum değişmektedir. Çünkü Hz. Peygamber mutlak manada gaybı bilemez. Bu konuya işâret eden şu âyet-i kerîmeleri verebiliriz:

"Gaybı Allah'tan başka hiç kimse bilemez."²⁹⁰ **"Ben göklerde ve yerde görünmeyeni (gaybı) bilmiyorum."**²⁹¹ **"Ey Muhammed, onlara de ki; gaybı bilmek Allah'a mahsustur."**²⁹² **"Her şeyi O yaratmıştır. Her şeyi O bilir."**²⁹³ **"Allah gaybı ve şehâdeti bilendir."**²⁹⁴ **"Göklerin ve yerin gaybı O'nundur."**²⁹⁵

²⁸⁵ Albayrak Halis, *Kur'an'da İnsan-Gayb İlişkisi*, sh.,15, Şûle Yay., İst., 1993.

²⁸⁶ Çelebi İlyas, *İslâm İnancında Gayb Problemi*, sh., 64-65.

²⁸⁷ Albayrak Halis, *a.g.e.*, sh.283

²⁸⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, *a.g.e.*, I, 174-176, VII, 5414.

²⁸⁹ Albayrak, Halis, *a.g.e.*, sh.,19, Ayrıca bk., Tehânevî, *a.g.e.*, II, 1206.

²⁹⁰ *En'âm*, 6/59.

²⁹¹ *Bakara*, 2/33.

²⁹² *Yûnus*, 10/20.

²⁹³ *En'âm*, 6/101.

²⁹⁴ *En'âm*, 6/73.

²⁹⁵ *Nahl*, 16/77.

Bu âyetlerden anlaşılıyor ki, mutlak manada gaybı Allah'tan başka hiç bir kimse bilemez, bu âyetler âdetâ Cenâb-ı Hakk'ı gaybı bilme vasfı ile yaratılmışlardan ayırmakta, O'na mahsûs olan bu vasfın yaratıklardan birine verilmesini tevhîde aykırı olarak vasıflandırmaktadır. Bunun yanında bazı âyetler de vardır ki, Allah'ın dilediği kişilere gayb hakkında bilgi verdiğini ifade etmekte, ayrıca Hz. İbrahim'e yer ve göklerin melekûtunun (bilinmeyen yönlerinin) gösterildiğini²⁹⁶ Hz. Yusuf'a rüya tâbiri ilminin öğretilildiğini²⁹⁷ ve kavminin yiyecekleri yemekleri önceden bilme özelliğinin verildiğini,²⁹⁸ Hz. İsâ'nın İsrâil oğullarının evlerde biriktirip yedikleri şeyleri haber verdiğini²⁹⁹ bildirmektedir.³⁰⁰ Aşağıda vereceğimiz şu iki âyet-i kerîme, yukarıda umum ifade eden âyetleri tahsis (istisna) ederek gayb ile ilgili bazı bilgilerin peygamberlere bildirildiğini göstermektedir:

"Gaybı bilen O'dur ve hoşnut olduğu bir elçi hariç hiç kimseye gaybını açıklamaz."³⁰¹ ***"Allah sizi gayba vâkıf kılacak da değildir. Fakat Allah peygamberlerinden dilediğini seçip gaybı bildirir."***³⁰²

Görüldüğü gibi son iki âyette geçen "***lâkin***" ve "***illâ***" istisnâ edatlarıyla Allah'ın, gaybı bazı kişilere açıklayabileceği anlaşılmaktadır. Her iki âyette geçen elçi manasına gelen "***resûl***" ve çoğulu olan "***rusul***" kelimelerinden murâdın peygamberler olduğu anlaşılmaktadır.³⁰³ Böylece Allah kendisine elçi olarak seçtiği peygamberine gayb ile ilgili bazı bilgileri verebileceğini ifâde etmektedir. Buradan hareketle Hz. Peygamber de ancak Allah'ın kendisine bildirdiği kadarıyla gaybı bilebilir diyebiliriz. Yoksa gaybdan haber vermek peygamberliğin özelliklerinden değildir. Örneğin Cibrîl hadisinde kendisine kıyâmetin ne zaman kopacağı sorulduğunda, "***Sorulan sorandan daha bilgili değildir***" şeklinde cevap vererek kıyâmetin ne zaman kopacağını bilmediğini ifâde eder. Ancak akabinde kıyâmetin alâmetleriyle ilgili bazı malûmatlar da vermiştir.³⁰⁴ Dolayısıyla Cibrîl hadisi bu açıdan önemli bir konuma sahiptir. "***Benim bildiğimi siz bilseydiniz, çok ağlar, az gülerdiniz***"³⁰⁵ şeklinde buyuran Hz. Peygamber, bununla kendisine çok şeylerin bildirildiğini, ancak insanların bunların hepsini bilmediğini ifâde etmektedir. Kuşkusuz Hz. Peygamber bazı sebeplerden dolayı gayb âlemiyle ilgili olarak bildiği her şeyi insanlara açıklamamıştır. Açıklamadıklarının, açıkladıklarının yanında hangi oranda olduğunu bilemiyoruz.

²⁹⁶ En'âm, 6/75.

²⁹⁷ Yusuf, 12/21.

²⁹⁸ Yusuf, 12/37.

²⁹⁹ Âl-i İmrân, 3/49.

³⁰⁰ Çelebi İlyas, *a.g.e.*, sh.69.

³⁰¹ Cin, 72/26-27.

³⁰² Âl-i İmrân, 3/179.

³⁰³ Bk. Zemaşşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvî'l fî Vücûhi't-Te'vîl*, IV, 172, Dâru'l- Ma'rîfe, Beyrut, trs.; Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 184-185; Beydâvî, *Tefsîru'l- Beydâvî Envâru't-Tenzîl Esrâru't-Te'vîl*, II, 536, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1988; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 442, IV, 462; Elmalılı Hamdi Yazır, *a.g.e.*, VIII, 5415.

³⁰⁴ Hadis için bk. Buhârî, *İmân*, B.38.

³⁰⁵ Buhârî, *Nikâh*, B.107, *Rikâk*, B.27, *Eymân*, B.3; Müslim, *Salât*, H. No: 112, *Kusûf*, H. No: 1, *Fedâil*, H. No: 134.

B-Hz.Peygamber'in Gayb ile Olan İlişkisi

Hiz. Peygamber'in gayb âlemiyle çok yakın bir ilişkisi vardır. Bu ilişkinin kurulmasında Yüce Allah'ın rolünün olmadığı düşünülemez. O'nun gayb âlemiyle ilgili vermiş olduğu bilgiler, hadis kaynaklarında daha çok **"Melâhim, Fiten, Alâmâtü's-Sâa, Cennet ve Cehennem"** gibi ana başlıklar altında yer almaktadır. **Kıyâmet, âhiret, kabir suâli, haşr, şefâat, mizân, hesap, sırât** gibi öte dünyaya âit bilgiler hep gaybî haberler kapsamındadır. Bu konuların bazıları hakkında Kur'ân-ı Kerim özet bilgiler vermekte, hadisler ise daha detaylı ve daha geniş bilgiler sunmaktadır. Genel olarak Hiz. Peygamber'in, gaybî haberlerle ilgili hiçbir şey bilmediğini iddiâ eden bir kişi, yukarıda saydığımız hususları ve daha pek çok konuyu inkâr etme noktasına gelecektir. Kabul edilmesi mümkün olmayan böyle bir iddiâ da aynı zamanda tarihi gerçeklerle de çatışacaktır.

Gayb konusunu daha iyi anlayabilmek için gaybı iki katogoride incelememiz gerekir:

1)- Gayb-ı mutlak: Yüce Allah'ın sahip olduğu ilim sıfatı sâyesinde kâinattaki her şeyi bilmesidir. "Mutlak gayb insanlara açıklanmayan, bildirilmeyen, bildirilse bile sadece peygamberlere bildirilen alandır. Buna göre mutlak gaybın iki yönü mevzu bahis olmaktadır. Birincisi, mutlak gaybın sadece Allah'ın bildiği ve sahip olduğu, fakat hiç kimseye bildirmedığı insanlara kapalı tarafı. İkincisi Allah'ın sadece peygamberlere vahiy yoluyla açıkladığı insanlara açık yanıdır."³⁰⁶

2)- Gayb-ı izâfî: Allah'ın bildirdiği kadarını insanların bilmesidir ³⁰⁷ Kıyâmetin ne zaman kopacağı,³⁰⁸ insanın ne zaman ve nerede öleceği gibi hususlar mutlak gayb kavramı kapsamında değerlendirilmektedir. Hiz.Âişe **"Kim sana Muhammed'in gaybı bildiğini söylerse muhakkak o yalan söylemiştir. Çünkü gaybı Allah'tan başka kimse bilmez."** buyuruyor.³⁰⁹ Burada Hiz. Âişe bu ifadesiyle mutlak manadaki gaybın bilinemeyeceğini ifade etmek istemiştir. Ebu'l-Bekâ (ö.1094/1683) insanın gaybında cereyan eden her olayı, onun için izâfî gayb olarak nitelendirmektedir. Örneğin, Mekke'de yağın yağmur orada bulunanlar tarafından müşâhede edilmektedir. Fakat Mekke dışındakiler için gâibtir.³¹⁰

Gayb ile alakalı haberleri; Hiz. Peygamber'den önce yaşanan olaylar, yaşadığı zaman ve gelecekle alakalı olaylar olmak üzere üç kategoride incelemek mümkündür. Kur'ân-ı Kerim'de insanın ve kâinatın yaratılışı, geçmiş ümmetlerin yaşadıkları olaylarla ilgili pek çok kıssa anlatılmaktadır.³¹¹ Kur'ân-ı Kerim bu tür bilgileri gayb bilgisi kapsamında değerlendirmektedir. Kur'ân âyetleri, gayb âlemine çevrilmiş bir projektör gibidir. Salt akla karanlık görünen bu âlem, vahyin ışıyla aydınlanmakta-

³⁰⁶ Albayrak, Halis, *a.g.e.*, sh., 160.

³⁰⁷ Bk. Elmalılı Hamdi Yazır, *a.g.e.*, VII, 4869, VIII, 5415. Ayrıca bk. Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, sh., 668.

³⁰⁸ Konuyla ilgili âyetler için bk. A'râf, 7/187; Fussilet, 41/47; Zuhuruf, 43/85; Lokman, 31/34.

³⁰⁹ Buhârî, *Tevhîd*, B.4. Yorum için bk. Elmalılı Hamdi Yazır, *a.g.e.*, VIII, 5414-5415.

³¹⁰ Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, sh., 668.

³¹¹ Bk. Nisâ, 4/164; A'râf, 7/101; Hûd, 11/100; Nahl, 16/118; Kehf, 18/13; Tâhâ, 20/99; Neml, 27/76; Gâfir, 40/78.

dır.³¹² Örneğin, Nûh kıssasının sonunda şu ifade geçmektedir: **“Bunlar gayb haberleridir ki, sana onları vahyedyoruz. Onları bundan evvel ne sen biliyordun, ne de kavmin...”**³¹³ Dolayısıyla peygamberler geçmişte cereyan eden olayları Allah'ın kendilerine bildirdiği kadarını bilme imkanına sahiptirler. Hz. Peygamber de geçmişle ilgili bu bilgilerin bir kısmını kendisine bildirildiği kadarıyla genişletmiş ve daha detaylı izâhlar getirerek, olaylara açıklık kazandırmıştır. Kur'ân-ı Kerim gelecekle ilgili olarak bazı olayları Hz. Peygamber'e ve mü'minlere vukuundan önce haber vermiştir. Örneğin ehl-i kitâb olan Bizanslıların, mecûsî olan İranlıları yeneceklerine dâir verilen haberler bu kabildendir. Âyetle olay şöyle anlatılır: **“Rumlar, size en yakın bir yerde mağlup oldular .Onlar, bu mağlubiyetten sonra birkaç sene içinde gâlip geleceklerdir. Eninde sonunda emir Allah'ındır. O gün mü'minler, Allah'ın yardımıyla sevineceklerdir. O dilediğine yardım eder. O yegâne gâlip-tir, çok esirgeyicidir.”**³¹⁴ Ayrıca Hz. Peygamber'in, yaşadığı dönem içerisinde muttâlî olamadığı bazı hususları Cenâb-ı Allah ona bildirmiştir. İfk olayının gerçek yüzünün açıklanması,³¹⁵ mescid-i dırâr hadisesinin iç yüzünün aydınlatılması,³¹⁶ gizli tutulması istenen bir hususun zevcelerinden birinin diğerine söylediğini Allah'ın vahiyle Hz. Peygambere bildirmesi,³¹⁷ Mekke'nin fetih hazırlıkları başladığında Hâ-tıp b. Beltea'nın (ö.30/650) Mekke'deki yakınlarına ulaştırmak için bir mektup gönderme teşebbüsünün bildirilmesi³¹⁸ gaybî haberler cümlesindendir. Hz. Peygamber'in bu şekilde bilgilendirilmesi aynı zamanda bize gösteriyor ki, Hz. Peygamber'in haber kaynakları arasında vahyin önemli bir yeri vardır. Aynı zamanda verdiğimiz bu örnekler bize gösteriyor ki, Hz. Peygamber'in, beşerî vasıflarla ulaşamadığı mâ-zî, hâl ve istikbâle âit konularda vahye dayanmış, bazen de vahyin gelmediği veya geciktiği zamanlarda ise tevakkuf etmiştir. Re'y ve içtihâd ile verdiği kararların tas-hih edilmesi de onun vahiy dışında gaybî bilgi edineceği başka bir kaynağa sahip olmadığını göstermektedir.³¹⁹

Hz. Peygamber'in gelecekle ilgili vermiş olduğu haberler daha çok bazı yerlerin fethi, bazı kişilerin ölümü, hilâfet, fitnelerin ortaya çıkışı, bazı fırkaların durumu, kı-yâmet ve âhiretle ilgili haberler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu tür sahîh haberleri Hz. Peygamber'in kendiliğinden ortaya koyması düşünülemez. O, bunları Allah'ın kendisine bildirmesi neticesinde bize bildirmektedir. Hz. Peygamber'in, hadislerde gelecek ile ilgili bilgiler verdiği dâir bazı örnekler sunmak istiyoruz: Habeş Necâ-

³¹² Eren Şadi, *Kur'ân'da Gayb Bilgisi*, sh., 159, Işık Yay., İzmir, 1995.

³¹³ *Hûd*, 11/49. Başka örnekler için bk. *Yusuf*, 12/102; *Âl-i İmrân*, 3/44.

³¹⁴ *Rum*, 30/1-5. âyetin yorumu için bk. Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 3795-3800. Gelecekte haber veren başka örnekler için şu âyetlere bk., *Âl-i İmrân*, 3/186; *Nûr*, 24/55; *Saff*, 61/8-9, 13; *Fetih*, 48/16, 28; *Mâide*, 5/13; *Mümtehhine*, 60/7; *A'râf*, 7/167; *İsrâ*, 17/4; *Nasr*, 110/1-3; *Kamer*, 54/45. Konuyla ilgili geniş bilgi ve değerlendirme için bk. Eren Şadi, *a.g.e.*, sh., 193 vd.

³¹⁵ *Nûr*, 24/11-16.

³¹⁶ *Tevbe*, 9/107-108.

³¹⁷ *Tahrîm*, 66/1-3.

³¹⁸ *Mümtehhine*, 60/1. Âyetin nuzûl sebebi ve tefsiri için bk. Elmalılı Hamdi Yazır, *a.g.e.*, VII, 4890 vd.

³¹⁹ Çelebi İlyas, *a.g.e.*, 109.

şisi Ashama'nın (ö.9/630) öldüğü gün, olayı ashâbına haber vermiş ve birlikte gıyâbında cenâze namazını kılmışlardır. O, bu haberi ashâbına şöyle duyurmuştur: **"Bugün bir kardeşiniz öldü, kalkıp onun cenâze namazını kılınız."**³²⁰ Hastalandığında kızı Hz. Fâtıma'yı yanına çağırarak, bu hastalığında vefât edeceğini ve kendisine ilk ulaşacak kişinin kendisinin olacağını haber vermesi³²¹, aynı şekilde hanımları arasında kendisine ilk kavuşacak kolu en uzun olanın (yani en cömert olan Hz. Zeyneb'in) olduğunu bildirmesi³²², Bedir savaşı öncesinde müşrik liderlerin nerede öldürüleceğinin haberini vermesi³²³, Mûte savaşı cereyan ederken savaşa katılmadığı halde Hz. Peygamber'in Medine'den âdeta canlı yayın yapıyormuşcasına şehid edilen komutanlar hakkında bilgi vermesi³²⁴, sahâbeden bazı kişileri Cennet'le müjdelemesi (aşereyi mübeşşere),³²⁵ İstanbul'un fethiyle ilgili haberler³²⁶ hep bu kabilden olan haberlerdir. Ancak şunu da belirtelim ki, Hz. Peygamber'in gelecekle ilgili bazı olaylarla ilgili bilgisinin bulunmadığını gösteren pek çok rivâyete de kaynaklarda rastlamak mümkündür. Örneğin *Recl* ve *Bi'r-i Maûna* olaylarında ashâbın başına gelecek olan şeyleri önceden bilmiş olsaydı gerekli tedbirleri alacak, sahâbe suikaste kurban gitmeyecek ve acı olayların hiç birisi yaşanmayacaktı.³²⁷ Nitekim Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerim'de yer alan **"Ben gaybı bilmem."**³²⁸, **"Şâyet gaybı bilseydim çokça hayır işlerdim ve bana bir kötülük de dokunmazdı."**³²⁹ ifadelerini bu bağlamda unutmamak gerekir. Yine bu çerçevede bir örnek verecek olursak, bir düğün vesilesiyle def çalan câriyelerden birisi okuduğu şiirde: **"İçimizde yarın ne olacağını bilen bir peygamber var."** şeklindeki ifadesine Hz. Peygamber karşı çıkmış ve öyle demelerini menetmiştir.³³⁰ Hz. Âişe'nin şu sözünü de bu çerçevede anlamak gerekir: **"Kim, sana Muhammed'in gaybı bildiğini söylerse muhakkak o yalan söylemiştir."**³³¹ Buradan da anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber mutlak manada gaybı bilmez, ancak kendisine bildirildiği kadarını bilme imkanına sahiptir. İstikballe ilgili vermiş olduğu bilgileri kendi kafasından uydu ramayacağına göre, bu tür rivâyetleri vahy-i gayri metlûv bağlamında söylediğini düşünmek en doğru olsa gerek. Aksi takdirde bu tür rivâyetler muallakta kalacak ve kaynağı konusu zihinleri meşgul edecektir.

³²⁰ Müslim, *Cenâiz*, H.No: 66-67. Ayrıca bk. Hattâbî, *A'lâmü'l-Hadîs*, I, 668.

³²¹ Buhârî, *Menâkıp*, B.25.

³²² Buhârî, *Zekât*, B.11; Müslim, *Fedâilu's-Sahabe*, H.No:101.

³²³ Müslim, *Cennet*, H.No:76.

³²⁴ Buhârî, *Cenâiz*, B.4, *Cihâd*, B.7. Ayrıca bk. İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, 129-130, Dâru Sâdir, Beyrut, 1985; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, V, 18, thk., Mustafa es-Sekkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfız el-Şelbî, Dâru'l-Haber, 2. bsk. Beyrut 1995.

³²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 188, 193.

³²⁶ Bk., Ahmed b. Hanbel. *Müsned*, II, 176; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, VI, 218-219, Dâru'l-Kütübü'l-İlimiyye, Beyrut, 1988.

³²⁷ Bk. Buhârî, *Megâzî*, B.28, *Cihâd*, B.9.

³²⁸ *En'âm*, 6/50.

³²⁹ *A'râf*, 7/188.

³³⁰ Buhârî, *Megâzî*, B.12; Tirmizî, *Nikâh*, B.6.

³³¹ Buhârî, *Tevhîd*, B.4.

Hız. Peygamber'in , Kur'ân dışında da vahiy aldığına göre bu vahiylerle gaybe muttalî kılınmasının mûmkûn olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu da sahih hadislerdeki bazı gaybî malûmatın vahye mûstenit olmasını gerektirir. Çünkü Hz. Peygamber'in mesnedsiz, tahmini ve kehânet türünden asılsız bilgileri ümmetine aktarması düşü-nülemez.³³² Gelecekle ilgili olarak tarih, sene bildiren, eğer bu veya şu olursa şöyle şöyle bir şey meydana gelecektir şeklinde ifâde edilen hadisler uydurma olarak kabul edilirler.³³³ Örneğini daha önce verdiğimiz şu rivâyeti zikredebiliz: "**Yüz se-ne esnasında Allah soğuk bir rûzgar gönderecek, o zaman Allah her mü'mi-nin ruhunu kabzedecektir.**"³³⁴

Kısaca Hz. Peygamber'in, Allah'ın kendisine bildirdiği kadarıyla gaybî haberlere muttalî olabileceğini ve mutlak manada gaybı bilemeyeceğini kabul etmekle beraber, gaybî rivâyetlerin sened ve metin kritiğinin yapılması ve bu konuda zayıf ve mevzû olarak tespit edilen hadislerin ortaya çıkarılması hususuna da önem verilme-lidir. Çünkü hadis uydurucularının, özellikle siyasi alanda istikballe ilgili pek çok ha-dis uydurdıkları tarihi bir gerçek olarak bilinmektedir. Bu tür uydurmalar var diye istikballe ilgili hadislerin tamamının uydurma olduğunu iddia etmek ilmî gerçeklerle bağdaşmaz. Bu tür uydurma hadislere karşı duyarlı ve sorgulayıcı olunması elzem-dir. Ancak bu sahada sahih olarak tespit edilen hadislerin kabul edilmesi gerekir.

XI- TIBB-I NEBEVÎ HADİSLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tıpla ilgili Hz. Peygamber'den bize intikâl eden hadislerin sayısı küçümsenme-yecek kadar çoktur. Örneğin *Kütüb-i Sitte* kaynaklarından olan *Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce*'nin eserlerinde yer alan "*Kitâbü't -Tıb*" veya "*Kitâbü'l- Merdâ*" gibi müstakil bölümlerde tıpla ilgili pekçok hadis nakledilmek-te-dir. Bunların yanısıra *Tıbb-ı Nebevî ile ilgili hadisler*, "*Kitâbü'l Et'ime*" ve "*Kitâ-bü'l- Eşrîbe*" gibi başka bölümlerde de yer almaktadır. Ayrıca *Tıbb-ı Nebevî* ile il-gili hadisleri müstakil kitaplarda toplayan çalışmalar da yapılmıştır.³³⁵ *Tıbb-ı Nebe-vî* ismi altında hazırlanmış bu eserlerde genel olarak şu konulardan bahsedilmekte-dir: Koruyucu hekimlik, tabâbetle ilgili tavsiyeler, hastalık anında hekime müracaat etmek, câhil tabiplere başvurmamak, câhil tabiplerin cezalandırılmaları, bulaşıcı hastalıkların salgın halinde bulunduğu yerlerden dışarı çıkmamak, bu gibi yerlere girmemek, hastaların maneviyatlarını takviye etmek, uyku, yeme ve içmelerini i'tidâl halinde tanzim etmek, temizliğe ve bu arada dışların temizlenmesi ve umûmen sıh-

³³² Polat Salahattin , *Hadis Araştırmaları*, sh.,148.

³³³ Aliyyü'l-Kârî, *Esrârü'l-Merfûâ*, sh. 450.

³³⁴ Aliyyü'l-Kârî, *a.g.e.*, sh. 451.

³³⁵ Tıbb-ı nebevî literatürüyle ilgili eserler için bk. Kâtip Çelebi, II, 1095; Denizkuşları, Mahmut, *Peygamberimiz ve Tıp*, sh. 113 vd., Marifet Yay., İst., 1981 ; Ataseven, Asaf, *Tıbb-ı Nebevî*, sh. 98 vd., Diyanet Dergisi, Peygamberimiz (s.a.v.) özel sayısı, c. 25, sayı: 4, 2. bsk., 1989 ; Küçük Raşit, *Tıbb-ı Nebevî Literatürü Üzerine Bir Deneme*, sh.7-8, İlim ve Sanat, sayı: 3,1985; Tekineş Ayhan, *Alternatif İslâmî Tıp "Tıbb-ı Nebevî"* sh.,60-61, Dıvân İlmî Araçtır-malar,1998/1, yıl:3,sayı:4, İstanbul,1998.

hatin korunmasına önem vermekle ilgili tavsiyeler, bazı hastalıkları tedâvi eden ilaçların tavsiye edilmesi vb.tıbbî konuları bu çerçevede zikredebiliz.³³⁶ İslâm tıbbî hastalıkları tedâvi etmekten ziyâde insanları hastalıklardan korumaya daha fazla önem vermiştir. Bugünkü tıbbın da en önemli konusu koruyucu hekimliktir. Çünkü bu tür uygulamalar hastalar için en kolay ve en ucuz bir tedâvi metodudur. Dolayısıyla İslâm tıbbî ile günümüz tıp anlayışı bu noktada örtüşmektedir.

A-Tıbb-ı Nebevî Hadislerinin Bağlayıcılığı ve Konuyla İlgili Âlimlerin Görüşleri

Tıbb-ı Nebevî ile ilgili hadislerin tamamını tedkik edip değerlendirdiğimizde hepsinin bağlayıcı veya hiçbirinin bağlayıcı olmadığını söyleyerek, tamamını aynı kategoride değerlendirmemiz mümkün değildir. Öncelikle Hz. Peygamber'in tıp konularında belirtmiş olduğu hadislerin kaynağı nedir? sorusunu sormak gerekir. O, yaşadığı ortamın tıp konusundaki mevcut olan görüşleri mi yansıtıyor, yoksa bu konudaki hadisler ilâhî kaynaklı mıdır? Bunun tesbit edilmesi durumunda Hz. Peygamber'in tıp konusundaki açıklamalarını belli bir yere oturtmak daha kolay olacak ve konu daha net olarak anlaşılacaktır. Daha önce zikrettiğimiz üzere Sünnet'in bağlayıcı olan ve bağlayıcı olmayan yönlerinin bulunduğunu ortaya koymuştuk. Ve bu bağlamda Sünnet'in tamamının bağlayıcı olmadığını ifade etmiştik.

Konuyu bu çerçevede ele alıp düşündüğümüzde tıbb-ı nebevî konusunda gelen hadislerin tamamı olmasa da bir kısmının bağlayıcı olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin ağız ve diş temizliği konusunda gelen hadisler, yemek öncesi ve sonrası ellerin yıkanmasıyla ilgili hadislerle amel etmek sünnettir ve bağlayıcıdır. Ancak bağlayıcı olanla olmayanların aralarını her zaman kesin çizgileriyle tefrik etmek ve aralarında bir sınıflandırma yapmak oldukça zor ve bazen de imkansızdır.

Tıbb-ı Nebevî ile ilgili hadislerin değeri ve bağlayıcılık açısından değerlendirilmesi konusunda âlimlerin farklı görüş ve yaklaşımları söz konusudur. Bu farklı görüşleri –bir arada görme ve değerlendirme açısından faydalı olacağını umduğumuz için- vermek istiyoruz:

Hattâbî (ö.388/998) tıbbın tarihçesine inerek şu bilgileri verir: Yunan tıbbî mukayeseye dayanır. Arap ve Hind tıbbî ise tecrübeye dayanır. Hz. Peygamber'in hastalara tavsiyelerinin çoğu Arap tıbbının metoduna dayanır. Bunlardan bir kısmı vahiyle ilgilidir.³³⁷ Hattâbî, tıbla ilgili hadisleri kökten reddeden ya da onları tamamen vahiy kabul edip , gelişen tıp ilmi ve yeni problemler karşısında hadisleri müdafaa etmekte zorlanan grupların durumuna düşmeden , gerçekçi bir yol takip etmiştir. Bir yandan sahih senedle gelen hadisleri ve hadis âlimlerini müdâfaa ederken, beşerî ve vahyî bilgiye âit olan hadisleri birbirinden ayırmak sûretiyle hadisleri doğru anlamaya da ışık tutmuştur.³³⁸

³³⁶ Okıç, Muhammed Tayyib, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tedkikler*, sh. 156.

³³⁷ Hattâbî, *A'lâmü'l Hâdis*, III, 2107-2108.

³³⁸ Karacabey Salih, *Hadis Vahiy Münasebeti ve Tıbla İlgili Hadisler Hakkında Hattâbî'nin Görüşleri*, sh. 223, U.Ü.İ.F.D. c.4, sayı, 4,1992.

Kâdî İyâd (ö. 544/1149) Hz. Peygamberin dünyevî işlerde yanılabilirliğini ifade etmektedir. Ona göre dünyevî işlerde meydana gelen yanlışlarda dinin herhangi bir müdahalesi yoktur. Bu gibi hallerde Hz. Peygamber'in zannında yanılması mümkündür. Bundan dolayı O'nun için herhangi bir noksanlık meydana gelmez. Bu gibi işler sıradan işler olup, bunları tecrübe edenler ve onlarla uğraşanlar bilir.³³⁹

Nevevî de (ö.676/1277) Hz. Peygamberin dünya işlerine âit kanaat ve zanlarının aksinin meydana gelmesinin mümkün olduğunu ve bundan da kendisine bir noksanlık gelmeyeceğini ifade eder.³⁴⁰ Kâdî İyâd ve Nevevî'nin, ihtisas ve uzmanlık isteyen tıp konularını dünya işleri kapsamında değerlendirdiklerini düşünmekteyiz. Çünkü uzmanlık ve ihtisası gerektiren tıp ilmi dünya işleri kapsamında yer almaktadır.

İbn Haldun (ö.808/1605) ise tıbb-ı nebevî ile ilgili hadislerin vahiy mahsûlü olmadığını dolayısıyla bağlayıcılık özelliklerinden de bahsedilemeyeceğini, bu tür hadislerin bulundukları zamanın âdetlerini yansıttığını ifade etmektedir. Ona göre Hz. Peygamber bize ne tıp, ne de diğer âdetleri açıklamak için değil, dini tebliğ etmek ve öğretmek için gönderilmiştir.³⁴¹ Kanaatimizce Kur'ân için de aynı mantığın yürütülmesi yanlış olmasa gerek. Kur'ân bazılarının yanlış anladığı gibi, bir fizik , kimya, biyoloji kitabı değildir. Onun amacı insanlara doğru yolu göstermek, hak ve bâtılı bildirmektir.

Fazlurrahman³⁴², Yusuf el- Kardavî³⁴³, Muhammed Gazalî³⁴⁴, İbn Haldun gibi düşünmekte ve benzer görüşler ortaya koymaktadır:

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, tıbla ilgili hadislerin yukarıda geçtiği üzere ikinci kategori olan, bağlayıcı olmayan yani risâlet görevinin tebliği kabilinden olmayan sünnete dahil olduğunu ifade eder.³⁴⁵ ed-Dihlevî'ye göre tıbb-ı nebevî ile ilgili rivâyetlerde asıl olanın, o zamanki Arap ulusunda mevcut bulunan tecrübe birikimidir.³⁴⁶

Ebû Zehrâ da Kâdî İyâd ve Nevevî gibi konuyu daha geniş yelpazede ele almakta ve şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Hz. Peygamber'in, Allah'ın emirlerini beyân ederken yaptığı içtihâdlarda hatası olmaz. Eğer bir hatası olursa Allah O'nu derhal vahiy yoluyla uyarır. Sanat, ziraat, ticaret gibi dünya işlerinde hata etmesi imkansız bir şey değildir. Çünkü Peygamberliğin bu gibi şeylerle ilgisi bulunmamaktadır.³⁴⁷

Hayrettin Karaman'ın da, yukarıda geçen görüşleri benimsediğini şu ifadelerinden anlıyoruz: Peygamberimizin tıp konusunda söylediklerinin hepsi vahye müstened olmayabilir. O'nun vazifesi bize tıp, mühendislik, savaş vs. öğretmek değildir.

³³⁹ Kâdî İyâd, *Şifâ-i Şerîf*, sh., 556, terc. Naim Erdoğan - H. S. Erdoğan, Çile Yay., İst., 1980.

³⁴⁰ Nevevî, *a.g.e.*, XV, 116

³⁴¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 1171-1172, terc., S. Uludağ, Dergah Yay., İst., 1982.

³⁴² Fazlurrahman, *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, sh., 53, terc. A. Bülent Baloğlu-A. Çiftçi, Ankara Okulu Yay., Ank., 1997.

³⁴³ Yusuf el-Kardavî, *a.g.e.*, sh. 154-155.

³⁴⁴ Muhammed Gazalî, *a.g.e.*, sh. 213.

³⁴⁵ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, I, 471-472.

³⁴⁶ ed-Dihlevî, *a.g.e.*, II, 611.

³⁴⁷ Ebû Zehrâ, *İslamda Fikihî Mezhepler Tarihi*, sh. 24, terc., Abdülkadir Şener, Hisar Yay., İst., 1983.

Efendimiz, matematik, fizik, kimya vb. bilgileri öğretmek için de gönderilmemiştir. Bunları, Allah'ın verdiği akılla, ilgilenme yoluyla, tecrübeyle, deney ve müşâhede ile ihtiyacımıza göre de elde edebiliyoruz. Hz. Peygamber bu konularda tecrübesi ile de konuşabilir. Örneğin, "acve hurması" ve "çörek otu" ile ilgili olarak söylemiş olduğu sözleri, vahye müsteniden değil de tecrübesine müsteniden söylenmiş olabilir. Çünkü, konu din konusu olmayıp, tamamen dünyevî, tedâvî ile ilgili bir mevzûdur. Böyle bir durumda isâbet edebileceği gibi, isâbet de edemeyebilir. Bundan dolayı da kendisine bir nâkisa gelmez.³⁴⁸

İsmail Hakkı Ünal da şu değerlendirmeyi yapar: Hz. Peygamber'in kendi dönemi ve içinde yaşadığı topluma âit geçmişten intikal eden bilgi ve tecrübeye dayanarak yapmış olduğu tavsiyelerin halk sağlığı bakımından pratik değeri bulunanların kabul ve tadbiki mümkün olmakla beraber modern tıp ilminin kabul edemeyeceği hatta zararlı sayacağı hususları, Hz. Peygamber'den geliyor diye savunmanın ne Kur'an'la ne de Sünnet'le bağdaşır tarafı vardır.³⁴⁹

Kâmil Miras, tıbb-ı nebevîyi kaynağı itibarıyla üç kategoriye ayırarak sınıflandırma ile konuya netlik kazandırmakta ve şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Tıbb-ı Nebvî ile işaret olunan tedavi üç kısımda hulasa olunabilir: 1) Vahiy tariki ile bilineni, 2) Arab göreneğinden alınan, 3) Kur'an ile şifâ edilmek gibi teberrük murâd olunan kısımlardır."³⁵⁰

"**Kitâbu't-Tıbb**" isimli eseri olan, **Zâdu'l-Meâd** 'de tıbla ilgili uzun bir bölüm ayrıran ve bu konularda kafa yoran Hanbeli âlimi İbn Kayyım el-Cevziyye (ö.751/1350) ise,- yukarıdaki görüşlerin aksine bu tür hadislerin ilâhî kaynaklı olduğunu savunarak keskin ifadelerle şu görüşleri ileri sürer: Hz. Peygamber'in tıbbı, doktorların tıbbı gibi değildir. Çünkü onun tıbbı kesin, kat'î, ilâhî ve vahiyden, nübüvvet nurundan ve kâmil akıldan sâdir olmuştur. Diğerlerinininki ise çoğunlukla zan, tahmin ve tecrübedir. Bir çok hastalığın Peygamber tıbbı ile iyileşmediği inkâr edilemez. Çünkü tam bir imân ve iz'ân ile onu kabul edenler ve bu yolla şifâ bulacağına inananlar fayda görür. Kur'an da kalblere şifâdır, ama onu böyle kabul etmeyenler için şifâ olamaz. Kur'an nasıl temiz ruhlara ve diri kalplere şifâ veriyorsa tıbb-ı nebevî de sadece temiz bedenlere şifâ verir. İnsanların, tıbb-ı nebevî'den yüz çevirmeleri bizâtihi şifâ olan Kur'an'dan şifâ istemekten yüz çevirmeleri gibidir.³⁵¹ Hz. Peygamber'in tıbbı, tıbbın en mükemmeli en doğrusu ve en faydalısıdır. Bu hakikati ancak peygamberlerin dışındaki doktorların tıbbını bilip sonra da ikisi arasındaki mukayeseyi yapan kimse bilir. İşte o zaman aradaki fark ortaya çıkar.³⁵² Kanaatimizce İbn Kayyım el-Cevziyye, tıbb-ı nebevî hadislerinin sadece bir kısmının değerlendirmesini yapmaktadır. Çünkü bir kısmının vahiy kaynaklı olma ihtimali söz konusu değildir.

³⁴⁸ Karaman Hayrettin, *Bağlayıcılık Bakımından Rasûlullah'ın Davranışları* tebliğindeki tartışmalara verilen cevaplar, sh., 160-164, (Hz. Peygamber ve Âile Hayatı sempozyumu).

³⁴⁹ Ünal, İ. Hakkı, *Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamberi Anlamak*, sh. 44.

³⁵⁰ Kamil Miras, *a.g.e.*, XII, 74.

³⁵¹ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdu'l Meâd*, IV, 35-36.

³⁵² İbn Kayyım el-Cevziyye, *a.g.e.*, IV, 414.

Çağdaş araştırmacılarından Muhammed Ebû Şehbe ³⁵³, İbrahim Canan ³⁵⁴, Mahmud Denizkuşları³⁵⁵, İbn Kayyim el-Cevziyye gibi tıbb-ı nebevî hadislerinin tamamının ilâhî kaynaklı olduğu görüşündedirler. **Tıbb-ı Nebevî** ile ilgili hadisler konusunda İbn Kayyim el-Cevziyye ve onun gibi düşünenlerin görüşlerini kabul etmemiz mümkün değildir. Çünkü tıbb-ı nebevî hadislerinin tamamını aynı katagoride değerlendirmek ve hepsine aynı gözle bakmak doğru değildir. Bu tür hadislerin bir kısmı, o dönemin geçerli ve yaygın olan tıp anlayışını yansıtmakta olup, günümüz tıbbıyla uyuşsalar da uyuşmasalar da bunların bağlayıcılıkla ilgilerinin olmadığı kanaatindeyiz. Tıp ile ilgili hadislerin bir kısmının ilâhî kaynaklı olmadığı ve Hz. Peygamber'in, o zamanın ortamına ve âdetlerine göre bazı açıklamalar yapmış olabileceği görüşünü, aşağıda vereceğimiz tartışmalı bazı hadisler de desteklemektedir:

"Birinizin yemeğine yahut içeceğine sinek düşerse onu yemeğine yahut içeceğine daldırsın, sonra da atsın. Çünkü sinek bir kanadında hastalık taşıyorsa diğerinde de şifâ taşıyor." ³⁵⁶ **"Mantar kudret helvası cinsindendir. Suyu göze şifâlıdır."** ³⁵⁷ **"Kim her sabah acve hurmasından yedi tane yerse o gün geceye kadar ona ne zehir, ne de sihir zarar verir."** ³⁵⁸ **"Ölüm dışında hiçbir hastalık yoktur ki, çörek otunda onun için bir devâ bulunmasın."** ³⁵⁹ Ureyne kabilesinden bir grup insan Medine'ye gelmiş ve ikliminden dolayı hastalanmışlardı. Hz. Peygamber onlara tedâvî maksatla develerin sütlerinden ve bevillerinden içmelerini tavsiye etti. ³⁶⁰ Teşriî bir değeri olmayan bu tür rivâyetlerin her şeyden önce Hz. Peygamber dönemindeki tedâvî yöntemini ortaya koymaktadır. Bu tür rivâyetler, müsbet ilimlerle test edilerek eğer müsbet bir netice alındığında, bu, bilim dünyasına dolayısıyla insanlığa yapılan ilâhî bir lütuf olarak görülür. Ancak menfi bir sonuç alınırsa, bu noktada, ne Hz. Peygamber yalanlanmış olur, ne de bu durum, haberin uydurulduğunu ortaya koyar. Hadislere yöneltilen eleştirilerin önemli bir kısmı bilimsel gerçekliklerle, hatta genel kabullerle hadislerin her zaman uyuşması beklentisinden kaynaklandığı görülmektedir. ³⁶¹ Kısaca diyebiliriz ki, tıbb-ı nebevî ile ilgili hadis-

³⁵³ Muhammed Ebû Şehbe, *a.g.e.*, II, 137.

³⁵⁴ Canan İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasan Tercüme ve Şerhi*, XI, 252-253, Akçağ Yay., Ank., 1988. İbrahim Canan, tıbla ilgili hadislerin günümüz insanının anlayacağı şekilde yeniden tedvin edilmesinin şart olduğunu ve konunun uzmanı olan kişilere danışmadan bu hadislerle ferdi olarak amel edilmemesi gereğini ifade eder. (Bk., Canan İbrahim, *a.g.e.*, XVII, 275).

³⁵⁵ Denizkuşları Mahmud, *a.g.e.*, sh.26,29-30.

³⁵⁶ Buhârî, *Bedü'l-Halk*, B.17, *Tıbb* B.58; Ebû Dâvûd, *Et'ime*, B.48; İbn Mâce, *Tıbb*, B.31; Dârimî, *Et'ime* B.12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 229,246. Hadis üzerinde yapılan yapılan tartışmalar için bk.İbn.Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, sh.111-113; Muhammed Tâhir Hekim, *Sünnet'in Etrafındaki Şüpheler*, sh., 167-170, terc., Hüseyin Aslan, Pınar Yay., İst., 1985.

³⁵⁷ Buhârî, *Tıbb*, B.20, *Tefsiru'l-Kur'an* (Bakara Sûresi) B.3; Müslim, *Eşribe*, H.No:157; Tirmizî, *Tıbb*, B.22. Bu hadisin tartışması ve yorumu için bk. Sıbâi Mustafa, *İslâm Hukukunda Sünnet*, sh., 283-284, terc., Edib Göneng, Evs Yay., İst., 1981; Muhammed Tâhir Hekim, *a.g.e.*, sh., 175-178.

³⁵⁸ Buhârî, *Tıbb*, B.52,56, *Et'ime*, B.43; Müslim, *Eşribe*, H.No: 154-155; Ebû Dâvûd, *Tıbb*, B.12. Hadisin yorumu için bk.Sıbâi Mustafa, *a.g.e.*, sh.281-283; Muhammed Tâhir Hekim, *a.g.e.*, sh., 155-160.

³⁵⁹ Buhârî, *Tıbb*, B.7; Müslim, *Selâm*, H.No:89; Tirmizî *Tıbb*, B.5.

³⁶⁰ Buhârî, *Diyyât*, B.22, *Vudû*, B.66, *Zekât*, B.68, *Cihâd*, B.152, *Megâzî*, B.36, *Tefsiru'l-Kur'an* (Mâide Sûresi), B.5, *Tıbb*, B.6,29; Müslim, *Kasâme*, H.No:9-11; Tirmizî, *Tahâret*, B.55, *Et'ime*, B.38; Ebû Dâvûd, *Hudûd*, B.3; Nesâî, *Tahrîmü'd-Dem*, B.7; İbn Mâce, *Hudûd*, B.20.

³⁶¹ Ünal Yavuz, *a.g.e.*, sh.162.

ler arasında bizi bağlamayan hadisler olduğu gibi, bağlayıcılığı sürekli olan evrensel hadisler de vardır.

B-Evrensel Nitelikte Olan Tıbb-ı Nebevî Hadislere Örnekler

Tıbb-ı Nebevî konusunda öyle hadisler var ki, günümüzde de geçerliliklerini korumakta ve evrensel niteliklerini devam ettirmektedir. Örneğin Hz.Peygamber, vücûd temizliğine o derece önem vermiştir ki haftada en az bir defa banyo yapılmasını, ³⁶² muntazaman tırnakların kesilmesini, koltuk altı ve kasıklardaki tüylerin tıraş edilmesini ve bıyıkların kısaltılmasını, sünnet olunmasını, ³⁶³ yemeklerden önce ve sonra ellerin yıkanmasını, ³⁶⁴ misvak kullanılarak ağız ve diş temizliğinin sağlanmasını ³⁶⁵ öngörmüş ve **“Temizlik imânın yarısıdır.”** buyurarak ³⁶⁶ söylediklerini bizzat kendisi uygulamış ve çevresindekilere örnek olmuştur. **“Elbiseni temizle.”** ³⁶⁷, **“Allah çok temizlenenleri sever.”** ³⁶⁸ gibi âyetlerden ilhâmını alan Hz.Peygamber'in, sağlığa ne derece önem verdiğini duâlarında sık sık Allah'tan sağlık, sıhhat ve âfiyet vermesini niyâz etmesinden de anlıyoruz ³⁶⁹. 1400 küsür sene önce karantina uygulamasını getirmiş ve **“Bir yerde vebâ çıktığını duyarsanız oraya girmeyin, bulunduğunuz yerde vebâ çıkmışsa oradan ayrılmayınız.”** ilkesini getirmiştir. ³⁷⁰ Böylece Hz. Peygamber ferdî ve umûmî sağlığa dikkat edilmesine önem ve özen göstermiştir.

Tıbb-ı Nebevî hadisleri konusunda kısaca şunu söylemek mümkündür: Hz.Peygamber esaslı sûrette tıbbî malûmata vâkıf olmakla beraber, ³⁷¹ şunu da bilmek gerekir ki, O'nun esas görevi; tıp, ziraat, sanat, ticaret öğretmek olmayıp, dini tebliğ etmek ve anlatmaktır. O, bütün hastalık çeşitlerini bilen ve bunlara reçete yazan, tedâvî eden uzman bir hekim değildir. Kendisine böyle bir görev de tevdi edilmiş değildir. Tıbbî hadislerin büyük bir kısmının bugün de geçerliliğini koruduğu ve evrensel olduğu bir gerçektir. Bununla beraber bazı tıbbî hadisler üzerinde günümüzde bazı araştırma ve tetkiklerin yapılması elzemdir. Bu araştırma ve tetkikler neticesinde müsbet tıp ilmiyle çelişen bazı tıbbî hadisler varsa bunların bağlayıcı olmadığını söylemekte bir mahzur bulunmamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber bu tür tıbbî hadisleri vahyin dışında kendi tecrübesine, o günkü ilmî anlayışa göre söylemiş olabilir. Daha önce zikrettiğimiz **“gıyle”** hadisi bu konuda güzel bir örnek teşkil etmektedir. Şâyet tıp ile ilgili hadislerin tamamını bağlayıcı veya vahiy mahsûlü olduğunu iddia edecek olursak, konu ile ilgili pek çok hadisi izâh etmek mümkün olmayacaktır.

³⁶² Buhârî, *Cuma*, B.2; Müslim, *Cuma*, H.No:7; İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, B.80; Mâlik, *Muvatta*, *Cuma*, H.No:1

³⁶³ Buhârî, *Libâs*, B.63-64; Müslim, *Tahâret*, H.No:49-50.

³⁶⁴ Ebû Dâvûd, *Et'ime*, B.11-12; Tirmizî, *Et'ime*, B.39.

³⁶⁵ Buhârî, *Savm*, B.27, *Cuma*, B.8; Müslim, *Tahâret*, H.No:42, Nesâî, *Tahâret*, B.5-6; İbn Mâce, *Tahâret*, B.7.

³⁶⁶ Müslim, *Tahâret*, H.No:1; Tirmizî, *Daavât*, B.86; Dârimî, *Vudû*, B.2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 260.

³⁶⁷ *Müddessir*, 74/4.

³⁶⁸ *Tevbe*, 9/108.

³⁶⁹ Müslim, *Zikir*, H.No:35; Ebû Dâvûd, *Edeb*, B.101; İbn Mâce, *Duâ*, B.5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 42.

³⁷⁰ Buhârî, *Tib*, B.30, *Hiyel*, B.13; Müslim, *Selâm*, H.No: 92-95; Tirmizî, *Cenâiz*, B.66; Mâlik, *Muvatta*, *Câmi*, H.No: 23.

³⁷¹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 106, terc. M.S. Mutlu - S. Tuğ, İrfan Yay., İst., 1969.

XII- ZAYIF VE MEVZÛ HADİSLERİN SAHİH HADİSLERLE KARIŞTIRILMA PROBLEMİ

Hadislerin doğru anlaşılması konusunda günümüzde yaşanan problemlerden biri de, zayıf ve mevzû hadislerin sahih hadislerle karıştırılarak sahîh hadis gibi sunulmasıdır. Özellikle günümüzde yapılan vaazlarda, dinî sohbet ve konuşmalarda zayıf ve uydurma hadislerin yoğun bir şekilde kullanıldığını müşâhede etmekteyiz. Dinî mâhiyette yazılan bazı eserlerde yer verilen hadislerin, dipnotlarda kaynaklarının, sıhhat durumlarının verilmemesi hadisçilerin kabul edemeyeceği bir hata ve eksikliktir. Bu hatayı zaman zaman bazı akademisyenlerin de yaptığı ve bu konuda gerekli titizliği göstermedikleri kaleme aldıkları eserlerden ve yaptıkları konuşmalardan anlaşılmaktadır.

Bazı ilâhiyat mezunlarının, vâizlik, müftülük, din görevliliği ve öğretmenlik gibi mesleklere atıldıklarında cemaate ve öğrencilere bol miktarda zayıf ve mevzû hadis nakletmeleri, ilâhiyat tahsilinde gerekli hadis formasyonunu yeterince alamadıklarını göstermektedir. Pek çok zayıf ve mevzû hadis din görevlileri ve din dersi öğretmenleri tarafından sahih hadis gibi halka ve öğrencilere nakledilmektedir.

Yaşar Kandemir konunun önemine dikkat çekmekte ve şu tesbitlerde bulunmaktadır: "Hz.Peygamber adına hadis uyduranlar, muhaddislerin azimli çabaları sonunda tanınmış, icâd ettikleri sözler de mevzûat kitaplarında toplanmıştır. Bununla beraber onlardan gelecek tehlikenin tamamen ortadan kalktığı söylenemez; çünkü manasının doğruluğu ve İslâm prensiplerine uygunluğu sebebiyle hadis diye meşhur olmuş pek çok uydurma haber bugün dahi dillerde dolaşmakta ve bazı kitaplarda yer almış bulunmaktadır. Bahis konusu tehlikelerden tamamen emin olmak için, hadis olduğu kati surette bilinmeyen sözlerin güvenilir hadis kitaplarında bulunup bulunmadığını tahkik etmekten başka çıkar yol yoktur."³⁷² Yusuf el-Kardâvî, yaşanan bu acı gerçeği -ülkemizde olduğu gibi- gezdiği İslâm ülkelerinde de müşâhede ettiğini sitemkâr bir şekilde şöyle anlatır: "Bir çok İslâm beldesinde bulunan mescitlerdeki hatip ve vâizlerin çoğunun âfeti, onların geceleyin odun toplayanlar gibi olmalarıdır. Onların düşüncesi, sahîh veya hasen bir senedi olmasa da, halkı harekete sevk edecek hadisleri almaktır. Öyle ki, nerede ise bulunduğum her cuma hutbesinde veya her vaaz dersinde zayıf hadislerden, hatta çok zayıflardan, bazen de uydurmalarından bir demet iştmişimdir."³⁷³ Hayri Kırbaçoğlu, benzer durumun ülkemiz için de geçerli olduğunu ve bunun, nezâretinde yaptırmış olduğu yüksek lisans çalışmalarında ortaya çıktığını ifade ederek şu tesbitlerde bulunur: Son zamanlarda yapılan araştırmalarda, Diyânet İşleri Başkanlığı'na bağlı din görevlilerinin, vaaz ve irşât faaliyetleri esnasında hala küçümsenmeyecek oranda uydurma hadis kullandıkları görülmüştür. Yapılan bu çalışmalardan biri, Ankara merkez vâizleri üzerinde

³⁷² Kandemir Yaşar, *Mevzû Hadisler*, sh.198, D.İ.B.Y., Ank., 1975.

³⁷³ Yusuf el-Kardâvî, *a.g.e.*, sh.69.

yapılmış olup, kaydedilen yirmibeş vaazda kullanılan uydurma hadis oranı %16 olarak tesbit edilmiştir. Diğer bir çalışma ise Ankara ve Şırnak'ta görev yapan imam-hatipler üzerine olup, bunların hadis-sünnet bilgi düzeyini ölçmeye yöneliktir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlara göre, imam-hatiplerin bir çoğu uydurma hadisleri sahîhleriyle karıştırmakta, bazı hadislere âyet diyenler dahi çıkabilmektedir.³⁷⁴

Geçmişte de benzer durumların yaşandığı tesbit edilmektedir. Örneğin, Yusuf el-Kardâvî, İbn Hacer el-Heysemî'nin (ö.974/1566) kendi döneminde hatiplerden konuşmalarında kullandıkları hadislerin râvilerini bilmeleri, onlar hakkında bilgi veremeleri, sahîh ile sahîh olmayan hadisleri birbirine karıştırmamaları gerektiğini, aksi takdirde hatibi, hitâbetten men etmelerini zamanının yöneticilerinden ısrarla istediğini "el-Fetevâ el-Hadisiyye" isimli eserinden nakletmekte ve haklı olarak günümüzde de aynı uygulamanın yapılmasını ısrarla istemektedir.³⁷⁵ M.Tayyib Okıç de Osmanlı döneminde benzer bir uygulamadan şöyle bahseder: Memnuniyetle burada ifade edelim ki, Osmanlı imparatorluğunda bu meseleye gereken ehemmiyet verilmiş ve mevzû hadislerden sakınılması için kadırlara ta'mimler yapılmıştır. Böyle bir ta'mime Ankara şer'î mahkeme sicilinde de tesadüf ettiğimizi hatırlatalım. Bu ta'mim Şeyhül-İslâm Yahya tarafından verilmiş ve 1673 Ağustos ayı başlarında kayda geçilmiştir.³⁷⁶ Geçmişteki bu tür uygulamaların benzerlerine günümüzde de ihtiyaç duyulduğu kanısındayız.

Halkımızın, hadis kültürü ve bilgisi yeterli ve istenilen düzeyde olmadığı için kendilerine sunulan sahîh olmayan hadisleri ayırt etme imkanı yoktur. Güvendiği kimselerden duyduğu hadisleri tereddütsüz kabul etmektedir. Çünkü halkın hadis kültür ve bilgisi kitabî ve ilmî olmayıp şifâhî olarak duyduklarından, vaaz kürsülerinden, takvim yapraklarından, gazete köşelerinde yer alan dinî içerikli yazılardan, radyo ve televizyon konuşmalarından oluşmaktadır.³⁷⁷ Durum böyle olunca insanımızın kendisine nakledilen hadislerin kritiğini yapmasını beklemek beyhüdedir.

A-Zayıf Hadislere Örnekler

Günümüzde zayıf hadislerle ilgili olarak gördüğümüz problemlerden en önemlisi ilmi kriterler ihmal edilerek zayıf hadisi zayıf olarak belirtmeksizin sahîh hadis gibi nakletmektir. Nakledilen her hadisin özellikle zayıf hadisin sıhhat durumu ister onunla amel edilsin veya edilmesin açıklanmalıdır. Problem olarak karşımıza çıkan, sahîh hadisle karıştırılan ve halk arasında sıhhat durumu bilinmeyip yaygın olarak nakledilen şu zayıf hadisler akla gelmektedir:

"Üç sebepten dolayı Arabı seviniz: Çünkü ben Arabım, Kur'an Arapça ve

³⁷⁴ Kırbaçoğlu Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, sh.,144, Ankara Okulu Yay., Ank.,1999.

³⁷⁵ Yusuf el-Kardâvî, *a.g.e.*, sh.,71-72.

³⁷⁶ Okıç M.Tayyib, *a.g.e.*,sh., 231.

³⁷⁷ Halkımızın zayıf ve mevzû hadisler açısından bilgilenmesi ve bilinçlenmesi konusunda mevzû hadislerle ilgili telif ve tercüme sahasında hadis uzmanları tarafından pek fazla çalışma yapılmadığını itiraf etmek durumundayız. Mevzû hadisler sahasında bir boşluğun olduğu herkesçe hissedilmektedir. En azından birkaç mevzûât kitabı tercüme edilerek bu boşluk giderilmeye çalışılmalıdır.

Cennet ehlinin lisanı Arapça'dır." 378 **"Ümmetimin ihtilâfı rahmettir."**379 **"Mü'minin niyeti, amelinden hayırlıdır."** 380 **"İşlerin hayırlısı orta olanıdır."**381 **"İki günü birbirine eşit olan aldanmıştır."** 382 **"Küçük yaşta ilim öğrenmek taşak nakış yapmak gibidir."** 383 **"Kelamdan önce selam gelir."** 384 **"Fakirlik neredeyse imânsızlık olacaktı."** 385 Hz.Peygamber bir savaştan dönerken **"Küçük savaştan büyük savaşa döndük."** buyurmuşlardır. Bunun üzerine ashâb **"Büyük savaş nedir?"** diye sormuşlar. Hz.Peygamber de **"Nefisle savaşmaktır."** şeklinde cevap vermiştir.386 **"Ümmetim için, dinine dair kırk hadis ezberleyeni Yüce Allah, kıyâmet gününde, fakih ve âlimler zümresi arasında diriltir."**387 **"Abdest üstüne abdest, nur üstüne nurdur."**388 **"Hikmetin başı Allah korkusudur."**389 **"Mü'minin firâsetinden sakının. Çünkü o baktığında Allah'ın nuru ile bakar."**390 **"Rabbim beni terbiye etti, terbiyemi negüzel yaptı."**391 **"İnsan dostunun dini üzerinedir; kiminle dostluk yaptığına bakın."**392 **"Namaz dinin diregidir."**393

B- Mevzû Hadislere Örnekler

Zayıf hadislerde olduğu gibi, mevzû hadislerin de sahih hadislerle karıştırılma problemi yaşanmaktadır. Hadis nakledilirken gerekli hassasiyet gösterilmeksizin ulu orta hareket edilerek sıradan bir insana ait bir sözün aktarılması şeklinde takınılan

- 378 İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 41; Derviş el-Hût, *Esne'l-Metâlib*, sh. 49, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991; Aclûnî, *a.g.e.*, I, 54 ; Elbânî, *a.g.e.*, I, 293.
- 379 Âlimlerin çoğu bu hadis için "Aslı yoktur." ifadesini kullanmışlardır. Bk. Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh. 108; Sehâvî, *Mekâsîdül-Hasene*, sh.46-47; Şeybânî, *Temyîzü't-Tayyib*, sh.16, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1988; Aclûnî, *a.g.e.*, I, 64; Elbânî, *a.g.e.*, I, 141.
- 380 Hadis zayıftır. Bk. Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh. 359; Suyûtî, *ed-Dürru'l-Münteshira*, sh., 402, thk., Abdülkadir Ata, Dâru'l-İtisâm, Kahire, 1987; Sehâvî, *a.g.e.*, sh., 526-527; Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa fi'l- Ehâdisi'l-Mevzûa*, sh., 250, thk. Abdurrahman b. Yahya, Matbaatu's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kahire, 1380/1960; Derviş el-Hût, *a.g.e.*, sh., 507.
- 381 Hadis zayıftır. Suyûtî, *a.g.e.*, sh. 221. Sehâvî, *a.g.e.*, sh.245-246.
- 382 Sehâvî, *a.g.e.*, sh.471; Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 316; Aclûnî, *a.g.e.*, II, 233.
- 383 Sehâvî, *a.g.e.*, sh.341; Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 289; Aclûnî, *a.g.e.*, II, 66.
- 384 Sehâvî, *a.g.e.*, sh., 289; Derviş el-Hût, *a.g.e.*, sh.244; Aclûnî, *a.g.e.*, I, 454.
- 385 Sehâvî, *a.g.e.*, sh.368; Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 320; Suyûtî, *Câmiu's-Sağır min Hadîsi'l-Beşîri'n-Nezîr*, II, 696, thk., Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dimeşk, 1996; Şeybânî, *a.g.e.*, sh., 103; Aclûnî, *a.g.e.*, II, 107.
- 386 Suyûtî, *Câmiu's-Sağır*, II, 253; Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh.211-212; Derviş el-Hût, *a.g.e.*, sh.308; Aclûnî, *a.g.e.*, I, 424-425.
- 387 Nevevî hadisin bütün tarıklarının zayıf olduğunu söylemiştir. Bk. Suyûtî, *ed-Dürru'l-Münteshira*, sh.379; Sehâvî, *a.g.e.*, sh.480-481; Şeybânî, *a.g.e.*, sh., 183; Şevkânî, *a.g.e.*, sh., 290-291; Aclûnî, *a.g.e.*, II, 246
- 388 Suyûtî, *a.g.e.*, sh.416; Sehâvî, *a.g.e.*, sh.529; Derviş el-Hût, *a.g.e.*, sh.519; Aclûnî, *a.g.e.*, II, 336
- 389 Sehâvî, *a.g.e.*, sh., 265-266; Suyûtî, *ed-Dürru'l-Münteshira*, sh., 245; Derviş el-Hût, *a.g.e.*, sh., 220; Şeybânî, *a.g.e.*, sh., 95; Aclûnî, *a.g.e.*, I, 421.
- 390 İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, III, 146; Sehâvî, *a.g.e.*, sh., 38-39; Şevkânî, *a.g.e.*, sh., 244; Aclûnî, *a.g.e.*, I, 41-43; Derviş el-Hût, *a.g.e.*, sh., 43-44; Elbânî, *a.g.e.*, IV, 299-302. Ayrıca hadisın seneddeki ravilerinin değerlendirilmesi için bk. Sofuoğlu Cemal, *Zayıf ve Mevzû Hadisler Açısından Tirmizî'nin Süneni*, sh. 49, D.E.Ü.İ.F.D., sayı:VI, İzmir, 1989.
- 391 Sehâvî, *a.g.e.*, sh.49; Aclûnî, *a.g.e.*, I, 70; Elbânî, *a.g.e.*, I, 173.
- 392 Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh.304; Şevkânî, *a.g.e.*, sh.260; Sehâvî, *a.g.e.*, sh.443-444. Ayrıca mevzu şeklinde yapılan değerlendirmeler için bk. Sofuoğlu, Cemal, *a.g.m.*, sh.52.
- 393 İbnü's-Salâh, bilinen bir hadis olmadığını, Nevevî ise münker ve bâtil olduğunu söylemiştir. Ayrıca zayıf olduğunu söyleyenler de vardır. Bk. Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh. 238; Sehâvî, *a.g.e.*, sh., 316-317; Şevkânî, *a.g.e.*, sh. 27; Aclûnî, *a.g.e.*, II, 316-317.

tavir üzücü ve din adına tehlikelidir. Dinin ikinci kaynağı konumunda olan hadisin nakledilmesinde gerekli titizliğin gösterilmesi ve merdud olan rivâyetlerin makbul olan rivâyetlerle karıştırılmaması noktasında hassas olunması elzemdir. Günümüzde mevzû olduğu bilinmeden ve araştırılmadan yaygın olarak nakledilen mevzû hadislerle şunları örnek olarak verebiliriz:

“Dünya âhiretin tarlasıdır”³⁹⁴ **“Dünya bir kaya üstünde, o da bir öküzün boynuzu üzerindedir. Öküz boynuzunu hareket ettirdiği zaman kaya kımıldar ve yer sallanır ki, buna da deprem denir.”**³⁹⁵ **“Kibirilenene karşı kibirlenmek sadakadır.”**³⁹⁶ **“Âlimlerin mürekkepleri şehitlerin kanından efdâldir.”**³⁹⁷ **“Fâsığın gıybeti olmaz.”**³⁹⁸ **“Kim âşık olur, iffet gösterir ve bunu gizleyerek ölürse o şehittir.”**³⁹⁹ **“Az bir sadaka pek çok belâyı defeder.”**⁴⁰⁰ **“Vakti geçmeden önce namazı kılmakta, ölmenden öncede tevbe etmekte acele ediniz.”**⁴⁰¹ **“Âlimin uykusu ibadettir.”**⁴⁰² **“İlim Çin’de olsa bile arayınız.”**⁴⁰³ **“Ashâbım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız kurtuluşu bulursunuz.”**⁴⁰⁴ **“Vatan sevgisi imândandır.”**⁴⁰⁵ **“Tuz size gereklidir. Çünkü yetmiş derde devâdır.” (Ya Ali sana tuz gerekir. Çünkü o, yetmiş derde devâdır.)**⁴⁰⁶ **“Şüphesiz gül, peygamber’in terinden yaratılmıştır.”**⁴⁰⁷ **“Yemeğe üfleme bereketi giderir.”**⁴⁰⁸ **“Ben kırık kaiplerle beraberim.”**⁴⁰⁹ **“Patlıcan her derde devâdır ve onda hastalık da yoktur.”**⁴¹⁰ **“Bir dirhem fâiz yiyen kimse, otuz altı kez zina etmiş gibi olur...”**⁴¹¹ **“Allah’ın ilk yarattığı şey akıldır...”**⁴¹² **“Ben hikmet eviyim, Ali ise kapısıdır.”**⁴¹³ **“Bir saat tefekkür etmek, altmış sene ibadetten daha hayırlıdır.” (Veya bir saat tefek-**

³⁹⁴ Sağânî, *el-Mevzûât*, sh. 111, thk. M. Abdülkadir Ahmet, Mektebetü'n-Nahdiyyeti'l-Mısıryye, Kâhire, 1991 ; Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnû'*, sh. 71, thk., Abdülfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep, 1969, *Esrâru'l-Merfûa*, sh. 206; Sehâvî, *el-Mekâsidü'l-Hasene*, sh., 260; Şevkânî, *a.g.e.*, sh. 272 ; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 412.

³⁹⁵ İbn Kayyim *el-Cevziyye, el-Menârü'l-Münîf*, sh. 78.

³⁹⁶ Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh. 175; Aclûnî *a.g.e.*, I, 313, Dervîş el-Hût, *a.g.e.*, sh., 171.

³⁹⁷ Aliyyü'l-Kârî, *a.g.e.*, sh. 303; Şevkânî, *a.g.e.*, sh. 287 ; Aclûnî *a.g.e.*, II, 200. Ayrıca bk., Sehâvî, *a.g.e.*, sh., 442-443.

³⁹⁸ Aliyyü'l-Kârî, *a.g.e.*, sh. 367; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Müntesira*, sh. 424; İbn Kayyim *Cevziyye, a.g.e.*, sh. 134 ; Elbânî, *a.g.e.*, II, 53.

³⁹⁹ Aliyyü'l-Kârî, *a.g.e.*, sh. 338; İbn Kayyim, *a.g.e.*, sh. 140 ; Aclûnî, *a.g.e.*, II, 363 ; Elbânî, *a.g.e.*, I, 587.

⁴⁰⁰ Sehâvî, *a.g.e.*, sh., 311; Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 234; Aclûnî, *a.g.e.*, II, 23.

⁴⁰¹ Sağânî, *a.g.e.*, sh. 96 ; Elbânî, *a.g.e.*, I, 174.

⁴⁰² Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 359. Aclûnî, *a.g.e.*, II, 329.

⁴⁰³ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, I, 215 ; Sehâvî, *a.g.e.*, sh., 86; Aclûnî, *a.g.e.*, I, 138 ; Dervîş el-Hût, *a.g.e.*, sh., 89; Elbânî, *a.g.e.*, I, 600.

⁴⁰⁴ Elbânî, *a.g.e.*, I, 144.

⁴⁰⁵ Sağânî, *a.g.e.*, sh. 105 ; Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnûa*, sh. 61; Suyûtî, *a.g.e.*, sh. 197 ; Aclûnî, *a.g.e.*, I, 345 ; Elbânî, *a.g.e.*, I, 110.

⁴⁰⁶ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 289 ; İbn Kayyim, *el-Cevziyye, a.g.e.*, sh. 55 ; Şevkânî, *a.g.e.*, sh. 161 ; Suyûtî, *el-Leâliu'l-Masnûa*, II, 179, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut, 1996; Dervîş el-Hût, *a.g.e.*, sh. 284.

⁴⁰⁷ Sehâvî, *a.g.e.*, sh., 159.

⁴⁰⁸ İbn Kayyim *el-Cevziyye, a.g.e.*, sh., 65.

⁴⁰⁹ Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh. 137; Sehâvî, *a.g.e.*, sh. 123; Şeybânî, *a.g.e.*, sh., 41; Aclûnî, *a.g.e.*, I, 203;

⁴¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 301; Ayrıca bk. İbn Kayyim *el-Cevziyye, a.g.e.*, sh. 51; Aclûnî, *a.g.e.*, I, 327-328.

⁴¹¹ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 245.

⁴¹² Sağânî, *a.g.e.*, sh., 94; Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 154; Sehâvî, *a.g.e.*, sh., 163; Aclûnî, *a.g.e.*, I, 263

⁴¹³ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, I, 349 vd.; İbn Arrak, *a.g.e.*, I, 377-378; Şevkânî, *a.g.e.*, sh., 348; Sehâvî, *a.g.e.*, sh., 123-124; Aclûnî, *a.g.e.*, I, 203-204.

kür etmek bir senelik ibadetten daha hayırlıdır.)⁴¹⁴ **"Mescidde konuşmak ateşin odunu bitirdiği gibi iyilikleri yok eder."**⁴¹⁵ **"Çok konuşan çok yanılır..."**⁴¹⁶ **"Çocuklarınızı mescidlerinizden uzaklaştırınız."**⁴¹⁷ **"Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalış."**⁴¹⁸ **"Güzel yüze bakmak ibadettir."**⁴¹⁹ **"Zor duruma düşerseniz mezarda bulunanlardan yardım isteyiniz."**⁴²⁰ **"Kork Allahtan korkmayandan."**⁴²¹ **"Kim satranç oynarsa, o melundur."**⁴²² **"Ümmetimin alimleri İsrailoğullarının peygamberleri gibidir."**⁴²³ **"Mü'minin artığı şifâdır."**⁴²⁴ **"Şarap içen kimse (Allah'a) şirk koşmuş olur."**⁴²⁵ **"İnsanlar, yöneticilerinin dini üzeredir."**⁴²⁶

Tasavvuf çevrelerinde de çok miktarda mevzû hadis kullanılmakta ve bu çevreler kullandıkları bu hadislerin kendilerine göre mevzû olmadığını iddiâ etmektedirler. Keşf yoluyla yâni rüyâ yoluyla hadisleri Hz. Peygamber'den doğrudan aldıklarını söyleyerek, bu hadis alma usûlünün, hadisçilerinkinden daha sağlam ve daha müteber olduğunu iddiâ ettikleri için tarih boyunca hadis alma usûlleri konusunda hadisçilerle mutasavvıflar arasında görüş farklılıklarının olduğu ve tartışmalar yaşandığı bilinmektedir.⁴²⁷ Keşif, ilhâm ve rüyâ yoluyla hadis elde etmek veya elde edilen hadisleri, yine bu yollarla Hz. Peygamber'e onaylatmak sufilerin başvurduğu metodlardan birisidir. Sufilere göre keşf ve rüya yoluyla hadis almak ve nakletmek vazgeçilmez önemli metodlardandır.⁴²⁸ Halbuki rüyâ ve keşif yoluyla hadis alınmayacağı konusunda hadisçiler arasında bir nevi ittifakın oluştuğunu söyleyebiliriz. Hadisçiler bu konuda tavizsizlikleriyle tanınırlar.⁴²⁹ Yapılan bir araştırmada tasavvufta temel dayanak olarak kullanılan 420 hadisin sıhhat durumları incelenmiş ve bunların % 15'i uydurma, % 21'i zayıf, % 10'u kaynaklarda bulunamamış, % 6'sı da hakkında hüküm verilmemiş hadisler olarak bu tesbit yapılmıştır. ⁴³⁰ Bu araştırmanın sonuçları bize gösteriyor ki, tasavvuf sahasında hadisçilere göre sahîh olmayan

⁴¹⁴ Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnûa*, sh. 53, *Esrâru'l-Merfûa*, sh. 175 ; Aclûnî, *a.g.e.*, I, 310-311.

⁴¹⁵ Bu mevzu hadisin değişik lafızları da mevcuttur. Bk. Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnûa*, sh. 63, *Esrâru'l-Merfûa*, sh.194 ; Aclûnî, *a.g.e.*, I,354; Elbânî, *a.g.e.*,I, 60.

⁴¹⁶ Sehâvî, *a.g.e.*, sh., 499; Dervîş el-Hût, *a.g.e.*, 459-460.

⁴¹⁷ Aclûnî, *a.g.e.*,I,334; Dervîş el-Hût, *a.g.e.*, sh., 176.

⁴¹⁸ Elbânî bu ifadelerle aslının olmadığını söyler. Bk. *a.g.e.*, I, 63-65.

⁴¹⁹ İbn Kayyım el-Cevziyye, *a.g.e.*, sh., 62; Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 355.

⁴²⁰ Abdurrahman Abdülhak, *Mevzû ve Zayıf Hadislerin Akideye Etkisi*, sh., 42, terc., İbrahim Özsoy, Hak Yay., İst., trs.

⁴²¹ Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 344; Sehâvî, *a.g.e.*, sh.500; Şeybânî, *a.g.e.*, sh., 191.

⁴²² Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, *a.g.e.*, 343-344; Dervîş el-Hût, *a.g.e.*, sh., 462; Sehâvî, *a.g.e.*, sh., 500.

⁴²³ Aliyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh.247, *el-Masnûa*, sh., 92; Sehâvî, *a.g.e.*, sh., 340; Aclûnî, *a.g.e.* II,64, Elbânî, *a.g.e.*, I, 679.

⁴²⁴ Elbânî, *a.g.e.*, I, 177.

⁴²⁵ İbn Arrak, *a.g.e.*, II,222.

⁴²⁶ Dervîş el-Hût, *a.g.e.*, sh., 508.

⁴²⁷ Bu konuda sûfilerin görüşlerini savunan İbn Arabî'nin iddiaları için bk. Aclûnî, *a.g.e.*, I,10.

⁴²⁸ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, sh.36, Umran Yay., Ank., 1981. Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Yıldırım Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, sh., 40-49, T.D.V.Y., Ankara, 2000.

⁴²⁹ Bk. Kâsimî, *Kavâidü't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*, sh., 183-184, Beyrut, 1979.

⁴³⁰ Bk. Yıldırım Ahmet, *a.g.e.*, sh., 412.

pek çok hadis vazgeçilmez bir delil olarak kullanılmaktadır. Tasavvuf çevrelerinde asıl olarak kabul edilen, mevzû kabul edilmeyen, ancak hadisçiler tarafından mevzû kabul edilen şu hadisleri örnek olarak verebiliriz:

“Ölmeden önce ölünüz”⁴³¹ “(Ey Muhammed) eğer sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.”⁴³² “Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi murâd ettim, halkı bilinmem için yarattım.”⁴³³ “Kim nefsini bilirse rabbini de bilir.”⁴³⁴ “Dünyayı sevmek her kötülüğün başıdır.”⁴³⁵ “Kalp Allah’ın evidir.”⁴³⁶ “Ben yere ve göğe sığmadım, ancak mü’min kulumun kalbine sığdım.”⁴³⁷ “Sarıkla kılınan namaz, sarıksız kılınan yirmibeş namaza, sarıkla kılınan Cuma namazı, sarıksız kılınan yetmiş cumaya bedeldir. Sarıkla namaz kılmakta onbin sevap vardır.”⁴³⁸

Günümüzde kadınların aleyhinde uydurulmuş ve kadınları aşağılayan, dünya-âhîret dengesinin bozulmasına sebep olan; dünya ve çalışmanın aleyhinde, fakirliğin lehinde, kandil geceleri, mübârek ay, gün ve gecelerle ilgili de pek çok zayıf ve mevzû hadislerle de karşılaşyoruz. Değişik mahfillerde bu tür hadislerin nakledildiğini, özellikle kandil gecelerinde yapılan konuşmalarda bu tür hadislerin sahîh hadis gibi insanlara aktarıldığını görmekteyiz. “Özellikle gün ve gecelerdeki namazlara dâir hadisler. Pazar günü ve gecesi kılınan namazlar, pazartesi günü ve gecesi kılınan namazlar ile haftanın diğer günleriyle ilgili namazlara dâir hadislerin tamamı yalandır. Şabanın ortasındaki geceyle ilgili hadisler de uydurmadır.”⁴³⁹ Yiyeceklerle de ilgili halkın dilinde dolaşan bazı mevzû hadislerin yer ettiğini görmekteyiz. Kabak, patlıcan, nar, üzüm, bakla, karpuz, mercimek, piring, vb. yiyeceklerin faziletiyle ilgili sözler Hz.Peygamber'e izâfe edilmeğe çalışılıyor. Örneğin, **“Patlıcan her derde şifâdır.”** sözü ⁴⁴⁰ uydurma hadisler arasında yer alır. Bunların sayıları da hayli çoktur.

⁴³¹ Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnûa*, sh. 161, *Esrârü'l-Merfûa*, sh. 348; Sehâvî *a.g.e.*, sh., 510-511; Dervîş el-Hût, *a.g.e.*, sh., 482; Aclûnî, *a.g.e.*, II, 291.

⁴³² Sağânî, *a.g.e.*, sh., 105; Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnûa*, sh. 116, *Esrârü'l-Merfûa*, sh. 288; Şevkânî, *a.g.e.*, sh.326; Aclûnî, *a.g.e.*, II,164; Elbânî, *a.g.e.*, I,450.

⁴³³ Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnûa*, sh. 110, *Esrârü'l-Merfûa*, sh. 269; Suyûtî, *a.g.e.*, 342; İbn Arrak, *a.g.e.*, I, 148; Sehâvî, *a.g.e.*, sh.386; Dervîş el-Hût, *a.g.e.*, sh., 341; Aclûnî, *a.g.e.*, II,132. İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1724), bu hadisi şerheden “Kenzi Mahfî” isminde müstakil bir kitap yazmıştır.

⁴³⁴ Sağânî, *a.g.e.*, sh., 95; Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnûa*, sh. 155, *Esrârü'l-Merfûa*, sh. 337; Suyûtî, *a.g.e.*, 382; Sehâvî, *a.g.e.*, sh.491; Dervîş el-Hût, *a.g.e.*, sh.446; Elbânî, *a.g.e.*, I, 165. İbnu'l-Arabî (ö.638/1240), bu hadis hakkında şöyle der: her ne kadar bu hadis, hadisçiler yanında rivâyet yönüyle sahih değilse de bize göre keşif yoluyla sahihtir. (Bk. Aclûnî, *a.g.e.*, II, 262). Dolayısıyla İbnu'l-Arabî bu sözleriyle hadisçilerin, hadis rivâyetindeki metodolojilerini bir nevi küçümsemektedir.

⁴³⁵ Bu hadise zayıf diyenler olduğu gibi mevzû diyenler de olmuştur. Bk. Sağânî, *a.g.e.*, sh. 96; Aliyyü'l-Kârî, *Esrârü'l-Merfûa*, sh. 188; Suyûtî, *a.g.e.*, 191; Aclûnî, *a.g.e.*, I, 344-345; Dervîş el-Hût, *a.g.e.*, sh., 181; Elbânî, *a.g.e.*, III, 370.

⁴³⁶ Aliyyü'l-Kârî, *Esrârü'l-Merfûa*, sh., 258; İbn Arrak, *a.g.e.*, I, 148; Sehâvî, *a.g.e.*, sh., 365; Aclûnî, *a.g.e.*, II,99.

⁴³⁷ Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnûa*, sh.130, *Esrârü'l-Merfûa*, sh., 301; Sehâvî, *a.g.e.*, sh.438; Dervîş el-Hût, *a.g.e.*, sh.399; Aclûnî, *a.g.e.*, II,195; Şeybânî, *a.g.e.*, sh.168.

⁴³⁸ Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnûa*, sh., 87-88; Dervîş el-Hût, *a.g.e.*, sh., 256. Ayrıca sarıkla namaz kılmanın faziletiyle ilgili sağlam olmayan diğer rivâyetler ve değerlendirmeler için bk.Elbânî, *a.g.e.*, I, 249-254.

⁴³⁹ Abdülfettah Ebû Gudde, *Mevzû Hadisler*, sh., 143, terc., Enbiya Yıldırım, İnsan Yay., İst., 1995. Ayrıca bk.İbn Kayyım el-Cevziyye, *a.g.e.*, sh., 48vd., 95vd. Konuyla ilgili geniş bilgi için, mübârek gün ve gecelerde yapılacak ibâdetlerle ilgili uydurulan hadisleri bir araya toplayan Leknevî'nin (ö.1304/1886) *el-Âsârü'l-Merfûa* (Beyrut, 1984) isimli esere bakılabilir.

⁴⁴⁰ İbn Kayyım El-Cevziyye, *a.g.e.*, sh.,51. Başka örnekler için bk.*a.g.e.*,sh., 51-56.

Son olarak şunu söyleyebiliriz ki, mevzû hadisler konusunda âlim, aydın ve genel halk kitleleriyle bir bütün olarak bir **“hassasiyet”** geliştirmemiz gerekmektedir. Bu hassasiyeti oluşturmada bir başlangıç olmak üzere, ilim adamı, düşünür, öğretmen, vâiz, imam, müftü, yazar v.b. kim olursa olsun, kullanacakları hadisler konusunda son derece titiz davranmalı, özellikle mevzû hadisleri kullanmaktan şiddetle kaçınılmalıdır.⁴⁴¹ Hadis nakletmeyi sıradan ve basit bir iş olarak telakki etmeyip, hadisin dinde ikinci kaynak olduğunu ve dini şekillendirdiğini unutmamak gerekir. Zayıf ve mevzû hadisleri belirtmeksizin sahih hadis gibi nakletmenin dini açıdan mahzurlu ve memnû olduğu da unutulmamalıdır. Her hadisin hükmü ve amel yönü farklı olduğu için hadislerin hak ettiği yere konulması, sahihe sahih, zayıfa zayıf ve mevzûya mevzû denilmesi ve birbirleriyle karıştırılmaması konusunda gerekli titizliğin gösterilmesi ilmi dürüstlüğün gereğidir. Hadisleri sıhhat açısından kaynaklardan araştırma veya işin uzmanlarına sorma anlayışı, bilinç ve alışkanlığı kitlelere kazandırılmalı ve yaygınlaştırılmalıdır.

NETİCE

Hadisler ne kadar çok okunur ve doğru anlaşılırsa Hz. Peygamber de o oranda daha iyi bilinir ve tanınır. Hz. Peygamber ne kadar çok tanınır ve bilinirse O'na karşı duyulan sevgi ve saygı da o oranda artar ve kuvvetlenir. Başka bir ifade ile, İslâm dininin bilinmesi ve tanınması hadislerin çokça okunmasına bağlıdır. Hadisleri, Hz. Peygamber'in İslâmı yaşama tarzı olarak kabul edecek ve şahsında İslâmı uyguladığını farzedecek olursak, islâmın anlaşılmasında hadislerin ne derece önemli bir yer teşkil ettiğini daha iyi anlar ve kavrarız. Bu gün karşımıza çıkan esas problem, hadislerin doğru anlaşılması, kavranması ve yorumlanması hususudur. Yani Hz. Peygamber'in gerçekten vermek istediği mesajın ne olduğunun net bir şekilde ortaya konulmasıdır. Hadisin sıhhat ve subûtu ne kadar önemli ise, muhtevasının doğru anlaşılması ve kavranması da en azından o kadar önemlidir. Hz. Peygamber'in hoşnutluğunu ve sevgisini kazanmak ancak O'nun hadislerini doğru anlamak ve bu doğrultuda hareket etmekle mümkündür. Hadisler yanlış anlaşıldığında bu durum insanın ferdî hayatını menfî etkilediği gibi, tahribatı daha da büyük olan sosyal hayatı da menfî olarak etkilemesi kaçınılmaz olacaktır. Bu durumda bazı insanların Hz. Peygambere karşı duydukları muhabbet ve saygılarının zayıflaması yanında İslâm dininden uzaklaşmaların dahi yaşanması ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla hadisle ilgilenen herkesin alt yapı mahiyetinde hadis metodolojisiyle ilgili asgari olarak bilmesi gereken bazı hususlar söz konusudur. Bu hususlar bilinmediği takdirde hadis okumaktan elde edilmesi düşünülen verimin ve faydanın sağlanamaması bir yana istenmeyen bazı negatif durumlar da ortaya çıkacaktır.

Tarihte aşırılığa düşen bazı kişilerin ve fırkaların durumuna düşmeksizin, ifrat ve tefritten uzak, ma'kul ve mu'tedil çizgide hareket ederek hadislerin doğru ve evren-

⁴⁴¹ Kırbaçoğlu Hayri, *a.g.e.*, sh.,146.

sel anlaşılması fevkalade önemli bir husustur. Hadislerin yanlış anlaşılması, kişiyi Hz.Peygamber'i yanlış anlamaya, Hz.Peygamber'in yanlış anlaşılması ise, İslâm dininin yanlış anlaşılmasına götürecektir. Yanlış anlaşılan bir peygamber ve dinden insanların uzaklaşmaları söz konusu olacaktır. Bu durumda gerçek olan sahte durumuna düşecek ve bu da dine karşı sorumluluk çerçevesinde yapılabilecek en büyük kötülüklerden birisi olacaktır.